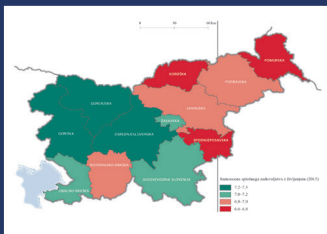

Raziskovalno–razvojne prakse in vrzeli trajnostnega razvoja Slovenije

Barbara Lampič, Jernej Zupančič (ur.)

E-GeograFF
9

Univerza v Ljubljani
FILOZOFSKA
FAKULTETA

Univerza v Ljubljani
FILOZOFSKA
FAKULTETA

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo

E-GeograFF **9**

Raziskovalno-razvojne prakse in vrzeli trajnostnega razvoja Slovenije

Barbara Lampič, Jernej Zupančič (ur.)

Ljubljana 2017

E-GeograFF 9

Raziskovalno-razvojne prakse in vrzeli trajnostnega razvoja Slovenije

Urednika: Barbara Lampič, Jernej Zupančič

Recenzenta: Dejan Cigale, Dušan Plut

Kartografinja: Tanja Koželj

Fotografi: Špela Berlot, Tatjana Resnik Planinc, Uroš Stepišnik, Jernej Zupančič

Jezikovni pregled: Damjana Kern

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Izdal: Oddelek za geografijo

Odgovorna oseba: Branka Kalenič Ramšak, dekanja Filozofske fakultete

Oblikovanje in prelom: Jure Preglau

Prva izdaja, elektronska izdaja

Publikacija je brezplačna.

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2017

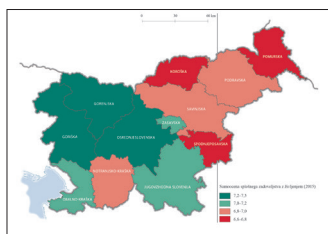
Vse pravice pridržane.

Brez pisnega dovoljenja Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani je prepovedano reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem, javna objava, dajanje na voljo javnosti (internet), predelava ali vsaka druga uporaba tega avtorskega dela ali njegovih delov v kakršnemkoli obsegu ali postopku, vključno s fotokopiranjem, tiskanjem ali shranitvijo v elektronski obliki. Odstranitev tega podatka je kazniva.

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Raziskovalni program št. P6-0229 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Raziskovalno-razvojne prakse in vrzeli trajnostnega razvoja Slovenije

E-GeograFF

9

Kazalo

Predgovor

Katja Vintar Mally, Simon Kušar

I Slovenske regije in trajnostni razvoj: vrednotenje napredka in razvojne ranljivosti.....	12
1.1 Vrednotenje regionalnega razvoja s trajnostnega vidika.....	12
1.2 Udejanjanje trajnostnega razvoja v slovenskih regijah	13
1.3 Ranljivost slovenskih regij na prihodnje izzive trajnostnega razvoja	18
1.4 Razvoj slovenskih regij – med priložnostmi trajnostnega razvoja in razvojno ranljivostjo	23
1.5 Geografske razsežnosti razvojnih neskladij	26

Barbara Lampič, Irma Potočnik Slavič

2 Prožne kmetije kot gibalno trajnostnega razvoja slovenskega podeželja	30
2.1 Opredelitev pojmov in terminološke dileme	32
2.2 Metodološko-empirična izhodišča pri oblikovanju koncepta prožnosti kmetij v Sloveniji.....	35
2.3 Gradniki, ki sooblikujejo prožnost kmetije.....	38
2.4 Prepoznani procesi, ki vodijo v trajnostni razvoj podeželja.....	41

Dejan Rebernik

3 Mesta in trajnostni razvoj.....	49
3.1 Trajnostni prostorski urbani razvoj: temeljni koncepti, izzivi in dileme	49
3.2 Strateške usmeritve v prostorskem razvoju Slovenije in Ljubljane z vidika trajnostnega prostorskega razvoja	53
3.2.2 Mestna občina Ljubljana: Občinski prostorski načrt – temeljne usmeritve	55
3.3 Analiza in vrednotenje temeljnih procesov v prostorskem razvoju Ljubljane in Ljubljanske urbane regije z vidika trajnostnega urbanega razvoja	58
3.4 Zaključek	64

Jernej Zupančič

4 Trajnostne perspektive družbenega roba: integracija romskih naselij v slovenski naselbinski sistem	67
4.1 Romska naselja v Sloveniji.....	69
4.2 Koncepti sanacije in integracije romskih naselij v Sloveniji.....	71
4.3 O konceptu trajnostnega razvoja romskih naselij.....	75
4.4 Pet korakov prilagojenega načrtovanja razvoja romskih naselij	77

4.5 Poseben pomen javnega prostora v romskih naseljih.....	80
4.6 Sklep.....	80

Marko Krevs

5 Trajnostna regionalna kakovost življenja.....	84
5.1 Kakovost življenja in trajnostni razvoj	85
5.2 Razvoj proučevanja območne kakovosti življenja.....	88
5.3 Subjektivno vrednotenje regionalne kakovosti življenja v Sloveniji.....	93
5.4 Izzivi in priložnosti raziskovanja trajnostne območne kakovosti življenja	97

Tatjana Resnik Planinc, Matej Ogrin

6 Vzgoja in izobraževanje za trajnostni razvoj	102
6.1 Razvijanje kompetenc za trajnostni razvoj v procesu geografske vzgoje in izobraževanja.....	104
8.2 Izobraževanje bodočih učiteljev geografije.....	107
6.3 Primer dobre prakse – izobraževanje za trajnostno mobilnost v Sloveniji	108
6.4 Sklepne misli	112

Uroš Stepišnik

7 Vrednotenje geodiverzitete in trajnostni razvoj	115
7.1 Uvod.....	115
7.2 Geodiverziteta in vrednotenje nežive narave	116
7.3 Naravne vrednote in geodiverziteta v Sloveniji.....	118
7.4 Zaključek.....	123

Summary.....	127
Kazalo preglednic.....	132
Kazalo slik.....	133
Stvarno kazalo	135

Predgovor

Temeljno izhodišče raziskovanja v okviru programa *Trajnostni regionalni razvoj Slovenije* je, da naša država razpolaga z zadostnimi (geografskimi) potenciali za odločnejšo usmeritev v trajnostni regionalni razvoj. V štiriletnem obdobju smo raziskovalne moči in aktivnosti usmerili v razvoj novih metodologij, oblikovanje novih ali prilagojenih teoretičnih pristopov, v številne temeljne in aplikativne raziskave (na različnih prostorskih ravneh in po različnih področjih) – vse s ciljem prispevati k preoblikovanju obstoječega razvojnega modela v smeri večje trajnosti. V nadgradnji teoretično-metodoloških izhodišč smo predvsem z regionalnimi študijami dobili vpogled v razmere, procese in učinke slednjih v heterogenem slovenskem prostoru.

V Sloveniji so se v zadnjih dveh desetletjih regionalne razvojne razlike in okoljski pritiski še povečali. Gospodarski razvoj še naprej poteka na račun izčrpanja naravnih virov in človeškega kapitala, pokrajinska ranljivost je zaradi podnebni sprememb vse večja, obseg najboljših kmetijskih zemljišč se zmanjšuje (pozidava skoraj praviloma napreduje na ravninskih in za kmetijstvo najprimernejših zemljiščih), s tem pa posredno in neposredno nazaduje tudi stopnja nacionalne in regionalne samooskrbe s hrano. Ta kljub številnim resornim pobudam, prizadevanjem in dejanskim ukrepom ostaja na zaskrbljujoče nizki ravni. Drugi pereč problem je dokaj lokaliziran regionalni razvoj, ki je reševal predvsem probleme lokalne infrastrukture in spodbujal npr. gradnjo ((pre)številnih, praviloma manjših) poslovno-obrtnih in industrijsko-obrtnih con, kar pa je prineslo precej skromnejše rezultate od pričakovanih. Gre za pristop, ki je bil v številnih primerih prostorsko netrajnosten, nedomišljen in zelo potraten, po učinkih kratkoročen in kot celota razvojno neambiciozen. Namesto deklarirane naslonitve na večjo uporabo znanja, novih tehnologij in s tem povezanega odpiranja novih delovnih mest se je širil predvsem servisni sektor, utemeljen na večji potrošnji in povečevanju porabe. Okoljske obremenitve postajajo občuten strošek in s tem gospodarska zavora. To pa v svetu omejenih virov ne predstavlja trajnostne orientacije. Z vidika geografskih potencialov regij Slovenije so torej nujni ali vsaj priporočeni razvojna usmeritev v skladnejši trajnostni regionalni razvoj, večje, načrtne, inovativne rabe regionalnih razvojnih potencialov, občutljivo in strokovno premišljeno nadaljnje umeščanje dejavnosti v prostor, k usmerjenemu spodbujanju okolju prijaznih proizvodov in storitev, razvoju trajnostnega prometa in turizma, pridelave kakovostne in zdrave hrane, ustreznega ekosistemskega vrednotenja in trženja varovanih območij (Plut in sod., 2004; Vintar Mally, 2009; Lampič, Ogrin; 2009; Lampič, Mrak, Plut, 2012; Plut, 2013; Potočnik Slavič in sod., 2016; Lampič in sod., 2016 idr.). Povsem enako velja tudi za razvoj na lokalni ravni.

Najnovejše *Poročilo o okolju v Republiki Sloveniji* (2017) povzema, da se »... stanje okolja izboljšuje, kar je posledica načrtne okoljske politike in celovite okoljske zakonodaje. Zmanjšali so se izpusti nekaterih onesnaževal v zrak in vodo, bolje ravnamo z odpadki, okrepljena so prizadevanja za ohranjanje biotske raznovrstnosti, bolje razumemo povzročitelje okoljskih izzivov. Zaskrbljujoče pa je stanje okolja na posameznih omejenih

lokacijah, predvsem glede kakovosti zraka in onesnaženosti tal, boljši napredek je nujen pri trajnostni rabi prostora».

Neobhodno dejstvo je, da bo na področju varstva okolja, družbenega in gospodarskega razvoja ključen delujoč medsektorski pristop, saj »... se, ob vse boljšem razumevanju značilnosti okoljskih izzivov v Evropi in njihovi soodvisnosti z gospodarskimi in družbenimi sistemi v globaliziranem svetu, krepi spoznanje, da z obstoječim znanjem in uveljavljenimi načini upravljanja tem izzivom ne bomo kos».

Prav na slednje dejstvo poskušamo dati del odgovorov tudi člani raziskovalnega programa (Oddelka za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani) »*Trajnostni regionalni razvoj Slovenije*«, in sicer monografijo *Raziskovalno-razvojne prakse in vrzeli trajnostnega razvoja Slovenije*, ki povzema nekatere najpomembnejše in aktualne izsledke raziskovanja na različnih področjih.

Nesporno so usmeritev v trajnostni koncept razmišljanja v raziskovanju in njegovo postopno implementacijo v študijske programe na Oddelku za geografijo vzpostavili že naši kolegi; že pred desetletji prof. dr. Darko Radinja, v nadaljevanju pa sta na raziskovalnem in pedagoškem polju njegovo začeto delo nadaljevala dr. Dušan Plut in dr. Metka Špes. Prav dr. Dušan Plut je odgovoren za bolj odločno vsebinsko usmeritev programskega raziskovanja; kot dolgoletni vodja programske skupine je leta 2009 dal pobudo ne le za preimenovanje programa »*Geografija regionalnih virov in regionalni razvoj Slovenije*« v »*Trajnostni regionalni razvoj Slovenije*«, ampak je vzpodbudil tudi bolj ciljno usmerjena raziskovanja, projektno angažiranost in publiciranje. Tako smo v pravkar zaključenem programskem obdobju (2013–2016) vsi člani Oddelka za geografijo izvirne raziskovalne dosežke in rezultate znanstvenega ter strokovnega dela načrtno objavljali tudi v zbirkah *GeograFF* in *e-GeograFF*. V samo štirih letih je tako izšlo enajst znanstvenih monografij različnih avtorjev. Osrednja rdeča nit raziskovanja, vrednotenje, merjenje, spodbujanje in vidiki udejanjanja trajnostnega razvoja se odražajo v večini objavljenih del. Naj jih navedemo le nekaj: *Sonaravni razvoj Slovenije – priložnosti in pasti*, *Onesnaževanje zraka v Sloveniji*, *Geografsko raziskovanje turizma in rekreacije v Sloveniji*, *Opredelitev in merjenje trajnosti v kmetijstvu*, *Trajnostna mobilnost v procesu izobraževanja*, *Regionalni viri Slovenije – vodni viri Bele krajine*, *(Ne) raba razpoložljivih virov na kmetijah v Sloveniji*, *Trajnostna naravnost kmetijstva v slovenskih regijah* idr. S pričujočim delom *Raziskovalno-razvojne prakse in vrzeli trajnostnega razvoja Slovenije* samo zaokrožujemo široko paleto dosedanjih objav ter bralcem ponujamo v premislek nekaj tematik, ki prinašajo odgovore (ali pa postavljajo nova vprašanja) na izzive in možnosti večje uveljavitve konceptov trajnosti na vseh področjih človekovega delovanja.

Prispevke je pripravilo deset avtorjev, vsebine, ki jih povezuje obravnava različnih vprašanj, povezanih s trajnostnim regionalnim razvojem v Sloveniji, pa predstavljamo v treh vsebinskih sklopih. V prvi, najboljšeješi in tudi vsebinsko osrednji del, smo uvrstili tiste, ki naslavljajo obravnavo trajnostnega regionalnega razvoja neposredno in na določenem področju. Uvodni prispevek *Slovenske regije in trajnostni razvoj: vrednotenje napredka in razvojne ranljivosti* predstavlja dober primer načina vrednotenja udejanjanja trajnostnega regionalnega razvoja v Sloveniji, na drugi strani pa ga soočča z vrednotenjem ranljivosti slovenskih regij na prihodnje izzive, in sicer s pomočjo nabora kazalnikov. Izpostaviti velja predvsem metodološki doprinos, sistematičen, a

širok nabor kazalnikov ter interpretativno naravnost, ki sicer zahteva precejšnjo mero vedenja o območjih in regijah. Sledita prispevka (*Prožne kmetije kot gibalno trajnostnega razvoja slovenskega podeželja* in *Mesta in trajnostni razvoj*), ki se lotevata obravnave trajnostnega regionalnega razvoja na primeru dveh značilnih tipov območij, tj. podeželja in mest. Prvi izmed njiju se osredotoča na prepoznavanje prispevka posamezne kmetije k širšemu trajnostnemu razvoju podeželja in se pri tem naslanja na koncept prožnosti, drugi pa obravnava trajnostni razvoj mest s posebnim poudarkom na analizi in vrednotenju temeljnih procesov v prostorskem razvoju Ljubljane in Ljubljanske urbane regije. Prispevek *Trajnostne perspektive družbenega roba: integracija romskih naselij v slovenski naselbinski sistem* se osredotoča na romska naselja kot na »marginalizirane dele slovenskega naselbinskega sistema«. Inovativen teoretično-metodološki prispevek *Trajnostna regionalna kakovost življenja*, obravnava aktualno tematiko opredeljevanja, merjenja in udejanjanja trajnostne kakovosti življenja. Kot ločen sklop lahko obravnavamo poglavje *Vzgoja in izobraževanje za trajnostni razvoj*; izobraževanje in vzgoja lahko pomembno prispevata k doseganju trajnostnih ciljev. Koncept vsebine je naslonjen na primere dobrih praks in izobraževalnih modelov ter pristopov. Pri tem je geografiji kot izrazito povezovalni vedi pri uvajanju trajnostnih konceptov odmerjena posebna pozornost. Geografija že v svojem bistvu izhaja iz horizontalnega, integralnega pristopa, hkrati pa temelji tudi na terenski metodi oziroma izkustvenem učenju, zato vključevanje načel trajnosti v pouk geografije ne predstavlja revolucionarne spremembe. Zadnji del vključuje dve povsem različni tematiki, ki pa vsaka s svojega zornega kota postavljata premiso trajnostnega regionalnega razvoja v določen okvir. V prispevku *Vrednotenje geodiverzitete in trajnostni regionalni razvoj* avtor poudarja pomen vrednotenja abiotičnih dejavnikov, ki lahko poveča možnosti za udejanjanje prav trajnostnega razvoja na regionalni (ali pa lokalni) ravni.

Naj zaključimo z ugotovitvijo *Poročila o okolju v Republiki Sloveniji* (2017): »... *tradicionalni nadzor nad emisijami je zamenjalo zavedanje o omejenem prostoru in naravnih virih, o pomenu ekosistemskih storitev za ohranjanje blaginje in o tem, da negativnih učinkov naših vzorcev potrošnje in proizvodnje ne moremo prelagati na druge regije ...*«. Prav tu je velika odgovornost za temeljne spremembe v rokah stroke – tudi naše, geografske.

Urednika
Barbara Lampič in Jernej Zupančič

I Slovenske regije in trajnostni razvoj: vrednotenje napredka in razvojne ranljivosti

Katja Vintar Mally, Simon Kušar

I.1 Vrednotenje regionalnega razvoja s trajnostnega vidika

Trajnostni razvoj je kot teoretični koncept v svetovni in slovenski razvojni politiki prisoten že več kot četrto stoletje, a se njegovo praktično udeležanje po vsem tem času zdi še vedno šibko. Na prevlado netrajnostnih praks opozarjajo predvsem globoko zakoreninjeni ekonomski in socialni problemi v različnih delih sveta, pa tudi naraščajoča raba naravnih virov in preobremenjevanje absorpcijskih sposobnosti okolja, kar poraja vedno nove in prostorsko obsežnejše razvojne grožnje.

Prizadevanja za trajnostni razvoj so v svetovnem merilu postala vidnejša zlasti po zaslugi Agende 21 (1992), sprejete na konferenci Organizacije združenih narodov o okolju in razvoju v Rio de Janeiru. Omenjeni akcijski program je med drugim zahteval tudi razvoj kazalnikov trajnostnega razvoja z namenom zagotavljanja trdne osnove za proces odločanja pri integraciji okoljevarstvenih in razvojnih prizadevanj na vseh prostorskih ravneh (prav tam, poglavje 40). V Sloveniji se za potrebe regionalne politike ni nikoli sistematično opredelilo ali spremljalo kazalnikov trajnostnega razvoja, čeprav je zlasti s pridružitvijo Evropski uniji trajnostni razvoj postal prioriteta različnih sektorskih in krovnih politik.

V skladu z Agendo 21 je Evropska unija leta 2001 sprejela posebno Strategijo trajnostnega razvoja (A Sustainable Europe ..., 2001), ki je zaradi novih okoliščin doživela temeljitejšo prenovo že leta 2006 (Prenovljena strategija ..., 2006). Sledeč strategiji je Eurostat – evropski statistični urad na dve leti objavljajal poročilo o napredku, ki je bilo zasnovano na izbranih kazalnikih za kvantitativno oceno trendov in stanja, vendar le na ravni Evropske unije in držav članic. Zadnje tovrstno poročilo je izšlo leta 2015 in ponudilo vpogled v raznolike (ne)trajnostne prakse z analizo več kot 100 kazalnikov (Sustainable development ..., 2015). S sistemom kazalnikov spremlja Eurostat tudi izvajanje strategije Evropa 2020 (2010), krovne strategije Evropske unije „za pametno, trajnostno in vključujočo rast“. Na globalni ravni je v zadnjih dveh letih nov zagon prinesla Agenda 2030 za trajnostni razvoj (Transforming our world ..., 2015), sprejeta septembra 2015 na Generalni skupščini Združenih narodov, ki izpostavlja 17 splošnih ciljev trajnostnega razvoja s skupno 169 konkretnimi cilji za petnajstletno obdobje do leta 2030. Strategija ne zagotavlja le novega političnega ogrodja za pospešitev

bolj trajnostnih praks, ampak je spodbudila tudi oblikovanje novega globalnega nabora kazalnikov za spremljanje napredka, medtem ko od držav članic po vsem svetu terja razvoj kazalnikov za državno in regionalno raven. Za Evropsko unijo je prvi tovrstni pregled z 51 kazalniki izšel v letu 2016 (Sustainable development ..., 2016). Pričakovati je, da bo Evropska unija v skladu s smernicami Združenih narodov v naslednjih letih oblikovala prenovljen nabor kazalnikov in da se bodo ustrezno odzvale tudi posamezne države članice.

V Sloveniji se s kazalniki redno spremlja uresničevanje Strategije razvoja Slovenije (2005), ki je kot krovna razvojna strategija države utemeljena na načelih trajnostnega razvoja. Vsakoletna poročila o razvoju Urada za makroekonomske analize in razvoj (Poročilo ..., 2016) sicer spremljajo spremembe na tem področju v državi, vendar regionalne ravni posebej ne izdvajajo. Po tujih zgledih je leta 2010 tudi Statistični urad Republike Slovenije objavil posebno publikacijo s kazalniki trajnostnega razvoja (Suvorov, Rutar, Žitnik, 2010), a le za državno raven in brez dejanskega vrednotenja njihovega prispevka k udejanjanju trajnostnega razvoja. Podobno velja tudi za druge tovrstne nabore kazalnikov na ravni države. Za slovenske regije se sicer bolj ali manj redno izračunavajo raznoliki nabori kazalnikov (kot npr. indeks razvojne ogroženosti), vendar nobeden z namenom ocenjevanja dejanskega napredka na področju trajnostnega razvoja.

V tem poglavju skušamo metodološko in analitično prispevati k spremljanju oziroma vrednotenju trajnostnega razvoja v Sloveniji na ravni statističnih regij. Jedro prispevka tvori na eni strani vrednotenje dosedanjega udejanjanja trajnostnega regionalnega razvoja, na drugi strani pa vrednotenje ranljivosti slovenskih regij na prihodnje izzive na področju trajnostnega razvoja. Preučitvi dosedanjih trendov in prihodnjih izzivov trajnostnega razvoja sta bili izvedeni na ravni dvanajstih statističnih regij (tj. NUTS 3 regij; v nadaljevanju: regij), ki jih ocenjujemo za ključno prostorsko raven pri udejanjanju trajnostnega razvoja v Sloveniji. V obeh preučitvah smo uporabili sistem kazalnikov, ki ga tvorijo kazalniki za poglavitna vsebinska področja, izbrani v skladu z mednarodnimi smernicami. Sistema kazalnikov se glede na različne vsebinske poudarek raziskav razlikujeta, saj je prvi izdelan z namenom celovitega vrednotenja razvojnega napredka regij in je prilagojen tudi posebnostim slovenskih regij, drugi pa se osredotoča na vsebinsko ožje, a v evropskem merilu težje obvladljive, tako imenovane globalne izzive. V obeh primerih rezultati preučitev omogočajo ne le primerjalno analizo, ampak tudi razvrščanje regij oziroma določanje njihovega relativnega položaja po posameznih razvojnih področjih.

1.2 Udejanjanje trajnostnega razvoja v slovenskih regijah

Vrednotenje razvojnega napredka območij po svetu in v Sloveniji se je v preteklosti izvajalo s pomočjo različnih naborov kazalnikov, ki so se med seboj razlikovali predvsem zaradi spreminjajoče se opredelitve pojma razvoja oziroma napredka in razvojnih prioritet. Paradigma trajnostnega razvoja pa je v tovrstna „merjenja“ vnesla zahtevo po troplastnem vrednotenju, ki temelji na ekonomskih, socialnih in okoljskih kazalnikih ter se izvaja za različne prostorske ravni.

Nabori kazalnikov za spremljanje udejanjanja trajnostnega razvoja so tudi na regionalni ravni zasnovani tako, da sledijo občin ciljem trajnostnega razvoja, ter povratno te cilje tudi najbolj učinkovito konkretizirajo in opredeljujejo. Že sama uvrstitev kazalnika, ki je reprezentativen za določeno vsebinsko polje, v praviloma omejen nabor kazalnikov izpostavi pomembnost tega polja za doseganje višje stopnje trajnosti, hkrati pa se z izračunom kazalnika opozori na razkorak med obstoječim stanjem in zelenim ciljem na posameznem področju. Prav zmanjševanje tega razkoraka je srž načrtovanja bolj trajnostnega razvoja regij, ki pa povratno zahteva sistematično sledenje napredku regij na najpomembnejših razvojnih področjih.

V nadaljevanju so predstavljeni rezultati vrednotenja razvojnih trendov in stanja v slovenskih regijah z vidika njihove ugodnosti za udejanjanje trajnostnega razvoja v obdobju 2010–2014 (Vintar Mally, v tisku), ki jih primerjamo tudi z rezultati predhodne preučitve za obdobje 1996–2002 (Vintar, 2003) in z ugotovitvami drugih razvojnih vrednotenj. Vrednotenje udejanjanja trajnostnega razvoja je tako za obdobje 1996–2002 kot tudi za obdobje 2010–2014 vključevalo skupno 32 izbranih kazalnikov trajnostnega razvoja (Preglednica 1.1).

Preučitev ekonomskega področja, ki stremi k povečevanju materialne blaginje, je vključila šest kazalnikov za spremljanje ekonomske moči prebivalstva in gospodarstva, izboljševanja zaposlitvene strukture in konkurenčnosti gospodarstva.

Dvanajst izbranih socialnih kazalnikov spremlja napredek pri zviševanju kakovosti življenja ter vključuje dostopnost zdravstvene oskrbe in izobraževanja, stanovanjske razmere, učinkovitost rabe endogenih človeških virov, uspešnost preprečevanja revščine in socialne izključenosti ter ohranjanja poselitve oziroma vitalnosti območij in demografske strukture.

Na okoljskem področju je bilo vključenih kar štirinajst kazalnikov, saj se skuša izrazito pomanjkanje sinteznih okoljskih kazalnikov nadomestiti s kombiniranjem večjega števila kazalnikov za ključne pokrajnotvorne sestavine, in sicer z namenom ugotavljanja njihovega kakovostnega ali količinskega stanja, pritiskov na okolje ali odzivov družbe na prepoznane okoljske probleme. Posamezni kazalniki trajnostnega razvoja, ki so bili uporabljeni v prvi raziskavi, so bili za preučitev obdobja 2010–2014 deloma spremenjeni ali zamenjani kot posledica sprememb pri zbiranju podatkov. Čeprav zaradi tega izračunane sintezne vrednosti za obe obdobji medsebojno niso primerljive, kljub vsemu dovoljujejo sledenje splošnim spremembam v relativnem položaju slovenskih regij.

Izbrani kazalniki temeljijo na javno dostopnih podatkih v državi. Za potrebe izračuna večine izmed njih jih zbira in redno objavlja Statistični urad Republike Slovenije (Podatkovni portal ..., 2015), ostale zahtevane podatke pa zagotavljajo še Evidenca dejanske rabe kmetijskih in gozdnih zemljišč Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano (2015) ter podatkovne zbirke in publikacije Agencije Republike Slovenije za okolje (Bolte in sod., 2010 – podatki za kakovost zraka; Natura 2000 ..., 2015 – podatki o obsegu območij Natura 2000). Izjema so podatki o uporabi interneta, ki smo jih črpali iz raziskave MOSS (Slovenska oglaševalska ..., 2014).

Preglednica 1.1: Kazalniki vrednotenja udejanjanja trajnostnega razvoja v slovenskih regijah.

Ekonomski kazalniki
<ul style="list-style-type: none"> • bruto domači proizvod na prebivalca • bruto dodana vrednost na prebivalca • višina investicij v osnovna sredstva na prebivalca • povprečni izdatki za raziskovanje in razvoj v deležu BDP • razpoložljiv dohodek na prebivalca • delež zaposlenih v storitvenih dejavnostih
Socialni kazalniki
<ul style="list-style-type: none"> • delež brezposelnih s I. in II. stopnjo izobrazbe • delež žensk med brezposelnimi • gostota poselitve • indeks rasti prebivalstva • indeks staranja • povprečna starost umrlega • število prejemnikov denarnih socialnih pomoči na 1000 prebivalcev • stanovanjska površina na prebivalca • stopnja registrirane brezposelnosti • število študentov na 1000 prebivalcev • indeks uporabnikov interneta • delež višješolsko in visokošolsko izobraženih v starosti 25–64 let
Okoljski kazalniki
<ul style="list-style-type: none"> • delež ekološko obdelanih kmetijskih zemljišč • gozdnate površine na prebivalca • indeks rasti cestnega tovornega prometa • intenzivno obdelana kmetijska zemljišča na prebivalca • ocena kakovosti zraka • komunalni odpadki na prebivalca • delež območij Natura 2000 • poraba vode na prebivalca • povprečne investicije v varstvo okolja v deležu BDP • delež pozidanih površin • prečiščene vode na prebivalca • delež stanovanj z daljinskim ogrevanjem • število osebnih avtomobilov na 1000 prebivalcev • živinorejska gostota

Povzeto po: Vintar Mally, v tisku.

Po izračunu posameznih kazalnikov so bile razlike zaradi merskih enot spremenljivk odpravljene s standardizacijo tako, da so bile pri vsakem kazalniku regijam pripisane ocene v razponu od -2 do $+2$, in sicer s pomočjo standardnega odklona od aritmetične sredine regij. V podeljenih ocenah so upoštevane tako zaželene smeri razvoja (tj. priporočljivost zviševanja ali zniževanja vrednosti pri posameznem kazalniku) kot tudi uspešnost posamezne regije pri doseganju ciljev trajnostnega razvoja v primerjavi z drugimi (tj. nadpovprečno ali podpovprečno uspešno približevanje ciljem). Iz ocen regij za posamezne ekonomske kazalnike je bila izračunana povprečna ocena regij za ekonomsko področje (Preglednica 1.2), pri čemer je imel vsak kazalnik enako težo vpliva na končno vrednost povprečne ocene ekonomskega področja. Na enak način so bile iz ocen dvanajstih socialnih kazalnikov izračunane povprečne ocene socialnega področja in iz ocen štirinajstih okoljskih kazalnikov povprečne ocene okoljskega področja regij. Na koncu je bil izračunan še tako imenovani kazalnik

trajnostnega regionalnega razvoja (KTRR), ki je aritmetična sredina povprečnih ocen ekonomskega, socialnega in okoljskega področja. Vsem povprečnim ocenam razvojnih področij in sinteznemu kazalniku trajnostnega regionalnega razvoja smo pripisali tudi range, pri čemer pomeni rang 1 najugodnejši položaj regije, rang 12 pa primerjalno najslabšo uvrščeno slovensko regijo.

Dodatno smo na podlagi rezultatov opisane analize ocenili tudi možnosti regij za prihodnje udejanjanje trajnostnega razvoja z razvrstitvijo v štiri različne tipe (Vintar Mally, v tisku) glede na izkazano kombinacijo (negativnih ali pozitivnih) povprečnih ocen posameznih razvojnih področij na eni strani in glede na višino sinteznega kazalnika (KTRR) regij na drugi strani (Slika 1.1).

Preglednica 1.2: Povprečne ocene in rangi slovenskih statističnih regij na glavnih razvojnih področjih, 2010–2014.

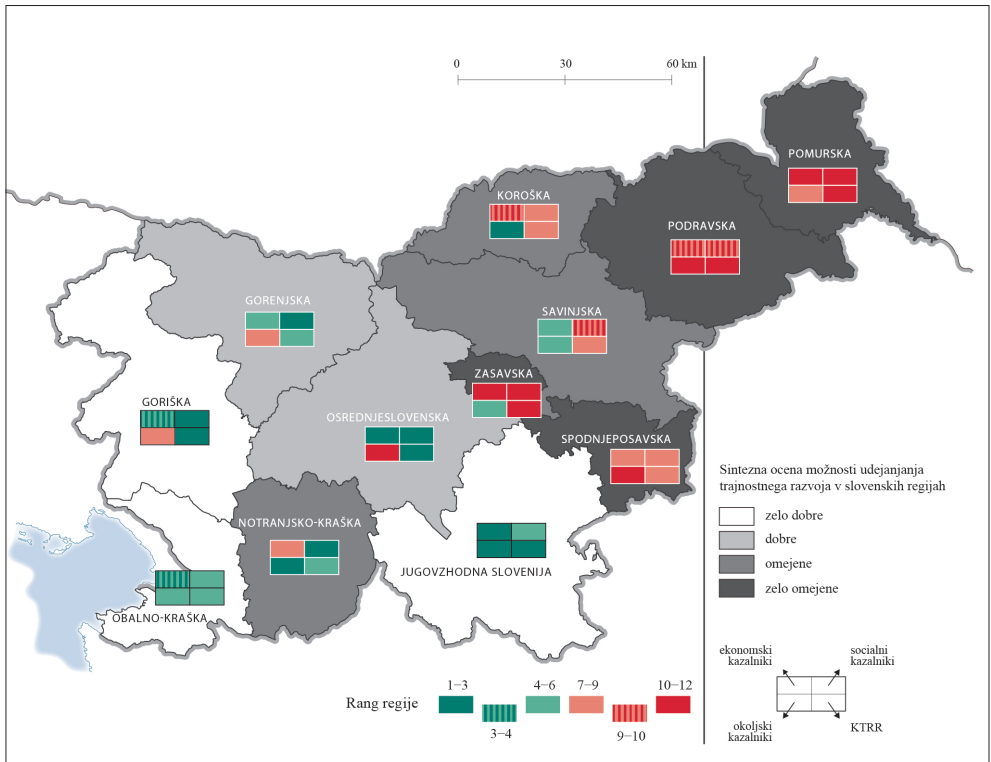
	Ekonomske kazalniki		Socialni kazalniki		Okoljski kazalniki		KTRR	
	povprečje	rang	povprečje	rang	povprečje	rang	povprečje	rang
Pomurska	-1,17	11–12	-1,08	12	-0,07	7–8	-0,77	12
Podravska	-0,83	9–10	-0,67	9–10	-0,79	12	-0,76	11
Koroška	-0,83	9–10	-0,08	7	0,50	3	-0,14	7
Savinjska	0,17	5	-0,67	9–10	0,00	5–6	-0,17	8
Zasavska	-1,17	11–12	-0,92	11	0,00	5–6	-0,70	10
Spodnjeposavska	-0,67	7–8	-0,58	8	-0,36	10–11	-0,54	9
Jugovzhodna Slovenija	0,67	2	0,08	6	0,57	1–2	0,44	3
Osrednjeslovenska	2,00	1	0,92	2–4	-0,36	10–11	0,85	1
Gorenjska	0,00	6	1,17	1	-0,21	9	0,32	4
Notranjsko-kraška	-0,67	7–8	0,92	2–4	0,57	1–2	0,27	6
Goriška	0,50	3–4	0,92	2–4	-0,07	7–8	0,45	2
Obalno-kraška	0,50	3–4	0,25	5	0,14	4	0,30	5

Povzeto po: Vintar Mally, v tisku.

Glede na višino kazalnika trajnostnega regionalnega razvoja je v najboljšem položaju Osrednjeslovenska regija, ki z najvišjo možno povprečno oceno 2,00 izrazito izstopa na ekonomskem področju in deloma tudi na socialnem področju, na katerem se skupaj z Goriško in Notranjsko-kraško uvršča takoj za najboljše ocenjeno Gorenjsko regijo. Nasprotno pa se Osrednjeslovenska regija uvršča na rep lestvice po povprečni oceni okoljskega področja, kar vodi v domnevo, da se socialno-ekonomski napredek odvija na račun nadpovprečnega poseganja v okolje oziroma okoljske vire. Slednje je z vidika trajnostnega razvoja dolgoročno nesprejemljiva praksa, zato ocenjujemo razvojne možnosti v Osrednjeslovenski in Gorenjski regiji, kjer prihaja do tovrstnih razvojnih neravnovesij, za manj ugodne kot v primerih Jugovzhodne Slovenije, Goriške in Obalno-kraške regije. Navedene tri regije imajo prav tako pozitivno oceno kazalnika trajnostnega regionalnega razvoja, hkrati pa tudi vseh glavnih razvojnih področij (ekonomskega, socialnega in okoljskega). Izjema je le Goriška regija, ki ima v zadnjem obdobju na okoljskem področju nekoliko negativno oceno in se bo šele sčasoma pokazalo, ali je ta ocena morebiti znanilec negativnih okoljskih trendov (Slika 1.1).

Slika 1.1: Rangi regij po razvojnih področjih in ocena možnosti prihodnjega udejanjanja trajnostnega razvoja.

Šesterica regij v vzhodnem delu države ima negativne vrednosti sinteznega kazalnika, negativna pa je tudi večina povprečnih ocen za vključena razvojna področja, kar opozarja na splošno razvojno zaostajanje tega dela države in omejene možnosti za hitrejše doseganje ciljev trajnostnega razvoja zaradi vrste že obstoječih razvojnih težav. Glede na vključene kazalnike izkazujejo najslabši položaj Pomurska, Podravska, Zasavska in Spodnjeposavska regija, ki na nobenem področju ne dosegajo pozitivne povprečne ocene. Nekoliko manjše zaostajanje oziroma manj omejitev izkazujejata Koroška in Savinjska regija, ki po višini kazalnika trajnostnega razvoja zasedata sedmo oziroma osmo mesto. Koroška zlasti po zaslugi povprečne ocene okoljskih kazalnikov, kjer se uvršča celo na tretje mesto za Notranjsko-kraško regijo in Jugovzhodno Slovenijo.

V preučevanem obdobju 2010–2014 se je enako kot v predhodni raziskavi izkazalo, da so največje medregionalne razlike na ekonomskem področju (s povprečnimi ocenami v razponu od $-1,17$ do $+2,00$), nato pa sledi socialno področje (s povprečnimi ocenami v razponu $-1,08$ do $+1,17$). Na obeh omenjenih razvojnih področjih opažamo najbolj trdno zasidrane razlike ter delitev države po uspešnosti na vzhodni in zahodni del. Najmanjše medregionalne razlike (s povprečnimi ocenami v razponu $-0,77$ do $+0,85$) so prisotne na okoljskem področju, kjer tudi ni zaznati posebnega prostorskega vzorca pri razporejanju ocen.

1.3 Ranljivost slovenskih regij na prihodnje izzive trajnostnega razvoja

Večina sistemov za vrednotenje udejanjanja trajnostnega razvoja temelji na analizi obstoječega stanja in razvojnih težnj ter na oceni doseganja ciljev trajnostnega razvoja. Dosedanji globalni razvojni vzorci in pričakovane spremembe, ki se nanašajo na pestro paleto vplivov človeške družbe na različne sestavine prostora in okolja, postavljajo pred vrednotenje trajnostnega razvoja nove izzive. Pri tem se zastavi vprašanje, katere prihajajoče razvojne izzive na področju trajnostnega razvoja je treba vključiti v sistem vrednotenja.

Prihodnji razvojni izzivi so po navadi prikazani skozi niz kategorij, ki povezujejo nove ali nastajajoče razvojne trende oziroma odprta vprašanja trenutnega razvoja s prihodnostjo. Njihova opredelitev je z izpostavljanjem specifičnih tem tesno povezana s teoretičnimi pristopi, ki se uporabljajo za vrednotenje regionalnih razvojnih problemov, potencialov in omejitev (Kušar, 2016). Trajnostni razvoj med prihajajočimi ekonomskimi, socialnimi in okoljskimi izzivi na posebno mesto postavlja ekonomske in socialne vidike globalizacije (posebno njen vpliv na povečevanje neenakosti), revščino, vpliv podnebni sprememb, dostopnost vode in hrane ter oskrbo z energijo (Population Challenges ..., 2005; Regions 2020 ..., 2008; Boden in sod., 2010; Gelsdorf, 2010; Sustainable development challenges ..., 2013; Polycentric Regions, 2015).

Za vrednotenje prihodnjih razvojnih izzivov na področju trajnostnega regionalnega razvoja Slovenije smo oblikovali sistem kazalnikov ter sintezni kazalnik ranljivosti regij na razvojne izzive (KRR – kazalnik ranljivosti regij). Metodološki pristop temelji na kvantitativni in kvalitativni analizi izbranih kazalnikov, s katerimi merimo vrednosti izbranih dejavnikov štirih ključnih vidikov trajnostnega razvoja: ekonomskega, socialnega in dveh okoljskih vidikov (podnebne spremembe in trajnostna raba energije).

Ekonomske vidike merjenja ranljivosti regij na prihodnje razvojne izzive v kontekstu trajnostnega razvoja vključujejo izbrane ekonomske in socialne dejavnike globalizacije. Globalizacija zahteva neprestano strukturno prilagajanje regionalnih ekonomskih in socialnih sistemov. Konkurenca na globalni ravni je izziv posebno regijam z delovno intenzivnimi dejavnostmi, saj imajo s ceno delovne sile in skupno ceno izdelkov v globalni ekonomiji lokacijsko prednost države v razvoju. Zaradi težav pri razvoju družbe znanja se v teh regijah pričakuje nadaljnje slabšanje razvojne situacije. V prednosti so predvsem regije z veliko človeškega in socialnega kapitala, ki svoje izdelke, procese in upravljanje z inovacijami stalno prilagajajo hitrim spremembam (Regions 2020 ..., 2008).

Socialni vidiki merjenja ranljivosti regij na prihodnje razvojne izzive v kontekstu trajnostnega razvoja izpostavljajo tri med seboj povezane demografske procese v Sloveniji: daljšanje življenjske dobe, padanje stopnje rodnosti in zmanjševanje skupnega števila prebivalcev, tudi zaradi izseljevanja mlajših prebivalcev. Demografske projekcije opozarjajo na postopno zmanjšanje števila delovno aktivnih prebivalcev, kar bo zamajalo dosedanje koncepte socialnih praks in socialnih politik.

Okoljski vidiki merjenja ranljivosti regij na prihodnje razvojne izzive v kontekstu trajnostnega razvoja izpostavljajo problematiko podnebnih sprememb in zagotavljanje varne energetske oskrbe. Podnebne spremembe bodo v prihodnosti pomembno zaznamovale ekonomski in socialni razvoj regij, saj se te med seboj razlikujejo po stopnji ogroženosti, pa tudi po sposobnosti prilagajanja novih razmeram. Veliko ekonomsko škodo povzročajo že kratkoročni učinki podnebnih sprememb, ki se kažejo v obliki izrednih vremenskih dogodkov (neurja, suše, vroča poletja). Posledice podnebnih sprememb bodo vplivale na izpostavljene ekonomske dejavnosti, kot so kmetijstvo, proizvodnja energije in turizem (Regions 2020 ..., 2008). Trendi varne oskrbe z energijo s primerno ceno in čim manjšimi okoljskimi učinki gredo v smer nizkoogljične družbe, predvsem s povečanjem energetske učinkovitosti z novimi dognanji in uporabo sodobne tehnologije.

Preglednica 1.3: Dejavniki, ki opredeljujejo prihodnje izzive doseganja trajnostnega razvoja.

Ekonomski vidiki	Socialni vidiki	Okoljski vidiki – podnebne spremembe	Okoljski vidiki – trajnostna raba energije
1. vključenost v terciarno izobraževanje 2. izobraženost in produktivnost delavcev 3. vključenost na trg delovne sile 4. dejavnosti z visoko in nizko dodano vrednostjo 5. raziskovalne in inovacijske dejavnosti	1. rodnost 2. emigracije 3. skupna rast števila prebivalcev 4. delovno sposobno prebivalstvo 5. staranje prebivalstva	1. ekstremni vremenski dogodki 2. podnebnim spremembam najbolj izpostavljene gospodarske dejavnosti 3. prilagajanje na podnebne spremembe 4. ocena vpliva podnebnih sprememb	1. zaloge – kvalitativno vrednotenje obnovljivih virov energije v regiji 2. poraba – osebna motorizacija 3. poraba – energetske intenzivne gospodarske dejavnosti 4. investicije v energetske učinkovitost

Povzeto po: Kušar, 2015.

Ekonomske vidike prihodnjih izzivov doseganja trajnostnega razvoja vrednotimo s petimi dejavniki, ki izpostavljajo človeški kapital, delovno aktivnost in razvoj dejavnosti s pomembnejšim vplivom na ranljivost regij. Kot problematične dejavnosti, ki se srečujejo z veliko konkurenco na globalni ravni, izpostavljamo kmetijstvo, gozdarstvo in ribištvo, rudarstvo, predelovalne dejavnosti, oskrbo z električno energijo, plinom in paro, oskrbo z vodo, ravnanje z odpadki, saniranje okolja in gradbeništvo (dejavnosti A, B, C, D, E in F Standardne klasifikacije dejavnosti 2008, 2015), medtem ko nove priložnosti prinašajo razvojno in raziskovalno intenzivne dejavnosti.

Socialni vidiki so tesno povezani z demografskim stanjem, zato so v ospredju kazalniki, ki merijo vitalnost prebivalstva (naravni prirast, selitveni prirast, skupni prirast prebivalstva, staranje prebivalstva) s posebnim poudarkom na najbolj ustvarjalni skupini prebivalstva (delovno aktivni).

Okoljski vidiki kot posebej problematične izpostavljajo pričakovane podnebne spremembe in trajnostno oskrbo z energijo. Oba izziva sta tesno povezana z ekonomskim in s socialnim vidikom, saj dejavniki vplivajo na prilagajanje socialno-ekonomske strukture.

Preglednica 1.4: Kazalniki, ki pojasnjujejo dejavnike prihodnjih izzivov doseganja trajnostnega razvoja.

Ekonomski vidiki	Socialni vidiki	Okoljski vidiki – podnebne spremembe	Okoljski vidiki – trajnostna raba energije
1. delež oseb starih 20–24 let, vključenih v terciarno izobraževanje 2. delež delovno aktivnega prebivalstva z višješolsko in visokošolsko izobrazbo 3. stopnja delovne aktivnosti 4. delež bruto dodane vrednosti »problematičnih« dejavnosti ¹⁾ 5. bruto domači izdatki za raziskave in razvoj (delež BDP)	1. naravni prirast na 1000 prebivalcev 2. skupni selitveni prirast na 1000 prebivalcev 3. skupni prirast na 1000 prebivalcev 4. delež prebivalcev, starih 15–64 let 5. koeficient starostne odvisnosti starih	1. ocenjena škoda elementarnih nesreč – delež v BDP 2. delež bruto dodane vrednosti »problematičnih« dejavnosti 3. vrednost investicij v varstvo zraka in klime na prebivalca (v EUR) 4. kvalitativna ocena vpliva podnebnih sprememb (temperature, padavine)	1. možnosti rabe obnovljivih virov energije 2. število osebnih vozil na 1000 prebivalcev 3. delež bruto dodane vrednosti »problematičnih« dejavnosti ²⁾ 4. višina subvencij za energetske učinkovitost na prebivalca (v EUR)

Opombi:

1) kmetijstvo, gozdarstvo in ribištvo, rudarstvo, predelovalne dejavnosti, oskrba z električno energijo, oskrba z vodo, gradbeništvo

2) kmetijstvo, gozdarstvo in ribištvo, rudarstvo, oskrba z električno energijo, oskrba z vodo, turizem

Povzeto po: Kušar, 2015.

Podnebne spremembe se že danes odražajo v naraščajoči škodi zaradi ekstremnih vremenskih pojavov. Na podnebne spremembe so še posebej ranljivi kmetijstvo, gozdarstvo in ribištvo, rudarstvo, oskrba z električno energijo, plinom in paro, oskrba z vodo, ravnanje z odpadki, saniranje okolja in turizem (dejavnosti A, B, D, E, G, H in I Standardne klasifikacije dejavnosti 2008, 2015). Na drugi strani prožnost regij na izzive podnebnih sprememb povečujejo investicije v varstvo zraka. Vrednotenje upošteva tudi dejstvo, da se regije med seboj razlikujejo glede na pričakovane spremembe padavinskega režima in povprečnih letnih temperatur.

Na trajnostno rabo energije vplivajo možnosti rabe obnovljivih virov energije, poraba v prometu in energetske intenzivnih dejavnostih, predvsem v predelovalnih dejavnostih, gradbeništvo, trgovini, prometu in turizmu (dejavnosti C, F, G, H in I Standardne klasifikacije dejavnosti 2008, 2015) ter povečevanje energetske učinkovitosti.

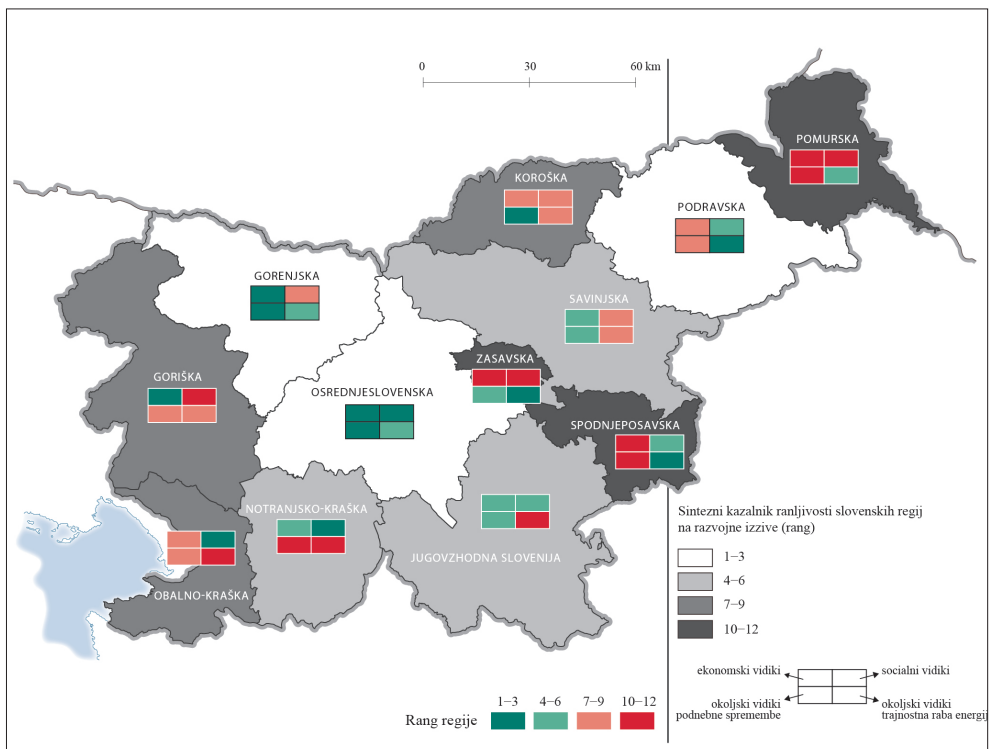
Izbor kazalnikov je bil prilagojen dostopnosti socialno-ekonomskih podatkov na ravni statističnih regij v Sloveniji. Podatki so povzeti po javno dostopnih bazah Statističnega urada Republike Slovenije (tj. podatki za leto 2013), za posamezne kazalnike pa iz drugih virov (tj. izračuni Urada za makroekonomske analize in razvoj, podatki Eko sklada) oziroma znanstvene in strokovne literature (Dvoršek, 2015 – kvalitativno vrednotenje podatkov o trendih temperatur in padavin v obdobju 1961–1990 ter srednjih projekcij do leta 2050; Gumilar, 2008 – možnosti regionalne rabe obnovljivih virov energije v Sloveniji).

Vrednosti kazalnikov so bile v naslednjem koraku standardizirane, s čimer smo odpravili vpliv velikosti prostorskih enot na interpretacijo in vrednotenje podatkov z vidika

stopnje prihodnjih izzivov na področju trajnostnega razvoja Slovenije. Sledilo je rangiranje, pri čemer je bil standardizirani vrednosti kazalnika, ki prikazuje najmanjše razvojne izzive z vidika posameznega dejavnika, pripisan rang 1, regiji z največjimi izzivi pa rang 12. Sledilo je seštevanje rangov, kar je omogočilo opredelitev relativnega položaja slovenskih statističnih regij za posamezen vidik trajnostnega razvoja, tudi kot izhodišče za primerjavo regij med seboj in za oblikovanje sinteznega kazalnika ranljivosti regij na razvojne izzive (KRR). Končna ocena ranljivosti razvojnih regij na razvojne izzive je seštevek rangov vseh razvojnih izzivov, ki jih nato ponovno rangiramo.

Na prihodnje izzive trajnostnega razvoja je z ekonomskega vidika najbolj ranljiva Zasavska regija. Kljub takšni skupni uvrstitvi pa Zasavske regije ni med najbolj ranljivimi regijami pri posameznih kazalnikih, saj se je tam uvrščala večinoma na začetek zadnje četrtine regij (Kušar, 2016), kar kaže na splošno slabo stanje na področjih človeškega kapitala in delovne aktivnosti ter na prisotnost ekonomskih dejavnosti, ki pomembneje vplivajo na ekonomsko ranljivost regije. Spodnjo četrtino regij zaokrožata Spodnjeposavska in Pomurska regija. V naslednji četrtini regij sta še dve regiji iz vzhodnega dela Slovenije: Koroška in Podravska regija. Skupino regij sklepa Obalno-kraška regija, ki pri tej uvrstitvi pomembno odstopa od ranga glede na bruto domači proizvod na prebivalca, po katerem se nahaja v najvišji četrtini regij. Razvojno najmanj ranljive z ekonomskega vidika so Goriška, Gorenjska in Osrednjeslovenska regija. Njihova uvrstitev pri posameznem kazalniku ni enoznačna, saj pri nekaterih kazalnikih izkazujejo večjo ranljivost (Kušar, 2016).

Slika 1.2: Rangi regij po razvojnih področjih in ranljivosti regij na razvojne izzive.

S socialnih vidikov trajnostnega razvoja lahko slovenske regije razdelimo v tri skupine. V prvi skupini so Zasavska, Goriška in Pomurska regija, ki imajo v primerjavi z drugimi statističnimi regijami v Sloveniji najslabšo demografsko strukturo. V srednji skupini je pet regij, ki se z demografskimi značilnostmi razporejajo zelo heterogeno. Koroška, Savinjska, Gorenjska, Spodnjeposavska in Podravska regija namreč pri določenih kazalnikih izkazujejo ugodno strukturo, pri drugih pa so rangirane slabše. Najnižjo ranljivost na pričakovane demografske spremembe izkazujejo Jugovzhodna Slovenija, Obalno-kraška, Notranjsko-kraška in Osrednjeslovenska regija.

Najbolj ranljiva na podnebne izzive je Spodnjeposavska regija. Sledijo tri regije (Pomurska, Notranjsko-kraška, Goriška), ki prav tako izkazujejo razmeroma visoko ranljivost na podnebne spremembe, vendar pa se glede vzrokov za takšno uvrstitev razlikujejo med seboj. Pri Pomurski regiji ranljivost povečujejo elementarne nesreče, pri Notranjsko-kraški regiji nizke investicije v varstvo zraka in klime, pri Goriški regiji pa ob nizkih investicijah v varstvo zraka in klime tudi visoka ocena vpliva podnebnih sprememb (Kušar, 2016). Razvojno najmanj ranljive na podnebne spremembe so Gorenjska, Koroška in Osrednjeslovenska regija.

Na podlagi analiziranih kazalnikov največjo ranljivost z vidika trajnostne rabe energije izkazujejo Obalno-kraška, Jugovzhodna Slovenija, Notranjsko-kraška in Savinjska regija. Glede pripravljenosti na izzive, povezane s trajnostno rabo energije, prednjačita Zasavska in Podravska regija. Zasavska regija bi se lahko uvrstila na rang 1, če bi imela več možnosti za rabo obnovljivih virov energije, vendar je z rangom 11 označena kot regija, ki bo odvisna od uvoza energije (Kušar, 2016).

Preglednica 1.5: Rangji ranljivosti slovenskih regij na razvojne izzive.

Regija	Eko-nomski vidiki	So-cialni vidiki	Okoljski vidiki – podnebne spremembe	Okoljski vidiki – trajnostna raba energije	Kazalnik ranljivosti regij na razvojne izzive (KRR)
Pomurska	10	10	11	5	12
Spodnjeposavska	11	6	12	3	10–11
Zasavska	12	12	6	2	10–11
Goriška	3	11	9	7	8–9
Obalno-kraška	7	3	8	12	8–9
Koroška	9	9	2	8	7
Jugovzhodna Slovenija	6	4	5	11	4–6
Notranjsko-kraška	4	2	10	10	4–6
Savinjska	5	8	4	9	4–6
Podravska	8	5	7	1	3
Gorenjska	2	7	3	6	2
Osrednjeslovenska	1	1	1	4	1

Povzeto po: Kušar, 2015.

Skupna ocena ranljivosti regij na izzive trajnostnega razvoja je na osnovi izbranega vrednotenja pokazala, da je na razvojne izzive najbolj ranljiva Pomurska regija. Vsota rangov jo uvršča na zadnje mesto, čeprav se pri nobenem razvojnem izzivu ni uvrstila v najnižji rang (rang 12). Pri izzivih globalizacije in demografskih sprememb se je uvrstila na začetek zadnje tretjine regij (rang 10), medtem ko se je na področju izzivov

zagotavljanja ustrezne energetske oskrbe uvrstila med manj ranljive regije (rang 5). Po vsoti rangov ji sledita Spodnjeposavska in Zasavska regija. Na rang 10–11 sta se uvrstili kljub zelo nizki ranljivosti na področju izzivov, povezanih z energijo (ranga 3 in 2), se pa razlikujeta glede na socialne vidike trajnostnega razvoja (v ugodnejšem razvojnem položaju je z rangom 6 Spodnjeposavska regija) in ranljivost zaradi podnebnih izzivov (v ugodnejšem položaju je z rangom 6 Zasavska regija).

Tudi Goriška in Obalno-kraška regija si delita isti rang (8–9). Regiji, ki ju družijo številne podobne geografske in razvojne značilnosti, se glede ranljivosti na razvojne izzive kljub enaki vsoti rangov med seboj precej razlikujeta. Goriška regija izstopa v primerjavi z Obalno-kraško na področju demografskih izzivov (rang 11), Obalno-kraška pa na področju trajnostne rabe energije (rang 12), zlasti zaradi visoke stopnje motorizacije in manjših investicij v povečevanje energetske učinkovitosti. Koroška regija, ki se uvršča v končni rang 7, se glede večine razvojnih izzivov uvršča v tretjo četrtino regij v Sloveniji. Veliko bolje pa je rangirana na področju podnebnih sprememb (rang 2), predvsem zaradi visokih naložb v varstvo zraka in klime ter nizkih ocen pri podnebnih spremembah.

V nadaljevanju so se kar tri regije z enako vsoto rangov uvrstile v končni rang 4–6. To so Jugovzhodna Slovenija, Notranjsko-kraška in Savinjska regija. Vse tri regije družijo razmeroma nizka ranljivost na področju socialno-ekonomskih vidikov globalizacije oziroma pri ekonomskih in socialnih vidikih trajnostnega razvoja. Z veliko večjimi izzivi se srečujejo na področju trajnostne rabe in oskrbe z energijo, kjer so rangirane na range 11 (Jugovzhodna Slovenija), 10 (Notranjsko-kraška) in 9 (Savinjska). Notranjsko-kraška regija je ranljiva tudi na področju podnebnih sprememb (rang 10), medtem ko je Savinjska regija nekoliko bolj ranljiva na področju pričakovanih demografskih sprememb (rang 8).

Podravska in Gorenjska regija imata razmeroma nizki vsoti rangov, s katerima odstopta od drugih regij v Sloveniji. Podravske regije h končnemu rangi 3 pripomore zelo nizka ranljivost pri izzivih trajnostne rabe energije (rang 1), Gorenjski regiji pa nizka ranljivost pri izzivih, povezanih z globalizacijo (rang 2). S končno vsoto rangov izstopa Osrednjeslovenska regija (končni rang 1). Najmanjšo ranljivost na preučevane izzive izkazuje pri vseh kategorijah (rang 1), izjema so izzivi trajnostne rabe in oskrbe z energijo, kjer se je uvrstila slabše (rang 4). To pomeni, da je na prihajajoče izzive trajnostnega razvoja Osrednjeslovenska regija najbolj pripravljena regija v Sloveniji.

I.4 Razvoj slovenskih regij – med priložnostmi trajnostnega razvoja in razvojno ranljivostjo

V Sloveniji se za potrebe razvojne politike uporablja razvrščanje regij po razvitosti glede na tako imenovani indeks razvojne ogroženosti (IRO), ki se izračunava za posamezna programska obdobja. Za obdobje 2014–2020 velja indeks, izračunan iz skupno štirinajstih kazalnikov, ki obsegajo bruto domači proizvod na prebivalca, bruto dodano vrednost na zaposlenega, delež bruto investicij v osnovna sredstva v bruto domačem proizvodu, stopnjo registrirane brezposelnosti mladih (15–29 let), stopnjo delovne aktivnosti (20–64 let), delež prebivalstva s terciarno izobrazbo (25–64 let), delež bruto domačih izdatkov za raziskovalno in razvojno dejavnost v bruto

domačem proizvodni, delež prečiščene odpadne vode z vsaj sekundarnim čiščenjem, delež površine varovanih območij v regiji, delež ocenjene škode zaradi elementarnih nesreč v bruto domačem proizvodni, stopnjo registrirane brezposelnosti, indeks staranja prebivalstva, razpoložljivi dohodek na prebivalca in gostoto poselitve (Pravilnik o razvrstitvi ..., 2014). V nadaljevanju so podane primerjave rezultatov indeksa razvojne ogroženosti s predhodno predstavljenima sinteznima kazalnikoma.

Razmeroma dobro usklajenost med rangi IRO, KTRR in KRR izkazuje pet od dvanajstih slovenskih regij (41,7 %). Popolna usklajenost med rangi vseh treh sinteznih kazalnikov, vključno z rangi IRO in KTRR v dveh različnih obdobjih preučitve, je pri najbolj in najmanj razviti regiji: pri Osrednjeslovenski (rangi 1) in Pomurski (rangi 12). Osrednjeslovensko regijo označujejo najugodnejše razvojne razmere, najugodnejše možnosti za udejanjanje trajnostnega razvoja in najmanjša ranljivost na prihodnje razvojne izzive. Podrobnejša analiza pokaže, da razvoj poteka na račun nadpovprečnega poseganja v okolje oziroma okoljske vire, regija pa se srečuje tudi s problematiko trajnostne rabe energije. V nasprotju z njo Pomurska regija izkazuje slabo stanje na področju ekonomskega in socialnega stebra trajnostnega razvoja, a ima boljši položaj pri okoljskih kazalnikih in razmeroma nizko ranljivost na področju izzivov trajnostne proizvodnje in rabe energije.

Pomurski regiji glede na range sledi Zasavska regija. Pri KTRR in KRR se nahaja na rangih 10–11, podobno velja za IRO v obdobju 2010–2014 (rang 11). Najbolj pa je problematičen padec ranga glede razvojne ogroženosti, saj je kot edina regija v Sloveniji med obdobjema 2001–2005 in 2010–2014 pri IRO nazadovala za tri mesta. Podobno kot za Pomursko velja tudi za Zasavsko regijo. Najslabše vrednosti kazalnikov dosega pri ekonomskih in socialnih vidikih trajnostnega razvoja, bolje pa je rangirana na področju okoljskih vidikov trajnostnega razvoja in okoljskih razvojnih izzivov.

Preglednica 1.6: Spremembe indeksa razvojne ogroženosti in kazalnika trajnostnega regionalnega razvoja od konca 20. stoletja dalje v primerjavi s kazalnikom ranljivosti regij na razvojne izzive.

	IRO*				KTRR				KRR
	2001-2005**		2010-2014***		1996-2002		2010-2014		2014
	vrednost	rang	vrednost	rang	vrednost	rang	vrednost	rang	rang
Osrednjeslovenska	8,7	1	35,5	1	0,74	1	0,85	1	1
Obalno-kraška	82,4	2	81,4	4	0,42	4	0,30	5	8–9
Gorenjska	83,1	3	66,6	3	0,67	2	0,32	4	2
Savinjska	92,3	4	92,6	5	-0,19	7	-0,17	8	4–6
Goriška	93,8	5	100,4	6	0,57	3	0,45	2	8–9
Jugovzhodna Slovenija	101,7	6	64,7	2	0,28	5	0,44	3	4–6
Koroška	103,9	7	121,6	8	-0,30	8	-0,14	7	7
Zasavska	113,9	8	125,1	11	-0,82	11	-0,70	10	10–11
Spodnjeposavska	116,8	9	101,5	7	-0,70	10	-0,54	9	10–11
Podravska	116,8	10	123,9	9	-0,70	9	-0,76	11	3
Notranjsko-kraška	127,0	11	124,8	10	0,07	6	0,27	6	4–6
Pomurska	159,5	12	161,8	12	-1,12	12	-0,77	12	12

*Z višanjem vrednosti indeksa se večja razvojna ogroženost regije.

**Obdobje podatkov, s katerimi je bil izračunan indeks razvojne ogroženosti za programsko obdobje 2007–2013.

*** Obdobje podatkov, s katerimi je bil izračunan indeks razvojne ogroženosti za programsko obdobje 2014–2020.

Viri: Vintar, 2003; Pečar, Kavaš, 2006; Pravilnik o razvrstitvi ..., 2014; Kušar, 2015; lastni izračuni avtorjev.

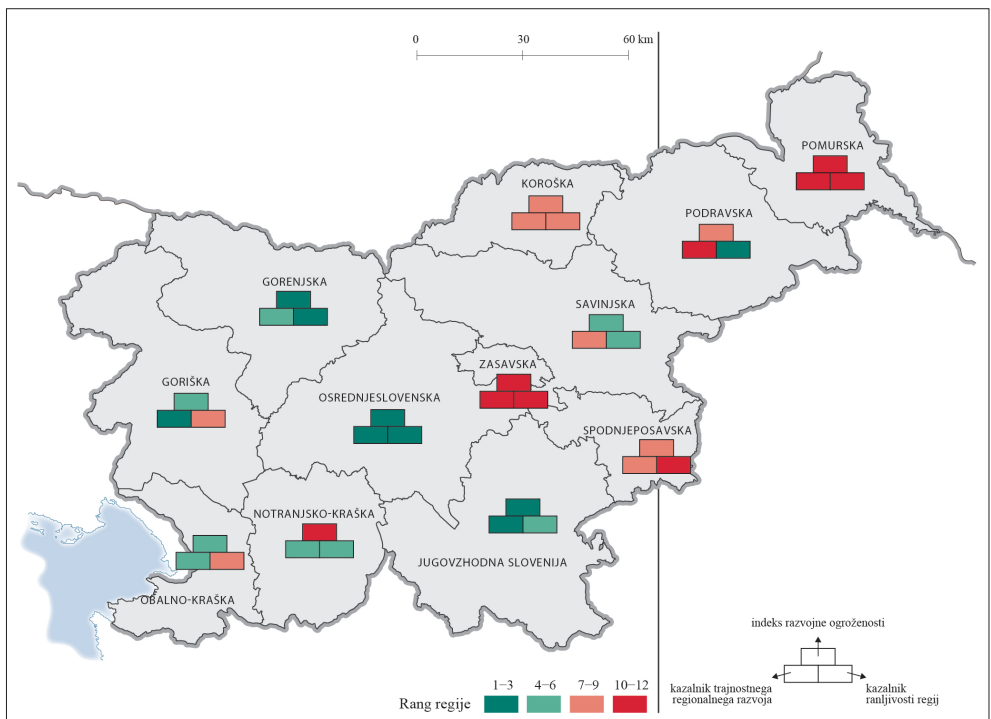

Koroška regija se pri vseh treh sinteznih kazalnikih uvršča na sedmo ali osmo mesto, kar jo sicer umešča med manj razvite regije v Sloveniji z nekoliko manjšimi omejitvami za trajnostni razvoj, predvsem na račun boljšega relativnega položaja pri okoljskih vidikih trajnostnega razvoja.

Gorenjska regija izkazuje usklajenost rangov po IRO, KTRR in KRR, pri čemer se uvršča na najvišja mesta (rang 2 ali 3). Problematično je nazadovanje pri KTRR za dve mesti, tako da se v obdobju 2010–2014 Gorenjska regija ne uvršča več v zgornjo četrtino regij. K padcu pomembno pripomoreta skromen rang pri okoljskih kazalnikih in ekonomska struktura z razmeroma večjim pomenom problematičnih ekonomskih dejavnosti, kar regijo sooča s pomembnimi izzivi na področjih prilagajanja podnebnim spremembam in trajnostne rabe energije.

Največji razkorak med IRO ter KTRR in KRR ima Notranjsko-kraška regija. Glede na IRO se v obeh obdobjih uvršča med razvojno najbolj problematične regije v Sloveniji, medtem ko jo rangi pri vrednotenju trajnostnega razvoja uvrščajo v sredino (rang 6 pri KTRR; rang 4–6 pri KRR). Zanimive pa so velike razlike v notranji strukturi obeh sinteznih kazalnikov s področja trajnostnega razvoja. KTRR strukturo Notranjsko-kraške regije vrednoti razmeroma ugodno, zlasti na okoljskem področju, medtem ko vrednotenje ranljivosti na prihajajoče razvojne izzive v kontekstu trajnostnega razvoja kaže na ugodnejše stanje pri ekonomskih in socialnih vidikih.

Slika 1.3: Primerjava sinteznih mer razvoja slovenskih statističnih regij.

Spodnjeposavska regija se glede na razvojne težnje uvršča med slabše razvite slovenske regije, vendar izkazuje razvojni napredek, saj je glede na IRO napredovala za dve mesti. Pri vrednotenju področij trajnostnega razvoja se regija nahaja na nižjih rangih in je ena najmanj uspešnih pri udejanjanju trajnostnega razvoja (rang 9) oziroma izkazuje večjo ranljivost na prihodnje razvojne izzive (rang 10–11).

Regija Jugovzhodna Slovenija je izredno napredovala glede na razvojno ogroženost in glede na sintezni kazalnik trajnostnega regionalnega razvoja. Med preučevanimi obdobji se je uspela povzpeti na rang 2 (IRO) oziroma 3 (KTRR), pri čemer napredek ni potekal na račun izstopajoče velikega poseganja v okolje. Nekoliko nižji rang ima pri KRR (rang 4–6), kjer so najbolj problematični visok delež energetske potratne industrije in izzivi na področju soočanja s podnebnimi spremembami.

Obalno-kraška regija, ki spada med najbolj razvite regije v Sloveniji tudi na področju udejanjanja trajnostnega razvoja, izkazuje razmeroma slabo pripravljenost na razvojne izzive (rang 8–9) predvsem na okoljskih področjih (visoka stopnja motorizacije, nizke investicije v energetske učinkovitost, visok delež gospodarskih dejavnosti, pri katerih se pričakuje velik vpliv podnebnih sprememb). Podobno je pri Goriški regiji. KTRR jo uvršča v sam vrh (rang 2), IRO ji pripisuje nekoliko večjo razvojno ogroženost (rang 6), po KRR pa deli rang 8–9. Slednje je posledica največje ranljivosti na področju socialnih izzivov, kjer je v ospredju zlasti demografska problematika v regiji.

Savinjska in Podravska regija imata glede na KRR razmeroma nizko ranljivost na prihajajoče razvojne izzive, pri čemer se Podravska regija uvršča na tretje mesto. K njeni uvrstitvi najbolj prispeva zelo ugodno stanje na področju trajnostne rabe (in proizvodnje) energije. V nasprotju s Podravsko izkazuje Savinjska regija slabšo pripravljenost na razvojne izzive na področju socialnih in okoljskih vidikov trajnostnega razvoja. Njen skupni rang 4–6 pri KRR se ujema z rangom pri IRO, medtem ko je manj uspešna pri doseganju uravnoteženega trajnostnega razvoja (rang 8).

1.5 Geografske razsežnosti razvojnih neskladij

Za analizo in vrednotenje doseganega udejanjanja trajnostnega regionalnega razvoja ter vrednotenje ranljivosti slovenskih regij na prihodnje izzive na področju trajnostnega razvoja smo uporabili dva sistema kazalnikov, s katerima smo merili značilnosti slovenskih regij na treh razsežnostih trajnostnega razvoja: ekonomski, socialni in okoljski. Medsebojna primerjava razvrstitve statističnih regij (rangov) v Sloveniji po uspešnosti udejanjanja trajnostnega regionalnega razvoja in ranljivosti na razvojne izzive ni statistično pomembna ($r = 0,509$; $p = 0,091$), so pa statistično pomembno pozitivno povezane razvojne značilnosti regij, merjene z indeksom razvojne ogroženosti, s posameznim sinteznim kazalnikom za vrednotenje trajnostnega regionalnega razvoja (povezanost IRO in KTRR: $r = 0,811$; $p = 0,001$; povezanost IRO in KRR: $r = 0,608$; $p = 0,036$). To statistično pomeni, da je udejanjanje trajnostnega razvoja najšibkejše v gospodarsko najmanj razvitih slovenskih regijah, ki so tudi najbolj ranljive na prihodnje globalne izzive. Z metodološkega vidika pa ta statistična analiza potrjuje upravičenost uporabe predstavljenih dveh naborov kazalnikov, ki torej vsak

zase služita določenemu posebnemu namenu preučevanja trajnostnega regionalnega razvoja in se pomembno vsebinsko dopolnjujeta.

Podrobnejša analiza po posameznih področjih trajnostnega razvoja kaže na izjemno razvojno raznolikost slovenskih regij, ki ne sledi ugotovitvam korelacijske analize med vsemi tremi kazalniki. Pomurska in Zasavska regija, ki sta se uvrstili na rep po razvojni omejenosti, uspešnosti udejanjanja trajnostnega razvoja in ranljivosti na prihodnje razvojne izzive, imata razmeroma boljši položaj na področju okoljskih vidikov trajnostnega razvoja. Na drugi strani so regije (Osrednjeslovenska, Gorenjska, Jugovzhodna Slovenija), ki imajo sicer ugodne možnosti za udejanjanje trajnostnega razvoja in so dobro pripravljene na prihodnje razvojne izzive, a hkrati izkazujejo pomanjkljivosti na področju okoljskih vidikov trajnostnega razvoja, kar je pomembno opozorilo, da ugoden ekonomski in socialni razvoj poteka na račun izčrpavanja okoljskih virov. To je sicer razvojni konflikt, ki ga želi preseči prav trajnostni razvoj, a je bil v preteklih desetletjih trdno zakoreninjen v razvojnem modelu gospodarsko razvitih držav in tudi Slovenije, odražal pa se je v povečevanju ekološkega odtisa oziroma naraščanju snovno-energetskih tokov.

Preučevanje dosedanjega udejanjanja trajnostnega razvoja in ranljivosti regij na prihajajoče razvojne izzive je ponovno izpostavilo veliko geografsko pestrost slovenskega ozemlja, ki pomembno vpliva na razlike v možnostih za doseganje višje stopnje trajnostnega razvoja Slovenije oziroma uravnoteženega napredka na vseh glavnih področjih. To pa zahteva premišljene, regionalno specifične strategije, pripravo posameznim regijam prilagojenih odzivov na zaznane razvojne grožnje in predvsem smotrno rabo njihovih endogenih virov.

Viri in literatura

- Agenda 21. 1992. Programme of Action for Sustainable development, Rio declaration on environment and development. The United Nations Conference on Environment and Development. Rio de Janeiro, 294 str.
- A Sustainable Europe for a Better World. A European Union Strategy for Sustainable Development. 2001. Brussels, Commission of the European Communities.
- Boden, M., Cagnin, C., Carabias, V., Haegeman, K., Könnölä, T., 2010. Facing the future: time for the EU to meet global challenges. Luxemburg, Publications Office of the European Union, 41 str. URL: <http://ftp.jrc.es/EURdoc/JRC55981.pdf> (citirano 29. 12. 2015).
- Bolte, T., Gjerek, M., Šegula, A., Koleša, T., Murovec, M., Lešnik, M., Turk, D., Rode, B., Komar, Z., 2010. Ocena onesnaženosti zraka z žveplovim dioksidom, dušikovimi oksidi, delci PM10, ogljikovim monoksidom, benzenom, težkimi kovinami (Pb, As, Cd, Ni) in policikličnimi aromatskimi ogljikovodiki (PAH) v Sloveniji za obdobje 2000–2009. Ljubljana, Agencija RS za okolje, 40 str.
- Dvoršek, D., 2015. Podnebne spremembe v Sloveniji. Agencija RS za okolje. URL: <http://www.arso.gov.si/podnebne%20spremembe/Podnebje%20v%20prihodnosti/DDvorsek%20Podnebne%20spremembe%20v%20Sloveniji.pdf> (citirano 22. 7. 2015).

- Evidenca dejanske rabe kmetijskih in gozdnih zemljišč. Podatkovna zbirka za leto 2012. MKGP – Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. URL: <http://rkg.gov.si/GERK/> (citirano 27. 8. 2015).
- Evropa 2020. Strategija za pametno, trajnostno in vključujočo rast. Bruselj, Evropska komisija, 34 str.
- Gelsdorf, K., 2010. Global Challenges and their Impact on International Humanitarian Action. OCHA, PDSB, 21 str. URL: https://docs.unocha.org/sites/dms/Documents/Global_Challenges_Policy_Brief_Jan10.pdf (citirano 29. 12. 2015).
- Gumilar, D., 2008. Možnosti regionalne rabe obnovljivih virov energije v Sloveniji. Diplomsko delo. Ljubljana, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 109 str.
- Kušar, S., 2015. Ranljivost za prihodnje razvojne izzive – poskus primerjalne analize razvojnih regij v Sloveniji. V: Nared, J., Polajnar Horvat, K., Razpotnik Viskovič, N. (ur.). Globalni izzivi in regionalni razvoj. Ljubljana, Založba ZRC, str. 21–29.
- Kušar, S., 2016. System of indicators for assessing vulnerability of regions on future development challenges: The case of development regions in Slovenia. Geografski pregled, 37, str. 103–121.
- Natura 2000 – Seznam zbirk prostorskih podatkov. Agencija Republike Slovenije za okolje. URL: http://gis.arso.gov.si/wfs_web/faces/WFSLayersList.jsp (citirano 29. 7. 2015).
- Pečar, J., Kavaš, D., 2006. Metodologija izračuna indeksa razvojne ogroženosti za obdobje od 2007 do 2013. Ljubljana, Urad RS za makroekonomske analize in razvoj, 62 str.
- Podatkovni portal SI STAT. Statistični urad Republike Slovenije. 2015. URL: <http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/statfile2.asp> (citirano 27. 8. 2015).
- Polycentric regions. URL: http://www2.vlaanderen.be/ruimtelijk/docs/RWO_polycentricregions_proceedings.pdf (citirano 29. 12. 2015).
- Population Challenges and Development Goals. 2005. New York, United Nations, 57 str. URL: http://www.un.org/esa/population/publications/pop_challenges/Population_Challenges.pdf (citirano 29. 12. 2015).
- Poročilo o razvoju 2016. 2016. Ljubljana, Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj, 183 str.
- Pravilnik o razvrstitvi razvojnih regij po stopnji razvitosti za programsko obdobje 2014–2020. 2014. Uradni list RS, št. 34, str. 3868–3869.
- Prenovljena strategija EU za trajnostni razvoj. 2006. Bruselj, Svet Evropske unije, 29 str.
- Regions 2020. An Assessment of Future Challenges for EU regions. 2008. Brussels, Commission of the European Communities, 45 str.
- Slovenska oglaševalska zbornica. MOSS. 2014. Več kot četrtnina slovenskih spletnih uporabnikov je iz osrednjeslovenske regije. URL: <http://www.moss-soz.si/si/novice/12502/detail.html> (citirano 10. 8. 2015).

- Standardna klasifikacija dejavnosti 2008. Statistični urad Republike Slovenije. URL: <http://www.stat.si/klasje/tabela.aspx?cvn=5531> (citirano 25. 7. 2015).
- Strategija razvoja Slovenije. 2005. Ljubljana, Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj, 54 str.
- Sustainable development challenges. 2013. New York, United Nations, 181 str. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/2843WESS2013.pdf> (citirano 29. 12. 2015).
- Sustainable development in the European Union. 2015 monitoring report of the EU Sustainable Development Strategy. 2015. Luxembourg, Publications Office of the European Union, 351 str.
- Sustainable development in the European Union. A statistical glance from the viewpoint of the UN Sustainable Development Goals. 2016. Luxembourg, Publications Office of the European Union, 163 str.
- Suvorov, M., Rutar, T., Žitnik, M., 2010. Kazalniki trajnostnega razvoja za Slovenijo. Ljubljana, 48 str.
- Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. 2015. United Nations, General Assembly, 35 str.
- Vintar, K., 2003. Okoljevarstveni vidiki sonaravnega regionalnega razvoja Slovenije. Magistrsko delo. Ljubljana, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 179 str.
- Vintar Mally, K. Regionalne razlike v Sloveniji z vidika doseganja trajnostnega razvoja Evrope. *Acta geographica Slovenica*, v tisku. doi: <https://doi.org/10.3986/AGS.3309>

2 Prožne kmetije kot gibalno trajnostnega razvoja slovenskega podeželja

Barbara Lampič, Irma Potočnik Slavič

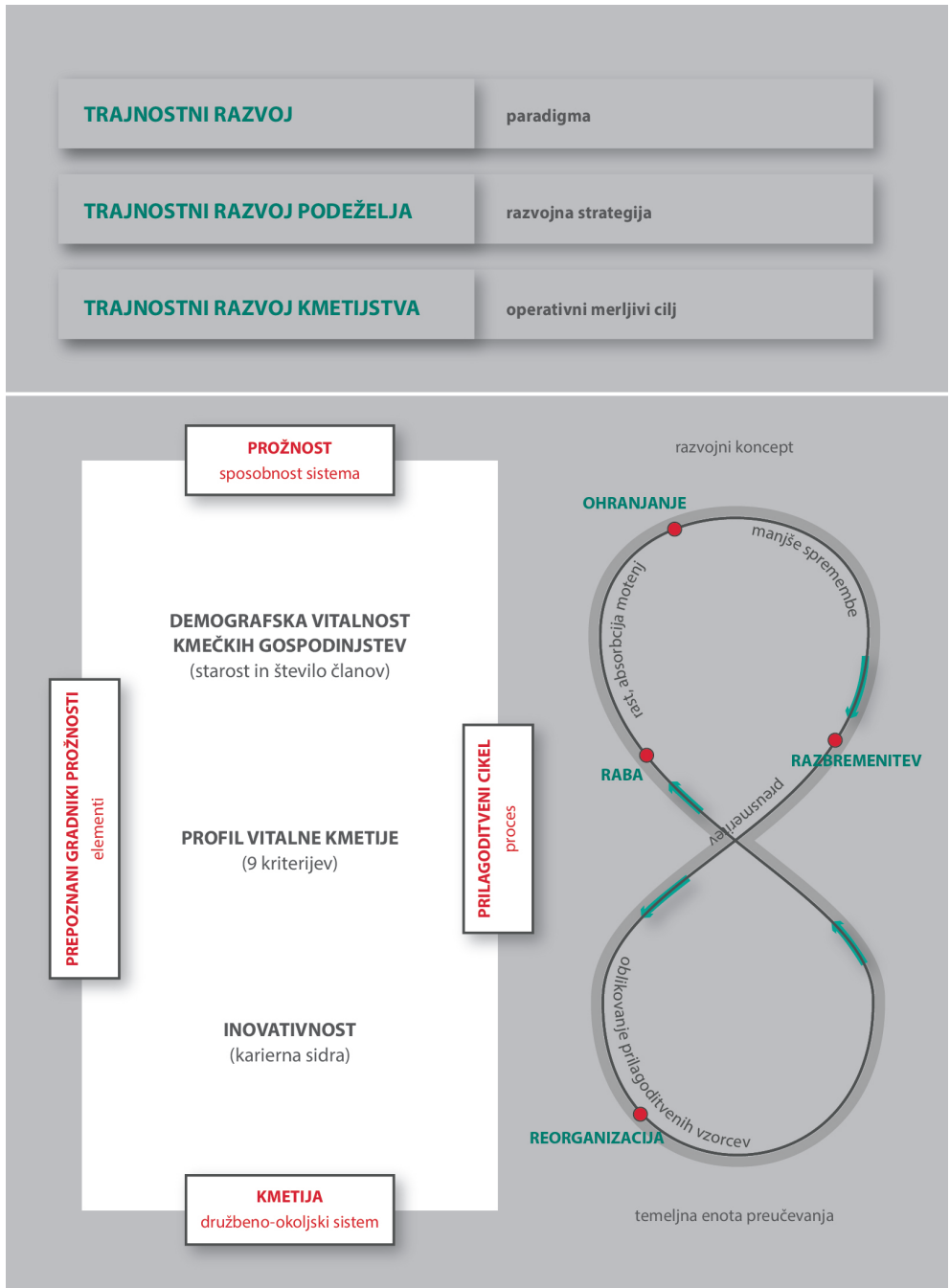
Podeželje 21. stoletja je raznolik, dinamičen in zapleten prostor, fluiden in globaliziran; z raziskovalnega in življenjskega vidika ni ustaljena in zaprta, niti geografsko omejena kategorija (Hidle, Shank, Nesje, 2006; cv. Klemenčič in sod., 2008). Sodobno podeželje ni le prostorska, gospodarska, socialna idr., ampak je kompleksna kategorija. Hkrati je podeželje večfunkcijski prostor, v katerem sobivajo in se dopolnjujejo, si konkurirajo in tudi nasprotujejo bivalna, gospodarska, pridelovalna, izobraževalna, kulturna, storitvena, prostočasna, politična, varstvena idr. funkcije. Med ključne razvojne probleme nedvomno sodijo: demografski in okoljski problemi, oteženi pridelovalni pogoji, omejene površine kmetijskih zemljišč skupaj z zemljiško-posestno razdrobljenostjo, pogosta prepuščenost prebivalstva lastni »nemoči« (kapitalski, organizacijski, podjetniški), razkrajanje vaške skupnosti (t. i. atomizacija), neuskkljeno delovanje razvojnih dejavnikov. Sintezna analiza razvoja podeželja v Sloveniji nakazuje, da je ta izrazito selektiven, saj krepi le nekatere akterje. Pogosto je tudi uniformiran (praviloma enotni ukrepi ne glede na strukturno raznolikost podeželja), pa tudi zelo prostorsko netrajnosten zlasti na t. i. suburbaniziranem podeželju.

Prispevek se osredotoča predvsem na **kmetijsko funkcijo, ki pa je ključno povezana z ostalimi in pomembno sooblikuje razvoj podeželja**. Kmetijstvo kot gospodarska dejavnost ima skromno vlogo v slovenskem bruto domačem proizvodu, posamezno gospodarstvo zaposluje 1,03 polnovrednih delovnih moči, leta 2013 je bilo v Sloveniji le še 6134 oseb zavarovanih kot kmet (še leta 2004 jih je bilo 13.851) (Poročilo o stanju ..., 2016). Izjemno pomembna (a včasih težko merljiva) je njegova prostorska in okoljska (obseg in ohranjanje obdelovalnih površin, gozdov, zagotavljanje različnih storitev) ter družbena vloga (skoraj vsak deseti aktivni prebivalec je povezan s kmetijsko dejavnostjo, pomen vitalnih kmetij za ohranjanje poselitve ipd.). Družinske kmetije ohranjajo pomembno vlogo pri razvoju evropskega in slovenskega podeželja, čeprav njihovo število stalno upada (Darnhofer, 2016).

V prispevku se raziskovalno osredotočamo na **prepoznavanje vloge oz. doprinosa posamezne kmetije k širšemu trajnostnemu razvoju podeželja v Sloveniji**. Tega kvalitativno in kvantitativno preučujemo na ravni kmetije z zelo preprostim vprašanjem: **Kako prožne naj bi bile kmetije, da bi prispevale k udejanjanju trajnostnega razvoja podeželja v Sloveniji?**

S tem vprašanjem se je nekaj članov programske skupine ukvarjalo več kot desetletje, in sicer preko različnih raziskovalnih projektov, projektnih nalog in ciljnih naravnanih

Slika 2.1: Prožnost kmetije in prilagoditveni cikel kmetije v sistemu razumevanja trajnostnega razvoja podeželja.

longitudinalnih raziskav. Postopno so se razvijali metodološki pristopi, dopolnjevala se je terminologija, krepila so se teoretska in empirična znanja, povezana s prilagoditvenimi modeli, prepoznavanjem različnih vidikov prožnosti kmetij in vrednotenjem udejanjanja trajnostnega kmetijstva in razvoja podeželja. V pričujočem delu pa smo prvič pojasnili prožnost kmetije s prilagoditvenim ciklom, s katerim smo kvalitativno predstavili različne vrste sprememb in odzive (slovenskih) kmetij nanje.

Ker v prispevku združujemo različne, tako predhodne kot povsem nove ugotovitve, smo temu ustrezno prilagodili strukturo dela. Uvodoma so opredeljeni temeljni pojmi, njihova uporaba, opozarjamo tudi na nekatere terminološke zagate in nejasnosti, ki so vezane predvsem na uvajanje nove terminologije iz tuje literature.

Osrednje vprašanje predstavljajo metodološko-empirična izhodišča za oblikovanje koncepta prožnosti kmetije. Gre za poizkus konkretne opredelitve posameznih prilagoditvenih faz kmetije po posameznih področjih sprememb (področje kmetijske proizvodnje, trženja, človeških virov, okoljsko-podnebnih sprememb idr.). Predstavili smo tudi nekaj najuspešnejših poizkusov opredelitve prožnosti kmetije v preteklih raziskavah. Gre za razvoj vrednotenja posameznih vidikov prožnosti kmetije, zato smo te poizkuse poimenovali »prepoznani gradniki prožnosti«.

Na podlagi vključevanja znanj iz različnih (tujih) virov, razvoja lastnih metodoloških pristopov in številnih empiričnih raziskovanj se jasno kaže, da so za prilagoditveni cikel posamezne kmetije v smeri bolj trajnostnega razvoja (kmetije in podeželja) odločilni trije procesi:

- **širjenje nabora uporabe naravnih virov**, kjer nove kmetijske dejavnosti na kmetiji predvidevajo bodisi uporabo povsem novih virov ali pa drugačen vzorec uporabe že obstoječih virov,
- **aktiviranje virov s ponovnim vključevanjem v širšo skupnost**: gre ali za uporabo novih virov ali drugačne kombinacije virov, ki so na voljo v lokalnem okolju, v ospredju je zaposlitev izven ozke kmetijske dejavnosti,
- **krepitev povezav kmetije z zunanjim okoljem in uvajanjem inovativnih pristopov**: pri proizvodnji dobrin in storitev se uvajajo nove metode, vključujejo se novi deležniki, nastajajo nove povezave, nove mreže. Novi proizvodi (ki spodbujajo večjo dodano vrednost v lokalnem okolju) so prilagojeni novim zahtevam družbe.

2.1 Opredelitev pojmov in terminološke dileme

Trajnostni razvoj podeželja lahko opredelimo zgolj na »načelni« ravni, saj je pogosto – podobno kot izraz trajnostni razvoj – označen kot družbeni in politični konstrukt (Sonnino, 2004; cv: Sonnino in sod., 2008). Ker gre za pojem, katerega pomen se skozi čas in pod vplivom družbenih sprememb razvija in nadgrajuje, zahteva njegova opredelitev nenehne dopolnitve. Če netrajnostni razvoj podeželja označujejo procesi, kot so: demografsko praznjenje ali stagnacija, zmanjševanje števila delovnih mest in dostopnost storitev, upad kmetijske pridelave (v obsegu in kakovosti), neustrezna raba

naravnih virov idr., potem trajnostni razvoj podeželja zmanjšuje asimetričnost (neusklijenost) odnosov med družbo in naravo, tehnologijo in znanjem (Sonnino in sod., 2008). Med strateškimi elementi trajnostnega razvoja podeželja je torej prepoznana soodvisnost ter sinergija med dejavnostmi ne le na ravni posamezne kmetije, ampak tudi širše, tj. med kmetijami ter drugimi dejavnostmi in deležniki na podeželju. Posebej so poudarjene sinergije med lokalnim in regionalnim eko-sistemom, inovativnimi oblikami kmetovanja, lokalnimi prehranskimi verigami itd. (van der Ploeg in sod., 2000).

Temelji za **trajnostno kmetijstvo** so bili postavljeni pred skoraj 60 leti s podpisom Rimske pogodbe in prvo opredelitvijo ciljev takrat oblikovane Skupne kmetijske politike. Za cilje so si postavili zagotavljanje redne oskrbe z živili, dvig storilnosti v kmetijski pridelavi, primerno rabo naravnih virov in varovanje okolja (Erjavec, 2007). Sledile so številne reforme, ki so bile največkrat reakcija na aktualne spremembe v kmetijskem sektorju in družbi nasploh. Ob presežkih hrane v 80-ih letih 20. stoletja so v ospredje prišla okoljska vprašanja. Predvsem za geografe, ki že desetletja v številnih (predvsem regionalno naravnanih) študijah dokazujemo neločljivo povezanost kmetijske dejavnosti s procesi na podeželju (Kladnik, Ravbar, 2003; Klemenčič, 2006; Bedrač, Cunder, 2007; Klemenčič in sod., 2008; Potočnik Slavič in sod., 2016), je zanimivo, da v kontekstu razvoja pojma trajnost kmetijstva najpogosteje prepoznavamo širšo vlogo kmetijstva v povezavi z razvojem podeželja in podeželskega prebivalstva. Pri prvem vrednotenju doseganja trajnosti v slovenskem kmetijstvu na nacionalni in regionalni ravni (Slabe Erker in sod., 2015) smo pri širši vsebinski opredelitvi »kmetijske trajnosti« za izhodišče vzeli več kot dvajset let staro, a celovito zakonsko opredelitev trajnostnega kmetijstva ameriške vlade. Ta v svoji opredelitvi poleg povezovanja vseh treh vidikov trajnosti vključuje tudi geografsko dimenzijo. Trajnostno kmetijstvo opredeljuje kot celovit sistem pridelovanja rastlin in vzreje živali v skladu z značilnostmi pridelovalnega območja, ki dolgoročno zagotavlja zadovoljevanje potreb po hrani za ljudi in živali, izboljšanje stanja okolja in tistih naravnih virov, ki so ključni za obstoj kmetijstva, najbolj optimalno rabo neobnovljivih virov in virov na sami kmetiji, vključuje naravni biološki krogotok in nadzor, vzdržuje ekonomsko živost kmetijske proizvodnje in izboljšuje kakovost življenja kmetov in družbe nasploh (GRACE Communication Foundation, 1990, povzeto po Slabe Erker in sod., 2015).

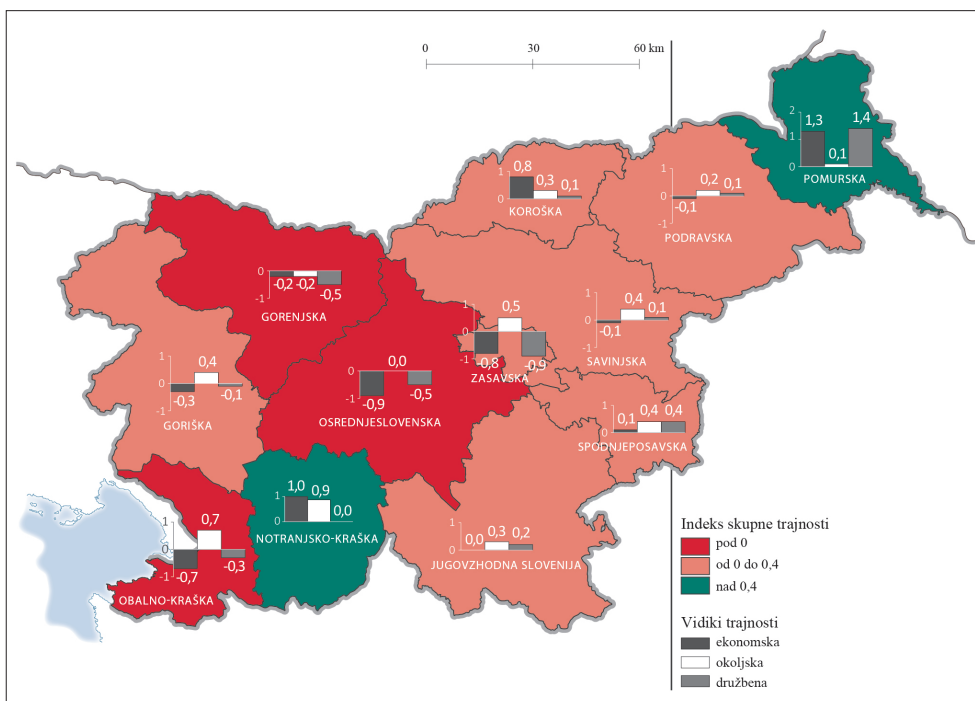
Uveljavljeni koncept trajnosti (ekonomski, okoljski, družbeni vidik) pa se širi in postopoma vase vključuje tudi element inovativnosti. Trajnostno kmetijstvo mora namreč odražati oz. združevati proizvodne (ekonomske), okoljske in družbene (socialne) funkcije (Gaetano, 2010; Indicators of the integration ..., 2011; Lampič in sod., 2016).

Kvantitativna opredelitev trajnosti (kmetijstva) pa zahteva drugačne pristope. Po vzoru nekaterih tujih študij (Sands, Podmore, 2000; Hatai, Sena, 2008; Gomez-Limon, 2010; Vintar Mally, 2009) smo metodo kategorizacije in izbora kazalnikov dopolnili z metodo standardizacije (vrednosti raznoterih kazalnikov na brezenotsko skalo), v nadaljevanju kazalnike utežili in na koncu z agregacijo na ravni vidikov trajnosti za slovenske regije izračunali skupni indeks trajnosti (Lampič in sod., 2016).

Kmetija kot družinsko kmetijsko gospodarstvo ima posebne podjetniške in sociološke značilnosti, ki močno determinirajo njeno aktivnost na proizvodnem ter investicijskem področju, ki je za razvoj ter obstoj kmetije odločilnega pomena (Kovačič, 2001). **Kmečko gospodinjstvo** je po Zakonu o dohodnini (2013) opredeljeno kot »*skupnost ene ali*

več fizičnih oseb, članov enega ali več gospodinjstev, evidentiranih na istem naslovu, ki so na dan 30. junija v davčnem letu po predpisih o prijavi prebivališča stalno ali začasno prijavljene na tem naslovu, niso najeta delovna sila, ter se vsaj za enega ali več članov kmečkega gospodinjstva šteje, da opravljajo osnovno kmetijsko in osnovno gozdarsko dejavnost in njihov skupni dohodek iz osnovne kmetijske in osnovne gozdarske dejavnosti znaša najmanj 200 EUR«. **Kmetijsko gospodarstvo** je po Zakonu o kmetijstvu (2012) organizacijsko in poslovno zaokrožena gospodarska celota, ki obsega eno ali več proizvodnih enot, se ukvarja s kmetijsko ali kmetijsko in gozdarsko dejavnostjo, ima enotno vodstvo, naslov ali sedež, ime ali firmo; vpisano je v Register kmetijskih gospodarstev.

Slika 2.2: Opredelitev trajnosti kmetijstva Slovenije na regionalni ravni.

Vir: Lampič in sod., 2016.

Kmetija mora za izvajanje svoje osnovne proizvodnje zagotoviti vse klasične vrste proizvodnih virov: naravne, kapitalske in človeške vire. Med **naravnimi viri** so najpomembnejše površine kmetijskih zemljišč in gozda, saj so v tej dejavnosti nenadomestljiv proizvodni vir. Njihova prava vrednost za proizvodnjo se ne odraža samo v njihovem fizičnem obsegu, temveč tudi v njihovem proizvodnem potencialu, ki je v večji meri odraz obstoječih naravnih pogojev za kmetijsko dejavnost, ki se odražajo v vrsti možne rabe (njive, travniki, pašniki ali gozd) in v manjšem obsegu dodatnih kapitalskih vlaganj (izboljšave zemljišč, namakanje ipd.). **Kapitalske vire**, ki so se v Sloveniji praviloma oblikovali z generacijskimi vlaganji razpoložljivih finančnih virov kmečkega gospodinjstva, na kmetiji razdelimo na opredmeten (stvarni) kapital,

katerega značilne pojavne oblike so opremljenost z zgradbami, stroji in opremo, proizvodna usmerjenost oz. specializacija in tehnologije, ter neopredmeten kapital, ki se odraža v tržnosti in kontinuiranosti razvoja kmetije (investicije, sledenje tehnološkemu razvoju, gotovost nasledstva ipd.). Trenutna moč finančnih virov kmečkega gospodinjstva se odraža v strukturi in obsegu obstoječih virov dohodka, ekonomski učinkovitosti kmetijske dejavnosti in investicijskem potencialu. **Človeške vire** na kmetijah tradicionalno primarno predstavljajo člani kmečkega gospodinjstva, ki jih poleg številčnosti kot proizvodni vir pomembno opredeljuje njihova izobrazba oz. usposobljenost, starost in osebnostne značilnosti (podjetnost, iniciativnost, želja po napredku, tradicija itd.). **Zunanje okolje** na učinkovitost rabe razpoložljivih proizvodnih virov vpliva predvsem preko stanja in razvitosti trga (domači in tuji), konkurence (drugi kmetje in podjetniki), kmetijske politike in zakonodaje (spodbude, zahteve, omejitve ipd.), finančnih virov za spodbujanje/omogočanje investicij ter davčne politike in posredno vpliva ostalih politik (Potočnik Slavič in sod., 2016).

Zaradi zelo nezanesljive proizvodnje, spreminjajočih tržnih pogojev ter relativno omejenih virov za prilagajanje na spremembe obstaja zlasti v skupnostih na obrobnih podeželskih območjih potreba, da povečajo svojo sistemsko **prožnost**. Prožnost se nanaša na sposobnost sistema (v našem primeru kmetije), da absorbira motnje, se prilagodi na spremembe in sočasno ohranja ključne funkcije oz. kapital (Mrak, 2011). V razpoložljivih razpravah o prožnosti kmetij obstajajo trije pristopi (Darnhofer in sod., 2016):

- prvi se osredotoča na materialne strukture (velikost, tip kmetije, prsti, trgi, politike), ki vplivajo na prožnost kmetije;
- drugi se osredotoča na deležnike (kmetje, potrošniki, mreže) in kritično analizo širših odnosov moči;
- tretji se osredotoča na odnose, tj. kako okoljski in družbeni procesi medsebojno součinkujejo v toku časa pri krepitvi ali zmanjšanju prožnosti kmetije.

Zadnji pristop je najbolj ambiciozen, saj naj bi presegal dihotomijo med strukturami in deležniki oziroma okoljem in družbo, predvsem pa se usmerja na preučevanje vzorcev odnosov, ki omogočajo prožnost na kmetiji ter v njenem ožjem in širšem okolju.

2.2 Metodološko-empirična izhodišča pri oblikovanju koncepta prožnosti kmetij v Sloveniji

Prožnost je izjemno popularen termin tako v politiki kot tudi v znanstvenih razpravah. Razmišljanja o prožnosti izpostavljajo dvoje: prvič, da je sprememba vseprisotna; drugič, da so vrsta, trajanje in učinki sprememb pogosto nepredvidljivi. Iz tega izhaja dejstvo, da se mora kmetija (kot sistem) neprestano prilagajati, če se želi obdržati v daljšem časovnem obdobju. Pri pojasnjevanju prožnosti smo uporabili t. i. **prilagoditveni cikel** (Darnhofer in sod., 2016): gre za hevristični model, s katerim zajamemo nelinearne dinamike družbeno-okoljskih sistemov in kvalitativno ponazorimo različne vrste sprememb. Prilagoditveni cikel ni enkrat ali občasni dogodek, ampak kontinuiran proces, ki ga sestavljajo štiri faze:

- **raba:** kmetovanje je prilagojeno okolju in usmerjeno k povečanju učinkovitosti, kmetija izvaja drobne in neključne prilagoditve;
- **ohranjanje:** sistem je racionaliziran, uniformiran, zmanjšana je variabilnost, povečana stabilnost, kmetija izvaja le nujne, a večinoma manjše spremembe;
- **razbremenitev:** ko sistem postane okorel, se zmanjša njegova zmožnost za spremembo, zato ga ogroža že najmanjša sprememba; posledično se organizacija poruši, vezi so pretrgane, viri razbremenjeni; kmetija to občuti kot močno negotovost, ki hkrati vključuje tudi kreativno eksperimentiranje, inovacijo in preusmerjanje;
- **reorganizacija:** vzpostavijo se nove povezave, novi viri se uporabijo in povežejo na neobičajne načine, ta faza vodi v nov prilagoditveni cikel.

Prožna kmetija, ki je družbeno-okoljski sistem, mora biti sposobna upravljati prilagoditveni cikel. Naloga je zelo zahtevna, saj mora upravljati vse štiri faze in dva kvalitativno različna tipa sprememb: upravljati mora z relativno dolgimi fazami, za katere je značilna stabilna rast, prav tako pa mora upravljati tudi bolj nemirne in negotove faze reorganizacije in radikalne preobrazbe.

Z družbenimi spremembami in spremembami v kmetijski dejavnosti so tudi na kmetijah vse bolj pogoste negotove faze. Kmetija se mora naučiti reagirati na motnje, blažiti šoke, se prilagoditi spremembam in (razmeroma hitro) oblikovati prožnostne vzorce. Številne študije primerov so poskušale razviti načine merjenja prožnosti (Darnhofer in sod., 2016). Tovrstni poskusi nakazujejo, da prožnost razumemo kot sposobnost sistema (kmetije). Kritično ovrednotenje omenjenih poskusov dokazuje, da natančnih in univerzalnih kazalcev in kriterijev ne moremo oblikovati.

Večje možnosti za udejanjenje trajnostnega razvoja podeželja povezujemo z večjim številom prožnih kmetij. Prožnost posamezne kmetije pa je odvisna od prilagoditvenega cikla oz. pozicije, v kateri se posamezna kmetija v danem obdobju nahaja. Če v teoriji Darnhofer in sod. (2016) prepoznavajo štiri faze prilagoditvenega cikla, smo jih mi, na osnovi empiričnih izkušenj in večje preglednosti, nekoliko poenostavili in združili v tri – fazo rabe in ohranjanja, fazo razbremenitve in fazo reorganizacije. Glede na razvojno fazo smo po različnih ključnih področjih opredelili nekatere najpogostejše odzive na spremembe (spremembe po različnih ključnih področjih, npr. pridelavi oz. proizvodnji, trženju, človeških virih itd.).

Prilagodljivost je razvidna iz raznolikih aktivnosti, pridelkov, tržnih poti, strukture dohodka, razpoložljive delovne sile in njenih veččin ipd. V Preglednici 2.1 je tako prikazanih šest najpogostejših sprememb, ki smo jih zabeležili na preučevanih kmetijah v Sloveniji. V fazi rabe različne spremembe kmetije zaznajo kot motnje in jih večinoma hitro ublažijo; v fazi ohranjanja pa se kmetije racionalizirajo in relativno hitro absorbirajo motnje z drobnimi prilagoditvami. Faza razbremenitve zahteva od kmetije in kmečkega gospodinjstva večje napore pri udejanjanju sprememb. V fazi reorganizacije kmetija ponovno oblikuje svoje (nove) povezave, na drugačen način uporablja vire in se na spremembe odziva z izdelano strategijo oz. s t. i. prožnostnim vzorcem odnosov v ožjem in širšem okolju.

Preglednica 2.1: Pogoste oblike udejanjanja prilagoditvenega cikla na preučevanih slovenskih kmetijah.

Faza prilagoditvenega cikla	Fazi 1 in 2 – raba in ohranjanje	Faza 3 – razbremenitev	Faza 4 – reorganizacija
področje spremembe in primer najpogostejše motnje	način absorpcije motnje na preučevanih kmetijah	način prilagoditve na spremembe na preučevanih kmetijah	oblikovanje prilagoditvenih vzorcev odnosov na preučevanih kmetijah
tržna sprememba – nenaden upad in/ali nihanje cen proizvodov in storitev	iskanje bolj ugodnih trgov za proizvode in storitve	umestitev na trge, ki so stabilnejši; stalna gostitev in širjenje prodajne mreže; preusmeritev (delna ali v celoti)	konstantna in inovativna vlaganja v obstoječi trg; individualne ali skupinske (preko zadruga) dolgoročne pogodbe; aktivno vključevanje v kratke oskrbne verige
proizvodna sprememba – povečana količina pridelkov, proizvodov in storitev	iskanje novih odjemalcev v bližini (zgostitev obstoječe mreže)	odločitev za predelavo na kmetiji; oblikovanje novih tržnih poti (samostojnih ali pod skupno blagovno znamko)	inovacije na področju pridelave, predelave in trženja; koriščenje namenskih finančnih podpor
družbena in tržna sprememba – prehranske afere, spremembe nakupovalnih navad potrošnikov	osebni odnos z (dovzetnimi) potrošniki, ki gradi na zaupanju	povezovanje v skupnosti proizvajalcev, ki na trgu izvajajo aktivnosti za ozaveščanje kupcev in širše javnosti; preusmeritev v ekološko idr. pridelavo	certificiranje proizvodov, ki omogoča sledljivost kakovosti in porekla (izdelki višje kakovosti, certifikat za ekološko pridelavo, blagovna znamka); prevzemanje aktivne vloge v interesnih združenjih
sprememba na področju človeških virov – zmanjšanje razpoložljivih delovnih moči na kmetiji (odselitev, bolezni, delovna nesreča)	zapolnitev vrzeli z razpoložljivimi delovnimi močmi na kmetiji, pri sorodnikih in sosedih	optimalna raba človeških virov (usmerjanje mlajše generacije); postopno razmišljanje o pristopu k partnerskemu kmetovanju; zmanjšanje obsega oziroma preusmeritev	subvencioniranje mladih prevzemnikov; odprtost za inovativne prenose lastništva na kmetiji; izobraževanje; prenos znanja med generacijami
sprememba na področju človeških virov – povečanje razpoložljivih delovnih moči na kmetiji (zaključek šolanja, izguba zaposlitve izven kmetije)	iskanje povezav med potencialom novih virov (človeški) ter obstoječim (ne)rabljenim potencialom na kmetiji	vnašanje novosti, ki bodo vključevale mlajše generacije; specializacija in predelava na kmetiji; povečanje obsega pridelave; usmeritev v nekmetijske dejavnosti na kmetiji	kmetija se pozicionira in vkoreninja v ožjem in širšem okolju; prevzema vlogo inovacijskega jedra
posledice okoljskih/podnebnih sprememb – suše, toče, pozebe, poplave, ujme, škodljivci itd., ki prizadenejo pridelke, kmetijska zemljišča, živino, gozd, objekte na kmetiji	prijava škode in ob primeru zavarovanja njeno (delno) povračilo; vloga za državno pomoč ob izrednih dogodkih; preusmeritev finančnih virov v odpravo škode	povezovanje kmetov in vloga zadrug/zadružne zveze, KGZS pri izposlovanju bolj ugodnih zavarovalnih pogojev; prilagajanje in spremembe ustaljenih kmetijskih praks (pomembno ponovno dosledno uvajanje kolobarja), izbora kultur (vrsta, ponekod ponovno uvajanje avtohtonih sort), izbora ustreznih območij idr.	krepitev medsebojne solidarnosti na vseh ravneh; usmerjanje subvencij v tehnološke inovacije (vlaganje v namakalne sisteme, sisteme zaščite pred točo, izgradnjo lastne vrtnine itd.), ki bodo zmanjšale ranljivost kmetij ob nesrečah; korenita prilagoditev pridelovalne usmeritve

2.3 Gradniki, ki sooblikujejo prožnost kmetije

Pri preučevanju prožnosti na kmetijah v Sloveniji smo izhajali iz navedenih teoretičnih izhodišč, ki smo jih v daljšem časovnem obdobju empirično preverjali (z obsežnimi anketami in poglobljenimi intervjuji (Lampič in sod., 2013; Slabe, 2015; Boštjančič, Lampič, 2015; Potočnik Slavič in sod., 2016) in postopno razvijali metodološke pristope. Na ravni kmetij so se naše empirične raziskave večinoma osredotočale na strukture, ki omogočajo večjo prilagodljivost.

Za razumevanje sposobnosti sistema (kmetije), da doseže ustrezno prožnost, ki ji bo povečala zmožnost za hitrejši odziv na neprestane spremembe (tržne, družbene, okoljske idr.), je nujno tudi kvantitativno pristopiti k vrednotenju oz. določanju stopnje prožnosti. V različnih raziskavah in časovnih obdobjih smo kot ključne elemente prilagodljivosti prepoznali različne gradnike. V nadaljevanju predstavljamo tri preučene elemente oz. gradnike prožnosti, ki smo jih v preteklih raziskavah, sicer ob uporabi nekoliko drugačne terminologije, že preučevali in prepoznali kot nujne za ustrezno odzivnost kmetije na spremembe in učinkovito delovanje v sodobnem družbenem prostoru (za boljše razumevanje glej Sliko 2.1).

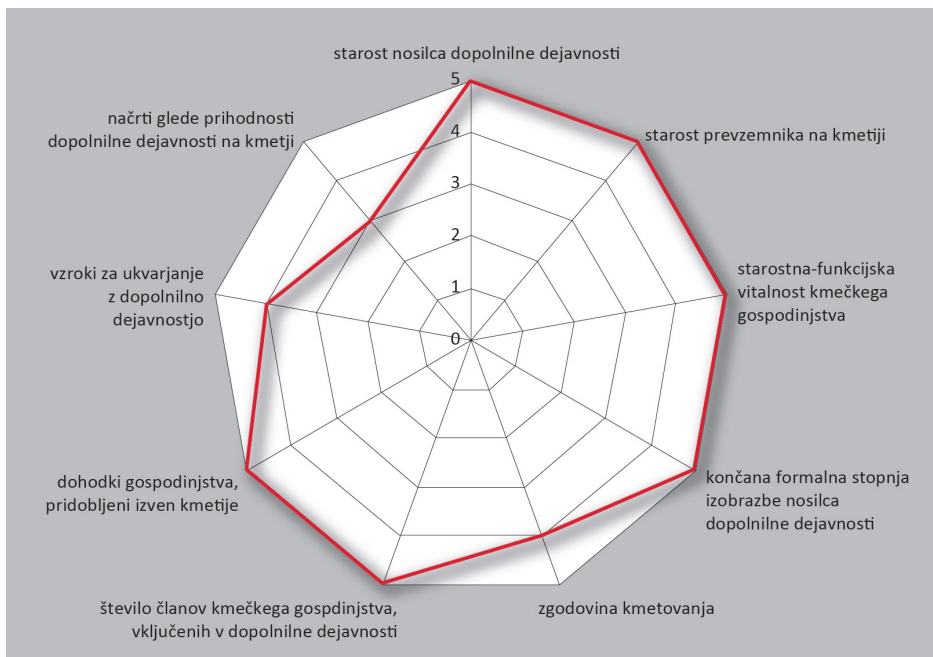
V eni najbolj celovitih raziskav slovenskega podeželja (projekt Ciljnega raziskovalnega programa »Strukturni problemi in razvojni izzivi slovenskega podeželja v evropski razsežnosti«; izveden v letih 2003–2005) smo razvili tudi **vrednotenje demografske vitalnosti (kmečkih) gospodinjstev**, kjer je izhodišče za ocenjevanje prožnosti predstavljala demografska kapaciteta gospodinjstva, tj. število in starost članov. »Slabost« omenjenega vrednotenja je način pridobivanja ustreznih podatkov: pridobimo jih lahko le z razmeroma zamudnim terenskim zbiranjem. Analiza starostno-generacijske strukture gospodinjstev se je pokazala kot zelo primerna metoda za oceno dejanskih in potencialnih razvojnih možnosti tako na ravni kmetije kot tudi manjših (podeželskih) območij. Metoda temelji na tipologiji gospodinjstev glede na starostno-generacijsko sestavo članov; z razvojnega vidika smo opredelili sedem tipov gospodinjstev. Od ostarelih, kjer so vsi člani gospodinjstva starejši od 70 let (in so z vidika prilagoditev na spremembe skoraj praviloma najmanj odzivna), do najbolj »prožnih gospodinjstev«, kjer govorimo bodisi o trigeneracijskih gospodinjstvih, gospodinjstvih s srednjo in mlado generacijo ali o mladih gospodinjstvih, kjer so vsi člani mlajši od 35 let. Z vidika gospodarske funkcionalnosti in bodočega razvoja smo sedem navedenih tipov kmečkih gospodinjstev razvrstili v **perspektivne** (mlade družine, kmetije s srednjo in mlado generacijo ter trigeneracijske kmetije), **pogojno perspektivne** (kmetije s srednjo ter kmetije s srednjo in starejšo generacijo) in **manj perspektivne** (t. i. starejše in ostarele kmetije).

Kot najbolj prožna ocenjujemo trigeneracijska gospodinjstva, saj je zaradi števila družinskih članov in sestave gospodinjstva na takšnih kmetijah mogoče celovito in dolgoročno načrtovanje razvoja kmetijske dejavnosti. K temu bistveno pripomore razpoložljivost in prilagodljivost lastnega dela, kombinacija izkušenj in znanja, ki jih prenaša starejša generacija, ter podjetnosti, inovativnosti in pripravljenosti na prevzemanje poslovnih tveganj, ki jih običajno pripisujemo mlajši generaciji (Slabe in sod., 2011). Razvita metodologija je bila v kasnejših (terenskih) raziskavah

slovenskih kmetij še večkrat uporabljena (Slabe in sod. 2011; Lampič in sod., 2013; Potočnik in sod., 2016).

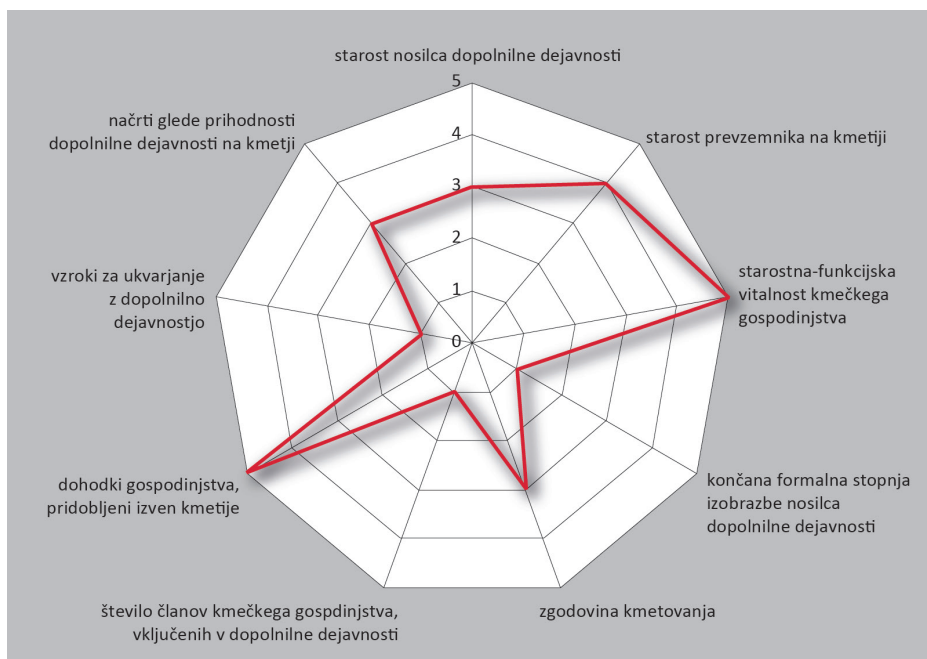
Skoraj desetletje kasneje smo z **opredelitvijo profila vitalne kmetije** nadgradili predhodno demografsko vrednotenje, in sicer smo demografskemu vidiku dodali še gospodarski element. Omenjeno raziskovanje »prožnosti kmetij« v Sloveniji je bilo osnova tudi pri empiričnem delu Ciljnega raziskovalnega programa (projekt »Potenciali dopolnilnih dejavnosti in podjetništva na podeželju«, izveden v letih 2010–2012). Anketirali in intervjuvali smo kmetije (z registrirano dopolnilno dejavnostjo) in pristojne kmetijske svetovalce: dopolnilne dejavnosti v našem raziskovanju prožnosti kmetije umeščamo v fazo razbremenitve. Predpostavljali smo, da bodo pri vzpostavitvi in razvoju dopolnilnih dejavnosti na kmetiji (raziskava se je osredotočila zlasti na turizem na kmetiji) bolj uspešne t. i. vitalne kmetije, za katere smo izdelali profil. Kmetije smo primerjali na podlagi devetih elementov (1-starost nosilca, 2-starost prevzemnika, 3-starostno-generacijska vitalnost gospodinjstva, 4-končana formalna izobrazba nosilca, 5-zgodovina kmetovanja, 6-število gospodinjstvih članov, vključenih v dopolnilne dejavnosti, 7-dohodek, pridobljen izven kmetije, 8-vzroki za ukvarjanje z dopolnilno dejavnostjo, 9-prihodnji načrti za dopolnilno dejavnost na kmetiji; vsakogar smo vrednotili na lestvici od 1 do 5), kar je vodilo k oblikovanju kvalitativnega profila kmetije, ki se ukvarja z dopolnilno dejavnostjo (Sliki 2.3 in 2.4).

Slika 2.3: Kvalitativni profil 1 (kmetija I6).

Kmetija I6 je vitalna, ukvarja se z izletniškim in stacionarnim turizmom, z jasno vizijo, štirimi generacijami visoko izobraženih članov, večina jih pridobiva dohodek izven kmetije. Nekoliko nižjo oceno so dobili pri prihodnjih načrtih, kar pa ne izkazuje najboljše realnosti: družina želi obdržati sedanje kapacitete, usmerja se v visokokakovostni turistični produkt z veliko avtentičnosti, inovativnosti in vključevanjem celotnega naselja.

Slika 2.4: Kvalitativni profil 2 (kmetija I21).

Na kmetiji I21, ki nudi prenočišča, sicer živijo tri generacije, a nihče nima volje in ambicije ukvarjati se s turistično dejavnostjo. Ta je bolj v funkciji pridobitve dodatnega vira dohodka, saj je nosilka že v prehodu v tretje življenjsko obdobje. Tudi motiv za ukvarjanje s to dejavnostjo ni prišel iz družine same. K temu jih je usmeril poziv soseda, ki ima večjo turistično kmetijo (izletniška in z nastanitvijo), ki pa zaradi prevelikega obiska ne more sprejeti vseh gostov.

Kvalitativni profil je naslavljal predvsem materialne strukture in deležnike, ki sooblikujejo prožnost kmetije; zadovoljivo je pojasnil tudi načine prilagajanja na spremembe znotraj kmečkega gospodinjstva.

Kot tretji gradnik prožnosti na kmetiji prepoznavamo inovativnost. Nekonvencionalni, drugačni vzorci delovanja in pristopi v kmetovanju, predelavi pridelkov, trženju, koriščenju sredstev in virov so v fazah razbremenitve ali reorganizacije prilagoditvenega cikla kmetije odločilni. Želeli smo vrednotiti pomen oz. zastopanost inovativnih pristopov na kmetiji (oz. inovativnosti njenih ključnih članov). Tako smo prilagodili metodo kariernih sider (Brečko, 2004; 2008) in jo razvili v metodo **ugotavljanja prevladujočih kariernih sider gospodarjev** na kmetiji. Prvič smo jo preizkusili pri gospodarjih tržno naravnanih ekoloških kmetij v Sloveniji (Lampič in sod., 2013; Slabe, 2015), kasneje pa dopolnili še z raziskavo na konvencionalnih tržnih kmetijah v Sloveniji (Boštjančič, Lampič, 2015). Pri ugotavljanju zastopanosti kariernih sider v določenem poklicu oz. podjetju uporabljamo vprašalnik kariernih sider, za namen raziskave o prevladujočih kariernih siderih gospodarjev kmetij pa smo vprašalnik prilagodili. Anketirani gospodarji so s pomočjo 6-stopenjske lestvice (1- nikakor ne velja zame, 6 - popolnoma velja zame) ocenjevali strinjanje s posamezno trditvijo. Vprašalnik meri, katero sidro je pri posamezniku prevladujoče.

Karierno sidro predstavlja značilno specifično podobo o lastnih sposobnostih, potrebah, vrednotah, stališčih in motivih, ki vplivajo na težnjo posameznika k opravljanju določenih poklicev oziroma delovnih nalog (Schein, 1974; 1996; cv: Boštjančič, Lampič, 2015). Schein (1974) je opredelil osem kariernih sider (izziv, življenjski slog, varnost in stabilnost, predanost, podjetniška ustvarjalnost, samostojnost in neodvisnost, upravljavsko sidro, tehnično-funkcionalno sidro), ki predstavljajo samozaznane sposobnosti in so pomemben del posameznikove karierne usmeritve (DeLong, 1982; cv: Boštjančič, Lampič, 2015). Eno do tri sidra skupaj najpogosteje oblikujejo posameznikovo kariero in delovno učinkovitost.

Ugotovitev, da med kmeti prevladujeta sidri varnosti in stabilnosti ter sidro življenjskega sloga, je bila deloma pričakovana in kaže, da gospodarji slovenskih kmetij še vedno želijo stabilno, varno in predvidljivo delovno okolje ter hkrati določeno mero neodvisnosti pri organizaciji svojega dela. Stopnja izraženosti kariernih sider pri raziskovanih kmetijah pa opozarja na pomanjkanje upravljavskih sposobnosti kmetov in razmeroma skromno prisotnost kariernega sidra izziva – torej iskanja novih, nekonvencionalnih rešitev (Boštjančič, Lampič, 2015). Razvoj kmetijstva in velika konkurenčnost znotraj panoge danes od slovenskega kmeta zahtevata neprestano premagovanje in reševanje številnih izzivov, iskanje novih priložnosti in odgovorno ter suvereno vodenje kmetije – torej hitro odzivnost oz. prožnost. Trenutne razmere na slovenskih (tržnih) kmetijah nakazujejo, da je element inovativnosti v kontekstu razumevanja prožnosti še razmeroma skromno prisoten. Od tod tudi precej težav pri prilagajanju kmetij in kmetijstva novim izzivom in spremembam, ki smo jih zaznali v poglobljenih intervjujih.

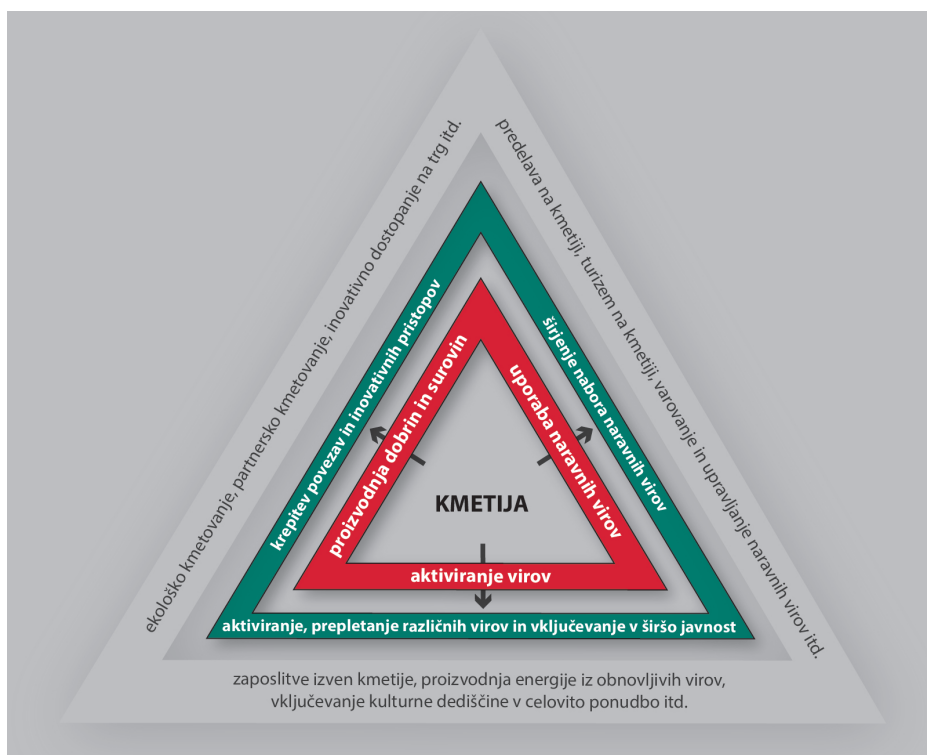
2.4 Prepoznani procesi, ki vodijo v trajnostni razvoj podeželja

Kmetijstvo je dejavnost, ki najbolj neposredno vpliva na trajnostni razvoj podeželja. Razpeto je med zahtevami po pridelavi hrane, visoko porabo energije (in drugih snovnih vnosov), varovanjem tal in vode, ohranjanjem biotske pestrosti (Narodoslawsky in sod. 2011; cv: Bavec, M., Bavec, F., 2014). Programu razvoja podeželja, ki s svojimi ukrepi najbolj neposredno vpliva na razvoj kmetijstva in podeželja širše v Sloveniji in Evropski uniji, običajno očitajo dokaj skromne merljive ekonomske učinke, ne odrekajo mu pa srednje- in dolgoročnih pozitivnih učinkov na družbenem in tudi okoljskem področju (Mühlinghaus, 2002; Potočnik Slavič, 2010; Perpar, 2014 itd.). Tudi kvantitativna ocena trajnostne naravnosti kmetijstva v slovenskih statističnih regijah, ki temelji na vrednotenju izbranih kazalnikov, opozarja, da trajnostna usmeritev temeljne gospodarske dejavnosti na podeželju pomembno zaznamuje celotno razvojno usmeritev podeželske regije (Lampič in sod., 2016). Regionalne specifične kmetijske pridelave pa lahko vplivajo na skupno oceno trajnostne naravnosti dejavnosti do takšne mere, da ta odstopa od širšega stanja na področju trajnostnega razvoja podeželja. Tak primer je npr. Pomurska statistična regija, ki med slovenskimi regijami izkazuje najvišjo stopnjo trajnosti na področju kmetijstva (predvsem na račun visoke ocene na ekonomskem in družbenem polju), po drugi strani pa zaradi razmeroma intenzivne pridelave, skromne

zastopanosti ekološko obdelanih kmetijskih zemljišč, deleža njiv na vodovarstvenih območjih idr. precej zaostaja na okoljskem področju (Lampič in sod., 2016).

Tradicionalno podeželsko gospodarstvo je temeljilo na treh stebrih: uporabi naravnih virov, aktiviranju drugih virov ter proizvodnji dobrin in storitev. Literatura (npr. van der Ploeg, Marsden, 2008; Potočnik Slavič in sod., 2016 idr.) navaja, da bi se moral trajnostni razvoj podeželja okrepiti oz. razvijati v smeri okoljsko-inovativno naravnega gospodarjenja (v nadaljevanju **eko-gospodarstvo**). To naj bi vključevalo gospodarske dejavnosti, ki na trajnosten način uporabljajo različne oblike okoljskih virov na podeželju ter prinašajo podeželju dobrobit in dodano vrednost (Kitchen, Marsden, 2006). Prehod iz tradicionalnega podeželskega v eko-gospodarstvo, ki kmetije, kmetijstvo in podeželje postopno usmerja k večfunkcionalnemu in trajnostnemu razvoju podeželja, zahteva tako od posamezne kmetije kot tudi od širšega okolja določene prilagoditve oziroma prožnost.

Slika 2.5: Prikaz procesov prilagajanja v smeri eko-gospodarstva (na ravni kmetije).

Prirjeno in dopolnjeno po: Sonnino in sod., 2008.

Z večletnim ukvarjanjem s kmetijami v Sloveniji smo poskušali prepoznati znake, vzorce oz. načine in predvsem konkretne primere, kako se kmetije »obnašajo« v prilagoditvenem ciklu. Pokazalo se je, da so večinoma precej odzivne na motnje, ki se jim hitro prilagodijo. Seveda sta način prilagajanja spremembam in oblikovanje prilagoditvenih

vzorcev vedno odvisna od strukture sistema (konkretne kmetije) in vplivov zunanje okolja. Precej preučevanih kmetij se je znašlo v fazi razbremenitve, ki je z vidika usmerjanja bodočega razvoja kmetije najbolj usodna in nestabilna: kmetije v tej fazi iščejo nove poti, iskanje je polno poizkusov in napak, tveganj, tudi porazov in uspehov, ki tlakujejo pot v zaključno fazo reorganizacije – tu pa se pokaže različna stopnja prilagoditve, ki je vezana na stopnjo prožnosti vsakega posameznega kmetijskega gospodarstva. Na kakšen način kmetije udejanjajo prilagoditveni cikel, je razvidno tudi iz njihovih kritičnih mnenj, ki smo jih pridobili s poglobljenimi intervjuji (identiteta kmetije je zakrita s kodo).

16 (prilagoditvena faza razbremenitve – kaže na uspeh): *»V začetku je šel ves dohodek od moje službe v dejavnost, tudi danes še večinoma investiramo, stalno nekaj novega, vsako leto moraš ponuditi nekaj več. Sicer zaslužiš. A vlagaš. Vendar ne vlagamo celotne moje plače v turizem. Tudi dohodki drugih družinskih članov se prelivajo v investicije.«*

19 (prilagoditvena faza razbremenitve – kaže na težavo): *»Če velike kmetije v Zahodni Evropi ne morejo kmetovati, kako bomo mi z našimi, slovenskimi? S takimi površinami in kolikor je razdrobljeno vse. Dopolnilne dejavnosti so samo neka izboljšava dohodka, ampak tudi samo dodatno delo. In skrbi! Ni pa prave podpore kmetu, niti razumevanja. Čedalje bolj me to življenje na kmetiji omejuje, s to administracijo, samo nalaga se nam delo, da lahko drugi zaslužijo.«*

119 (prilagoditvena faza reorganizacije): *»Eno tretjino dobimo z živinorejo, tretjino z gozdom, tretjino pa s turizmom. To je naša prednost, saj se lahko zelo hitro obrnemo, če bi bilo treba kaj spreminjati.«*

O možnih smereh razvoja (s ciljem povečati prihodek na kmetiji) za, v povprečju praviloma majhne slovenske kmetije, Bavčeva (2014b) ugotavlja, da je možnosti več. V nadaljevanju navajamo štiri možne smeri razvoja, od dohodkovno najmanj do dohodkovno najbolj učinkovite.

- S povečanjem velikosti kmetije (npr. obsega obdelovalnih površin) ali povečanjem intenzivnosti pridelave (npr. povečanje hektarskega pridelka ali večje mlečnosti) se prihodek na kmetiji poveča, vendar v razmeroma skromnem obsegu.
- S preusmeritvijo kmetije v ekološko pridelavo se dohodek na kmetiji sicer poveča predvsem na račun nekoliko višjih prodajnih cen ter dodatnih subvencij, še vedno pa je možnost povečanja in nadaljnega razvoja razmeroma omejena.
- Dohodkovno pomemben pozitiven premik za kmetijo pomeni inovativna sprememba dosedanjih ustaljenih vzorcev kmetovanja, npr. uvajanje predelave kmetijskih pridelkov, direktno trženje, sprememba pridelovalne usmeritve (v tržno bolj zanimivo, npr. zelenjadarstvo, zeliščarstvo), uvajanje druge dopolnilne dejavnosti, povezane s kmetijo ali izven nje.
- Bistven preskok v dohodkovnem smislu pa se na kmetiji zgodi ob npr. preusmeritvi v ekološko pridelavo skupaj s še vsaj eno pomembno inovativno spremembo na kmetiji (predelava, nove oblike trženja, uvajanje delovno intenzivnejše panoge, uvajanje dopolnilne dejavnosti).

Učinkovitost razvojne spremembe kmetije s preusmeritvijo v ekološko kmetijo skupaj z razvojem različnih oblik dopolnilnih dejavnosti ali uvajanjem novih, inovativnih

tržnih poti smo empirično dokazali tudi v nekaterih drugih slovenskih raziskavah (Lampič in sod., 2012; Slabe, 2015; Cigale in sod., 2013; Potočnik Slavič in sod., 2016). Glede na realne razmere v kmetijskem sektorju ter različna teoretična izhodišča ugotavljamo, da so za trajnostni razvoj podeželja odločilnega pomena okoljsko odgovorno in inovativno naravnana kmetijska gospodarstva. Razvoj v smeri eko-gospodarstva bo od slovenskih kmetov in kmetij, kmetijstva in drugih (ne)gospodarskih dejavnosti ter podeželja v celoti zahteval oblikovanje ustreznih prilagoditvenih vzorcev, ki jih sooblikujejo trije ključni procesi (van der Ploeg, Marsden, 2008).

1. **Širjenje (angl. *broadening*) nabora naravnih virov:** nove kmetijske in deloma tudi nekmetijske dejavnosti na kmetiji predvidevajo uporabo drugih virov ali pa le drugačen vzorec uporabe obstoječih virov. Te dejavnosti vzpostavljajo nove odnose med kmetijo, lokalno skupnostjo, naravnim in družbenim okoljem. Med tovrstne dejavnosti prištevamo: turizem na kmetiji, upravljanje z naravnim okoljem in kulturno pokrajino, socialne storitve na kmetiji, predelavo na kmetiji ipd. Te (ne)kmetijske dejavnosti povečujejo dodano vrednost na kmetiji in tudi v širšem okolju, tako npr. turizem na kmetiji ne poveča samo neposrednega dohodka kmečkega gospodinjstva, ampak krepi podeželske skupnosti z dohodkom in zaposlitvijo v turizmu in z njim povezane dejavnosti. Tovrstne povezave med podeželjem in deležniki krepijo različne oblike socialnega kapitala, povečujejo znanja in komunikacije, promovirajo lokalno/regionalno identiteto. Širjenje nabora naravnih virov tako v materialnem, deležniškem in odnosnem smislu krepi prožnost posameznika, lokalne in širše skupnosti, da z več izkušnjami oz. zmožnostmi odreagirajo na neprestane motnje in spremembe. Na ta način se postopoma izgrajuje tudi institucionalna prožnost, ki je razvidna iz pojava inovacij ter učinkovitih mehanizmov lokalnega in regionalnega upravljanja (zadruga, konzorciji), ki naj bi varovale in skrbele za lokalne oblike inovacij.

13: *»Na kmetiji se z dopolnilno dejavnostjo ukvarjamo že štiri leta, vendar nam gre iz leta v leto bolje z organizacijo in z vsem, tako da trenutno ni nobene ovire, da bi s tem ne nadaljevali. Seveda pričakujem še večji razcvet. Če bi se pa moral še enkrat odločati, bi zagotovo izbral isto varianto. Se strinjam, da lahko z dopolnilno dejavnostjo izboljšamo dohodek na kmetiji. Da se, res pa je, da je pot dolga in trnava. Jaz bom rekel: pridno delati, čim več svojih izdelkov porabiti in jih spraviti v prodajo. Tam bomo zaslužili in od tega mogoče tudi živeli.«*

16: *»Veliko pozitivnega se je z odprtjem dopolnilne dejavnosti odprlo za družino. Že v začetku se je spremenil odnos do turizma: v začetku so ljudje gledali čudno na turiste. Zdaj cela vas živi s tem, so prijazni, so pozitivni, povezani, neko življenje na vasi je bolj kakovostno zlasti na kulturnem področju. Ljudi potegne za sabo. Jaz sem bila ena prvih »tujcev«, ki sem prišla tja. Tudi drugi so se veliko naučili od mene. Kraju nekaj daš.«*

2. **Aktiviranje, prepletanje različnih virov s ponovnim vključevanjem v širšo skupnost (angl. *regrounding*).** Gre za ali uporabo novih virov ali drugačne kombinacije virov, ki so na voljo v lokalnem okolju, pri čemer težimo k zmanjšanju odvisnosti od odločanja izven lokalnega sistema. V ospredje tako prihaja zaposlitev izven kmetije, ki stabilizira dohodek kmečkega gospodinjstva in poveča prožnost kmetijskega gospodarstva. V Sloveniji je bil zaradi drobne agrarne strukture pomen polkmetov pri ohranjanju kmetijske dejavnosti izjemen, a v sedanjem času

doživlja velike spremembe (Logar, 2013). Pomembno vlogo ima tudi vključevanje zgodovinske dediščine, energetske proizvodnje (iz različnih obnovljivih virov energije) in drugih potencialnih virov v razvoj (ne)kmetijske dejavnosti na kmetiji in podeželju.

11: *»Kmetijstvo predstavlja 65 %, dopolnilna dejavnost 35 % dohodka. Načrtovan je razvoj kmetijske dejavnosti (govodoreja, mehanizacija). Pomembna je vloga lesa. Ker smo se odločili, da bomo neko dopolnilno dejavnost pač morali ustanoviti in imamo zelo veliko lesa, zelo veliko lesnih odpadkov, smo se pač odločili, da jih pametno uporabimo in jim dodamo dodano vrednost. Bi se isto odločil. Načrt je še povečati. Zelo dobro na tem je, da je pač dopolnilna dejavnost dodatni vir zaslužka na kmetiji, ki je fiksen. Ker pa tako kot zglada, cena kurilnega olja zaenkrat ne bo padla in je v bistvu to dobro zame. Imam pa tudi odjemalce take, da so fiksni. Šola bo verjetno še obstajala, gasilski dom tudi. Čakam še pa, da se bomo še malo razširili in da lahko ponudim še drugim toploto.«*

13: *»Življenje na kmetiji bi lahko rekel, da mi pomeni vse. Komaj čakam, da pridem domov, takrat ko uredim na kmetiji. Seveda je pa potem, ko pridejo ljudje na to izletniško kmetijo in izrazijo svoje mnenje, mogoče celo pohvale. To ti seveda pomeni največ. Seveda pa si želim, tako kot sem že prej dejal, da bi morda nekoč od tega tudi živel. Ker zdaj hodimo v službo, ki ga zaslužimo, vlagamo v kmetijo. Mogoče bo nam kmetija še enkrat kaj nazaj dala. V teh dvajsetih letih – lahko se pohvalim – smo že res veliko naredili. In sem zelo zadovoljen in želim, da bomo še naprej tako uspešni in še več kaj naredili. Način oziroma motivacija, da sva prevzela to kmetijo, je, da sva jo podedovala in sva praktično bila prisiljena, da ta naravni biser ohraniva in zopet postaviva to kmetijo na nogo.«*

3. Prožnost se povečuje v **procesu krepitve povezav kmetije z zunanjim okoljem in inovativnih pristopov (angl. *deepening*)**. Pri proizvodnji dobrin in storitev se uvajajo nove metode, vključujejo se novi deležniki in institucije, nastajajo nove povezave, nove mreže, katere skušajo posredovati nove proizvode, ki spodbujajo večjo dodano vrednost v lokalnem okolju in so prilagojeni zahtevam družbe v najširšem smislu. Med tovrstne oblike prilagoditev uvrščamo: ekološke proizvode, nove kratke prehranske verige, nove načine predelave z vključevanjem znanj in veščin na kmetiji ipd. To je primer strateških odzivov s strani kmečkih gospodinjstev na cenovne pritiske (nižanje cen osnovnih kmetijskih proizvodov). Na ta način generirajo več dodane vrednosti s pomočjo razvijanja proizvodov in storitev, ki bolj odgovarjajo potrebam širše skupnosti (alternativne prehranske verige pomenijo relokalizacijo prehranskega sistema, endogeni razvojni model temelji na lokaliziranem znanju in novostih ter gradi na lokalnih virih); gre za zmožnost, da potencialno prestrukturiramo odnose med naravo in družbo in spodbujamo ponovno vključevanje kmetijskih praks v lokalno okolje.

18: *»...zadnje čase pa, kako bi rekel, so se začeli tudi potrošniki obračati; da dajo nekaj na kmeta in družinske kmetije. Sploh zadnji dve leti vedno več ljudi tako gleda. Mi smo šli v partnersko kmetovanje in smo bili prav presenečeni. Prav prijatelj postaneš z vsemi temi ljudmi.«*

16: *»A veste ... pri družinskih kmetijah je to, prvič, ohranjanje tradicije (kar ni najbolj pomembno); drugič, je to ohranjanje kulturne krajine: če imaš kmetijo, imaš vse pospravljeno, pokošeno; tretjič, je pogoj, da imaš svoje pridelke doma, da to prodaš na mizi, kar je*

zelo pomembno. S finančnega vidika pa je pomembno še to: če ni to družinska kmetija ali kar koli drugega, je pomembno, da imaš v družini urejene odnose. To ne pomeni, da morajo vsi člani družine delati za skupno dobro, dobrobit. Samo tako gre naprej. Mogoče vam povem primer. Ko je hčerka končala šolo za turizem, jo je mož stalno silil, naj gre v službo. Ona pa je stalno govorila: »Jaz nočem službe! Jaz imam službo doma!« Niti mož ni tedaj vedel, da je mogoče iz take kmetije (bolj uboge, majhne, v takih razmerah – v hribih, kjer ni možno vsega strojno obdelovati) kaj narediti. A je možno. Vendar je res potrebno biti pogumen, ne se ustaviti pri vsaki oviri, pa mora ti biti v veselje. Kmečka pamet je tudi zelo uporabna: enostavne rešitve so na koncu.«

Če na regionalni ravni zgoraj omenjeni procesi potekajo na dovolj velikem številu (ali deležu) kmetijskih gospodarstev, je prehod v trajnostno usmerjen razvoj podeželja na dobri poti.

Viri in literatura

- Bavec, M., Bavec, F., 2014: Ekološko kmetijstvo kot dejavnik prilagajanja spreminjajočemu se okolju. Posvet SAZU in Umanotere Sporočila znanosti o podnebnih spremembah. URL: http://www.umanotera.org/upload/files/05___Martina_Bavec.pdf (citirano 12. 11. 2016).
- Bavec, M., 2014. Ekološko kmetijstvo kot tržna priložnost za drugje zaposlene lastnike kmetij in za manjše kmetije. 2. EKO posvet na Sejmu Agra, Gornja Radgona.
- Boštjančič E., Lampič B., 2015. Varnost, stabilnost, življenjski slog: prevladujoča karierna sidra gospodarjev slovenskih tržnih kmetij. Ljubljana, Dela, 44, str. 5–23.
- Brečko, D., 2004. Karierna sidra kot model za načrtovanje kariere. HRM, 2(3), str. 32–37.
- Brečko, D., 2008. Karierna sidra kot instrument za načrtovanje kariere: Povej mi, katero sidro imaš in povem ti, kakšna bo tvoja kariera. HRM, 6 (25), str. 24–29.
- Cigale, D., Lampič, B., Potočnik Slavič, I., 2013. Interrelations between tourism offer and tourism demand in the case of farm tourism in Slovenia. European Countryside, 5, 4, str. 339–355.
- Cigale, D., Lampič, B., Potočnik Slavič, I., 2014. Geografske značilnosti turizma na kmetiji. V: Cigale, D., Lampič, B., Potočnik Slavič I., Repe, B., (ur.). Geografsko raziskovanje turizma in rekreacije v Sloveniji, GeograFF, 15, Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, str. 67–88.
- Darnhofer, I., Kamine, C., Strausds, A., Mireille, N., 2016. The resilience of family farms: Towards a relational approach. Journal of Rural Studies 44, str. 111–122. URL: https://www.researchgate.net/publication/292949687_The_resilience_of_family_farms_Towards_a_relational_approach (citirano 5. 12. 2016).
- Gaetano, V., 2010. EU rural policy: proposal and application of an agricultural sustainability index. URL: <http://mpr.ub.uni-muenchen.de/27032/> (citirano 5. 5. 2011).

- Kitchen, L., Marsden, T., 2006. Assessing the Eco-economy of Rural Wales. Research Report 11, Cardiff, Wales Rural Observatory.
- Kladnik, D., Ravbar, M., 2003. Členitev slovenskega podeželja (prispevek k usmerjanju skladnega regionalnega razvoja). Geografija Slovenije, 8, Ljubljana, Založba ZRC, 196 str.
- Klemenčič, M. M., Lampič, B., Potočnik Slavič, I., 2008. Življenjska (ne)moč obrobnih podeželskih območij v Sloveniji. GeograFF, 3, Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 149 str.
- Kovačič, M., 2001. Podjetniške in sociološke značilnosti kmetij v Sloveniji. URL: http://stari.bf.uni-lj.si/daes/index_files/DS-1-kovacic.pdf (citirano 5. 2. 2017).
- Lampič, B., Slabe, A., 2013. Tržna pridelava na ekoloških kmetijah kot dejavnik razvoja na podeželju. V: Nared, J., Perko, D., Razpotnik Viskovič, N. (ur.). Nove razvojne perspektive, Ljubljana, Založba ZRC, str. 111–125.
- Lampič, B., Slabe, A., Mrak, I., Šebenik, U., 2013. Ekonomika ekoloških kmetij v Sloveniji. Končno poročilo (del ULFF in ITR), Ljubljana, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Inštitut za trajnostni razvoj.
- Lampič, B., Bedrač, M., Cunder, T., Klun, M., Mrak, I., Slabe Erker, R., 2016. Trajnostna naravnost kmetijstva v slovenskih regijah. GeograFF, 20, Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 146 str.
- Logar, E., 2013. Sodobne razvojne smeri polkmetov na primeru Voklega. Ljubljana, Dela, 39, str. 67–86.
- Mrak, I., 2011. High mountain areas and their resilience to tourism development = Visokogorska območja in njihovo odzivanje na razvoj turizma. GeograFF 11, Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 168 str.
- Mühlinghaus, S., 2002. Eigenständige Regionalentwicklung als Strategie für periphere ländliche Räume. Geographica Helvetica, Heft 2, 57. Jhg., str. 127–134.
- O kmetijstvu doma in drugje po EU, SURS, 2013.
- Perpar, A., 2014. Ključni dejavniki razvojne uspešnosti podeželskih območij v Sloveniji. Doktorska disertacija, Ljubljana, Biotehniška fakulteta, 180 str.
- Poročilo o stanju kmetijstva, živilstva, gozdarstva in ribištva v letu 2015, 2016. Kmetijski inštitut Slovenije, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. 259 str. URL: http://www.kis.si/f/docs/Porocila_o_stanju_v_kmetijstvu_OEK/ZP-2015-splnosnopriloge-NET.pdf (citirano 12. 1. 2017).
- Potočnik Slavič, I., 2010. Endogeni razvojni potenciali slovenskega podeželja. GeograFF, 7, Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 131 str.
- Potočnik Slavič, I., Cigale, D., Lampič, B., Perpar, A., Udovč, A., 2016. (Ne)raba razpoložljivih virov na kmetijah v Sloveniji. GeograFF, 19, Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 166 str.
- Slabe Erker, R., Klun, M., Lampič, B., 2016. Assessment of agricultural sustainability at regional level in Slovenia. Lex localis, 14, št. 2, str. 209–223.

Slabe Erker, R., Lampič, B., Cunder, T., Bedrač, T., 2015. Opredelitev in merjenje trajnosti v kmetijstvu. GeograFF, 16), Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 154 str.

Slabe, A., 2015. Razvojni potencial ekološkega kmetijstva v Sloveniji v povezavi z doseganjem trajnostne samooskrbe s hrano. Doktorska disertacija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 203 str.

Slabe, A., Lampič, B., Juvančič, L., 2011. Potenciali ekološke pridelave za trajnostno lokalno oskrbo s hrano v Sloveniji. Dela, 36, str. 93–109.

Sonnino, R., Kanemasu, Y., Marsden, T., 2008. Sustainability and rural development. Unfolding Webs: The Dynamic of regional and Rural Development. V: van der Ploeg J. D., Marsden, T. (ur.), Assen, str. 29–53.

van der Ploeg, J. D., Marsden, T., 2008. Unfolding webs. The dynamics of regional rural development. Van Gorcum, 272 str.

Zakon o dohodnini. Uradni list RS, št. 45/2008, 57/2012, 90/2012.

Zakon o dohodnini. Uradni list RS, št. 96/2013.

3 Mesta in trajnostni razvoj

Dejan Rebernik

3.1 Trajnostni prostorski urbani razvoj: temeljni koncepti, izzivi in dileme

Sedanja prevladujoča razvojna paradigma človeštva je nesonaravna, netrajnostna. To pomeni, da globalni razvojni model in praksa ne upoštevata biološke in geografske realnosti planeta, torej imata omejeno zmogljivost sprejemanja različnih emisij, končne zaloge neobnovljivih naravnih virov in omejeno obnovljivost naravnih virov. Mesta sveta so žarišča svetovnega okoljskega neravnovesja in načina materialnega delovanja, ki na planetu z omejenimi količinami virov okolja in samočistilnimi zmogljivostmi dolgoročno nima prihodnosti. Zlasti mesta torej potrebujejo prostorsko organizacijo ter način proizvodnje in potrošnje, ki bosta trajno v ravnovesju z zmogljivostjo okolja (Plut, 2006, str. 10).

Eden od najpomembnejših ciljev trajnostnega razvoja je izboljšati kakovost življenja človeka znotraj nosilnih zmogljivosti oskrbnih ekosistemov (Munro, 1995, str. 29). Zato je treba slediti trem ključnim razvojnim ciljem (Loucks, Gladwell, 1999):

- razvoj, ki ne uničuje ključnih življenjskih oskrbnih sistemov planeta (zrak, voda, prst, biološki sistemi): udejanjanje ekosistemske in okoljske trajnosti;
- razvoj, ki omogoča stalen tok dobrin in storitev, izhajajočih iz naravnih virov planeta: udejanjanje gospodarske trajnosti;
- razvoj, ki zagotavlja pravično razporeditev koristi proizvodnje dobrin in storitev ter ohranja življenjske oskrbne sisteme: udejanjanje socialne trajnosti.

Mesta imajo za človeštvo izjemen pomen: v mestih je lociran večji del gospodarskih potencialov in proizvodnje, so središča izmenjave blaga, storitev in informacij, so centri moči in odločanja ter središča, v katerih se oblikujeta kulturno življenje in socialna reprodukcija. Tudi podeželska območja so v sodobnem svetu pod močnim vplivom mest, saj je urbani način življenja postal prevladujoč vzorec družbenih odnosov. Prostorska širitev mest in urbanih območij ter hkratna preobrazba ruralnih območij pod vplivom mest brišeta razlike med urbanim in ruralnim (Rebernik, 2008).

Trajnostni urbani razvoj vključuje ekonomsko, družbeno in okoljsko trajnost, torej označuje željo po splošni urbani blaginji, visoki kakovosti življenja za vse mestne prebivalce, primerni materialni blaginji ter stopnji socialne varnosti in pravičnosti, ob hkratnem ohranjanju primernih prostorskih, življenjskih pogojev prihodnjim mestnim generacijam. Trajnostni urbani razvoj je zasnovan tudi na preprečevanju uničevanja urbanega okolja, ohranjanju ambientalnih vrednot za prihodnje rodove in na zagotavljanju višanja življenjske ravni za vse prebivalce različnih socialnih skupin na vsem območju

mesta (Dimitrovska Andrews in sod., 2001). Spodbujajo se mešana raba urbanega prostora, okolju prijazna organizacija prevoza, varstvo kulturne dediščine in narave v mestu, izboljšanje kakovosti bivalnega okolja, sonaravna raba naravnih virov. Tako mešana raba zmanjšuje število in razdalje nujnih voženj, ohranjanje zelenih površin v mestnem središču pa omogoča povezovanje s prehodnim zelenim sistemom mestne regije in izenačevanje pogojev bivanja v mestu in na podeželju (Koželj, 2007).

Da bi dosegli trajnostni razvoj mesta in urbanega prostora, so v večini dokumentov s področja trajnostnega razvoja določili sledeče cilje:

- mešana raba – mesto kratkih poti,
- preprečevanje razpršene poselitve oz. širjenja mest (urban sprawl),
- strnjena poselitvena struktura,
- uravnotežen in policentrični urbani sistem,
- obnova degradiranih urbanih območij,
- revitalizacija obstoječih mestnih območij,
- izboljšanje kakovosti zraka in vod,
- zmanjševanje hrupa,
- kakovost oskrbe s pitno vodo,
- zmanjševanje emisij toplogrednih plinov,
- uporaba obnovljivih virov energije,
- zmanjševanje količine odpadkov,
- razvoj kakovostnega javnega prometa,
- kakovost življenja,
- ohranjanje kulturne dediščine,
- biotska pestrost,
- ohranjanje in širitev javnih zelenih površin.

Oblika urbane poselitve je temeljni strateški dejavnik, ki določa mestno trajnost. Vpliva na vzorce privatnega in javnega prometa in s tem na porabo goriva in emisije, učinkovitost in racionalnost izrabe mestnih zemljišč, širitev urbanih površin na kmetijska zemljišča in v naravno okolje, na izgubo habitatov za rastline in živali (Plut, 2007). Koncept kompaktnega mesta se je uveljavil kot ena od rešitev za trajnostni razvoj mest. Prinaša razvoj, ki poudarja mestno gostoto, hkrati pa preprečuje širjenje mest navzven. Pomembna je mešana raba zemljišč, gradnja večje gostote (intenziviranje mesta) ter čim boljša dostopnost za vse prebivalstvo, pri čemer je pomemben razvoj javnega prometnega sistema. Koncept kompaktnega mesta prinaša prednosti, a tudi slabosti, saj prevelika gostota vpliva na kakovost življenja v mestu.

Zasnova kompaktnega mesta je ena od glavnih alternativ za rešitev problema širjenja mest: poudarja urbano intenziviranje, ustvarja omejitve za rast mest, spodbuja

večnamenski razvoj ter daje večji poudarek vlogi javnega prevoza in kakovostnega urbanističnega načrtovanja (Arbury, 2005). Poglavitne značilnosti kompaktnega mesta so sledeče:

- visoka gostota poselitve in delovnih mest,
- mešana raba zemljišč – mesto »kratkih poti«,
- urbani razvoj z jasno določenimi mejami,
- urejena urbana infrastruktura (kanalizacija, vodovod),
- visok delež in prednost javnega prometa, omejevanje osebne prometa in
- nizek delež odprtega prostora.

Pri raziskovanju koncepta kompaktnega mesta so različni avtorji izpostavljali tako prednosti kot slabosti tega koncepta. Frey (1999) je na primer izpostavil naslednje prednosti:

- Zadrževanje širitve urbanih območij; ponovna uporaba infrastrukture in že komunalno opremljenih zemljišč; racionalna raba zemljišč, preprečevanje razraščanja urbanih površin na kmetijske in druge površine.
- Cenovno dostopen in učinkovit javni prevoz, ki izpolnjuje dnevne potrebe tistih, ki nimajo osebnega avtomobila, torej večine mestnega prebivalstva, zaradi česar se poveča dostopnost in mobilnost; javni prevoz predstavlja zmanjšanje površin, namenjenih prometu, zmanjšanje onesnaževanja in tveganja za smrt ali poškodbe v prometu; zmanjševanje prometnih izdatkov vodi k manjšemu onesnaževanju, zastoji pa so porazdeljeni na več prometnic in so krajši.
- Mešana raba, ki je posledica splošno visoke gostote prebivalstva; zmanjšanje potovalnih razdalj zaradi mešane rabe in splošno višje gostote prebivalstva; kolesarjenje in tek kot najbolj energetsko učinkovita načina za dostop do lokalnih objektov; manjša odvisnost od osebnega avtomobila; bolj vitalne in živahne sosese v mestu.
- Bolj kvalitetno okolje – zaradi splošno zmanjšanih emisij in toplogrednih plinov ter manjše porabe fosilnih goriv – in posledično boljše zdravje.

Istočasno pa je v konceptu kompaktnega mesta prepoznal tudi kar nekaj slabosti:

- Koncept kompaktnega mesta je v nasprotju z vse večjo priljubljenostjo suburbanih in semiruralnih območij; še posebej ob visokih gostotah se lahko prednosti koncentracije prevesijo v slabosti skozi zastoje, ki bi prevladali nad koristmi porabe energije v kompaktnem mestu; hkrati telekomunikacije omogočajo ljudem, da živijo na podeželju, kar je v nasprotju s konceptom kompaktnega mesta.
- Pojem zeleno mesto (ki ga prav tako spodbuja Evropska komisija) je v nasprotju s konceptom kompaktnega mesta; v primeru, da mestu vzamemo odprte površine, trpi kvaliteta okolja.
- Politika kompaktnega mesta bi povzročila zanemarjanje podeželskih skupnosti in prej nastalih centrov rasti, ki so nastali v času politike razpršenosti; tak gospodarski razvoj podeželja bi bil ogrožen skozi težišče aktivnosti v okviru obstoječih mest.

- Kompaktno mesto lahko povzroči zmanjšano kvaliteto bivanja: prometne zastoje, s povečanim onesnaževanjem pa izgubo privlačnosti prostora in zmanjšanje zasebnosti.

Kontradiktornost v kompaktnem mestu je predvsem dejstvo, da hkrati teži k rabi obstoječih zemljišč in k ohranitvi zelenih območij. Uporaba obstoječih zemljišč namreč lahko mnogokrat vodi k uničenju bogatih naravnih notranjih mestnih habitatov. Hkrati je vprašljiva tudi kakovost življenja, saj ljudje v želji po povečanem obsegu prostega časa, zavrnitvi dela kot identitete posameznika in večji kontroli nad življenjskimi odločitvami težijo k večji kakovosti življenja, kar se v njihovih očeh pojavlja kot življenje na podeželju v lastni enodružinski hiši. Ob tem pa mnogi okoljevarstveniki menijo, da so ljudje pripravljeni prenašati vedno večje zastoje, onesnaževanje in vesplošno poslabšanje okolja, dokler bodo uživali svobodo in ugodje moderne potrošniške družbe (Thomas, Cousins, 1996).

Sklenjena (kompaktna) mesta so energetske najbolj primerna oblika bivanja, ker je poraba energije za promet najmanjša, obenem pa je največ možnosti za učinkovito organiziranje javnega prometa (Plut, 2006, str. 168). Gosto, kompaktno mesto, ki varčuje s prostorom in rešuje probleme prevoza, postaja urbanistični ideal (Petršič, 2000). Koncept kompaktnega, gosto naseljenega mesta z delno mešano rabo mestnega prostora naj bi zagotavljal energetske učinkovitost urbanega razvoja, ki zmanjšuje potovalne razdalje in omogoča zelo učinkovit javni prevoz (Pacione, 2001, str. 591).

Z vidika trajnosti je po mnenju Kempa (2004, cv: Plut, 2006) smiselna tipologija naslednjih faz in oblik urbanega razvoja.

- a. Strnjeno, zgoščeno (kompaktno) mesto: obkroženo z mesti in vasmi različnih velikosti, omejeno prometno omrežje različne kakovosti, visoka stopnja samozadostnosti mesta.
- b. Zgoščeno mesto s satelitskimi naselji in zelenimi območji: okrepljen razvoj satelitskih mest, izboljšanje in večja gostota prometnega omrežja, zaščita podeželja z zelenimi območji.
- c. Urbani razvoj v smeri prometnih koridorjev (trakov): zgostitev pozidave vzdolž glavnih cestnih povezav mesta in satelitskih skupnosti, kakovostna cestna mreža, obremenjevanje podeželja vzdolž glavnih vzdolž glavnih cestnih povezav.
- d. Razraščanje mesta (»urban sprawl«): velika gostota cestnega omrežja, razvoj območij bivanja in storitev v celoti nadomesti naravno okolje, glavno mesto in satelitska naselja se zlivajo v metropolitansko območje.

Obstajajo tri alternative nadaljnega poselitvenega vzorca zgostitvenih območij: razpršena razporeditev prebivalstva in dejavnosti, zgostitev v regionalnih središčih (kompaktno mesto) in decentralizirana koncentracija. Primerjalne analize kažejo, da je z vidika treh ključnih ciljev sonaravnega razvoja optimalna decentralizirana koncentracija. Ta pomeni zmerno krepitev regionalnih središč in določenih poselitvenih središč na obrobju z mešano rabo prostora in funkcij (Hilligardt, 1998, str. 15).

Haughton in Hunter (1994, str. 294) sodita, da naj bi bila prav decentralizirana koncentracija prednostna urbana oblika bivanja zaradi okoljskih razlogov, zlasti zaradi

svojega potenciala za zmanjševanje porabe energije, delno zaradi možnosti večje uporabe javnega prometa in soproizvodnje energije (električna energija in toplota za ogrevanje). Vključevala naj bi razvoj v ločenih mestih izven glavnega mesta, povezanih z učinkovitim javnim prometom do glavnega urbanega središča in suburbanih območij. V obeh primerih naj bi način gostejše poselitve spodbujal različne uporabe sistemov javnega prometa.

Decentralizirana mešana raba površin je po mnenju Ravbarja (2002) eden od možnih kompromisov med varčno (strnjeno) in razpršeno poselitvijo, saj upošteva simbiozo funkcij bivanja, dela in rekreacije v funkcionalno in geografsko zaokroženih območjih mestnih regij. Taka usmeritev ohranja pokrajinsko pestrost, podpirajo jo tudi poglobljena ekološka načela ravnovesja. Zagotavlja bolj raznoliko strukturo delovnih mest, večnamensko rabo prostora in tudi težnje k preprečevanju naraščajočega obremenjevanja okolja, povezanega s pretežno individualnim načinom prometa. Poglavitni nalogi usmerjanja urbanizacije s pomočjo mešane rabe površin (bivanja, dela) pa sta zavarovanje presledkov oziroma odprtega prostora in krajšanje dnevne poti zaposlenih. Spremeniti je treba prevladujoče mnenje, da je treba sodobne, okolju bolj prijazne industrijske in druge dejavnosti oddaljiti od bivalnega okolja.

Pogačnik tako zagovarja mrežno-mozaični model kot optimalni poselitveni vzorec za Slovenijo. To je optimalna »mešanica« rabe tal, vozlišč in aktivnosti na mreži komunikacij in infrastrukture (Pogačnik, 2000, str. 175). Mesta prihodnosti se bodo tako po mnenju avtorja fizično razblinila v obsežne ruralno-urbane zgoščitvene regije. Definicijo mesta naj bi zamenjala definicija mestnega teritorija oziroma mestne regije.

3.2 Strateške usmeritve v prostorskem razvoju Slovenije in Ljubljane z vidika trajnostnega prostorskega razvoja

3.2.1 Strategija prostorskega razvoja Slovenije

V Strategiji prostorskega razvoja Slovenije so glede prostorskega razvoja mest in širših mestnih območij v skladu z izbranim »vzdržnim prostorskim razvojem« kot osnovni cilji in usmeritve poudarjeni: usmerjanje poselitve v poselitvena območja urbanih naselij ob ohranjanju kakovosti naravnega in bivalnega okolja, »notranji razvoj naselij«, ki se zagotavlja z izkoriščanjem prostih ali neprimerno izkoriščenih zemljišč znotraj naselij in prenova naselij, s katero se ob upoštevanju varovanja kulturne dediščine izboljšuje kakovost bivalnega okolja in sanira degradirana urbana območja. Notranji razvoj naj bi imel prednost pred širjenjem naselij na nova območja, ki je dopustno le v primeru, če površine znotraj naselja ne zagotavljajo možnosti za ustrezen razvoj v skladu z razvojnimi potenciali določenega mesta. Za doseganje tako zastavljenih ciljev na področju poselitve Strategija prostorskega razvoja Slovenije predvideva izvajanje ustreznih ukrepov, zlasti aktivno zemljiško politiko (Strategija prostorskega razvoja Slovenije, 2004). V pripravi pa je že nov strateški prostorski dokument in glede na dostopno gradivo predvidevamo, da bodo usmeritve in cilji na področju poselitve in razvoja naselij nadaljevali prizadevanja iz aktualne Strategije po racionalnem in vzdržnem prostorskem razvoju, vsebinsko pa lahko pričakujemo nekoliko drugačne poudarke.

Omenjena Strategija kot temeljni državni dokument o usmerjanju razvoja v prostoru podaja prioritete, cilje, usmeritve in zasnovo urejanja prostora na področju poselitve. V okviru prioritet prostorskega razvoja so posebno izpostavljena vitalna in urejena mesta in usklajen razvoj širših mestnih območij. Strategija naselja razvršča v več tipov (velika, srednja in mala mesta, druga urbana in podeželska naselja). Nova poselitve se usmerja predvsem v poselitvena območja urbanih naselij. Naselja se načrtuje v skladu z naravnimi in drugimi omejitvami ter tako, da je zagotovljena smotrna raba energije.

Notranji razvoj naselij, ki pomeni zapolnjevanje in zgoščanja oziroma intenzivnejšo rabo ekstenzivno izrabljenih ali praznih zemljišč, ima prednost pred širjenjem na nova področja. Na ta način se zmanjšuje pritisk na nova zemljišča na obrobjih mest (prav tam). Zgoščevanje in notranji razvoj mest pomeni tudi priložnost za bolj učinkovito in racionalno zagotavljanje dostopnosti do oskrbe, storitev in delovnih mest ter organizacijo javnega prometa. Strategija ugotavlja, da zemljišča, ki so v prostorskih planih občin namenjena gradnji, v večini primerov zadoščajo potrebam razvoja določenega naselja, da pa se zaradi zadrževanja parcel vedno znova pojavljajo zahteve po širitvi naselij. Potrebna je torej aktivna zemljiška politika, tudi z uveljavitvijo višjih davčnih stopenj za ekstenzivno izrabljena zemljišča.

Prenova naselij, ob upoštevanju varovanja kulturne dediščine, predstavlja prednostno razvojno usmeritev. Prenova naselij zagotavlja izboljšanje kakovosti bivalnega okolja in sanacijo degradiranih urbanih območij. Še posebno je poudarjena prenova degradiranih urbanih območij (območja opuščene rabe, zlasti opuščena vojaška, industrijska, transportna in stanovanjska območja), ki v večini slovenskih mest zasedajo velike površine in predstavljajo velik razvojni potencial mest.

Za ustrezen razvoj mest in naselij ter še zlasti za konkurenčnost nacionalnih urbanih središč bo potrebno zagotoviti površine za širitev naselij. Zaradi koncentracije prebivalstva in dejavnosti v pomembnejših zaposlitvenih središčih se bo po oceni, ki je podana v Strategiji prostorskega razvoja Slovenije, potreba po novih stanovanjih povečala za 9 % oziroma približno 42.000 stanovanj. Ob upoštevanju potreb po širitvi ostalih urbanih površin se bo potreba po novih urbanih površinah v nacionalnih, regionalnih in medobčinskih središčih povečala za 2419 ha (prav tam).

Gradnja zunaj poselitvenih območij je usmerjena prvenstveno v sanacijo razpršene poselitve, ki je obravnavana kot negativen pojav. Razpršena gradnja je sporna predvsem zaradi nizke gostote poselitve, zlasti na obrobju mest in v obmestnih naseljih. Ne omogoča racionalne komunalne opreme in rabe energije. Razpršeno gradnjo v predmestjih in obmestnih naseljih se sanira z zgoščevanjem stanovanj in urbanih dejavnosti. Zgošča in zaokroža se predvsem tisto razpršeno gradnjo, ki ima možnosti za ustrezno prometno in komunalno ureditev, oskrbo z urbanih dejavnostmi in navezavo na javni promet.

Za doseganje trajnostnega prostorskega razvoja mest in drugih naselij je bistvenega pomena racionalna raba zemljišč in objektov v naseljih. Pri prostorskem razporejanju zemljišč po namenski rabi in dejavnosti se stremi k takšnemu prepletu funkcij, ki so medsebojno združljive in ne motijo druga druge (mešana raba). Uveljavlja se nova organizacija v mestih, kjer se funkcije prepletajo. Preprečuje se izrazita monofunkcionalnost posameznih delov naselij z uvajanjem raznovrstnosti dejavnosti ter

mešanjem funkcij bivanja in dela. Uvaja se torej »mešana raba«, ki zmanjšuje transportne razdalje, povezane z dnevnimi migracijami na delovno mesto (prav tam).

3.2.2 Mestna občina Ljubljana: Občinski prostorski načrt – temeljne usmeritve

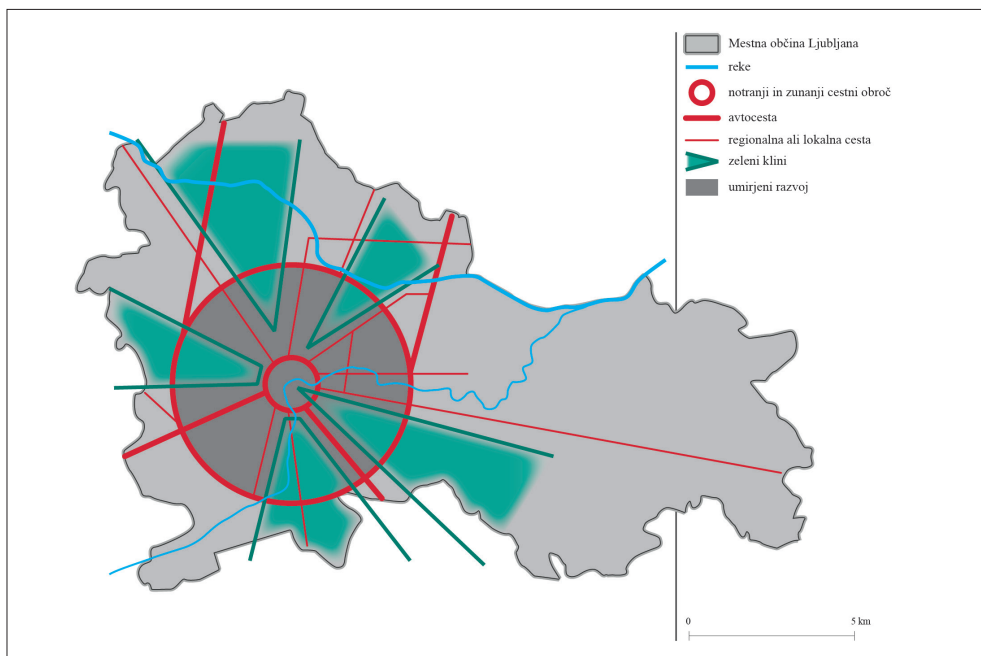
Med vsemi slovenskimi mesti Ljubljana doživlja najbolj intenziven gospodarski razvoj, ki se kaže zlasti v hitrem naraščanju števila delovnih mest v mestu in celotni urbani regiji. Število delovnih mest v Mestni občini Ljubljana se je tako s 139.000 (leta 1995) povečalo na 177.000 (leta 2005) in na 213.000 (v letu 2016) (Delovno aktivno prebivalstvo ..., 2016). Koncentracija delovnih mest in širitev oskrbnih ter storitvenih dejavnosti povzroča povečevanje obsega in intenzivnosti dnevne migracije in prometnih tokov. Kljub nadaljevanju upadanja števila prebivalstva v Ljubljani (med leti 1995 in 2005 za približno 10.000 prebivalcev) je zaradi sprememb v demografski strukturi in strukturi gospodinjstev ter višanja stanovanjskega standarda značilno tudi veliko povpraševanje po novih stanovanjih. Poleg tega je po letu 2005 število prebivalstva v Ljubljani začelo ponovno naraščati in v letu 2016 doseglo že 288.000 prebivalcev (Prebivalstvo po starosti in spolu ..., 2016). Vse to prispeva k povečevanju povpraševanja po komunalno opremljenih zazidljivih zemljiščih v mestu za stanovanjsko gradnjo in za širitev trgovskih, poslovnih, storitvenih in proizvodnih dejavnosti, predvsem s strani zasebnega kapitala. Zaradi zadrževanja zazidljivih zemljišč pri zemljiških špekulantih, neurejenih lastniških razmerij ter neskladja med plansko določeno namensko rabo in interesi ter potrebami investitorjev prihaja v Ljubljani do velikega pomanjkanja in posledično zelo visokih cen zemljišč.

Za regionalni razvoj mesta je značilna krakasta oziroma zvezdasta oblika. Širša ljubljanska aglomeracija se razvija v somestje, zato je upoštevan skladni razvoj celote. Razvoj je predviden po načelu decentraliziranega zgoščenega modela poselitve, ki vključuje razvijanje strnjenegega mesta z zgodovinskim jedrom (prenova mestnih površin z izboljšavo urbanega tkiva), na suburbaniziranih območjih pa dekoncentrirano zgoščevanje ob poteh javnega potniškega prometa, zlasti tirnega. Mesto naj se razvija znotraj avtocestnega (AC) obroča ter ob vpadnicah z vmesnimi zelenimi klini (Odlok o občinskem prostorskem načrtu Mestne občine Ljubljana, 2010; Šašek Divjak, 2008).

Postavljena so naslednja izhodišča in cilji prostorskega razvoja MOL (Dopolnjeni osnutek IPN MOL – obrazložitev, 2009):

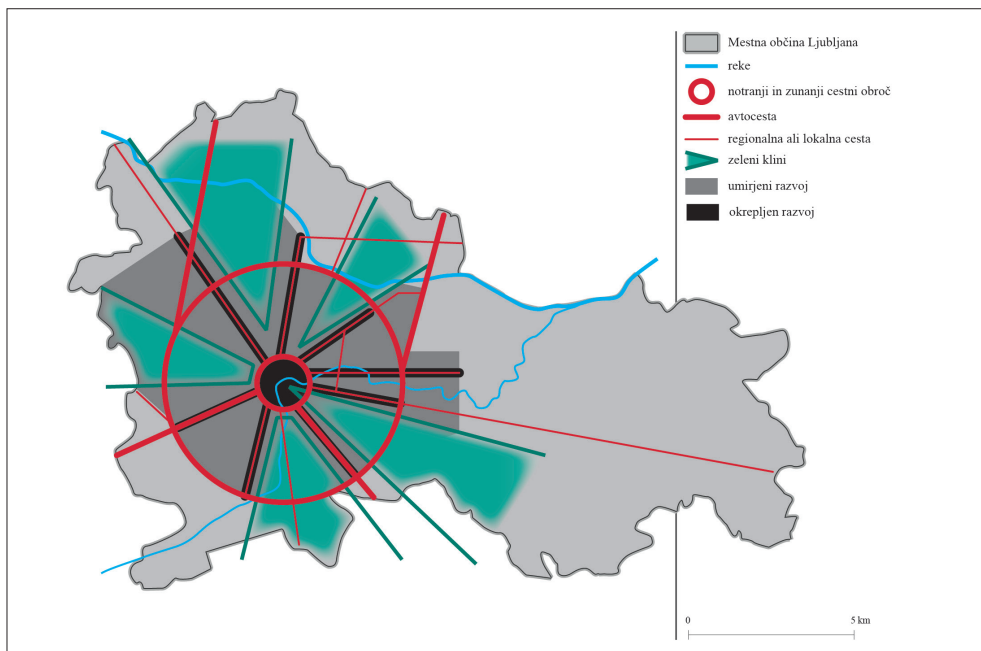
- dopolnjujoče prepletanje dejavnosti,
- prestrukturiranje prometa,
- zdravje in varnost,
- dostopnost,
- zgoščevanje mesta,
- prenova in umirjanje,
- povezava zelenih in športno-rekreacijskih površin mesta ter obmestne krajine v sistem,
- razpoznavnost in središčna vloga Ljubljane.

Slika 3.1: Načelo zgoščevanja mesta znotraj AC-obroča z ohranjanjem zelenih klinov.

Vir: Odlok o občinskem prostorskem načrtu Mestne občine Ljubljana, 2010.

Slika 3.2: Načelo okrepljenega razvoja mesta ob krakih – mestnih vpadnicah.

Vir: Odlok o občinskem prostorskem načrtu Mestne občine Ljubljana, 2010.

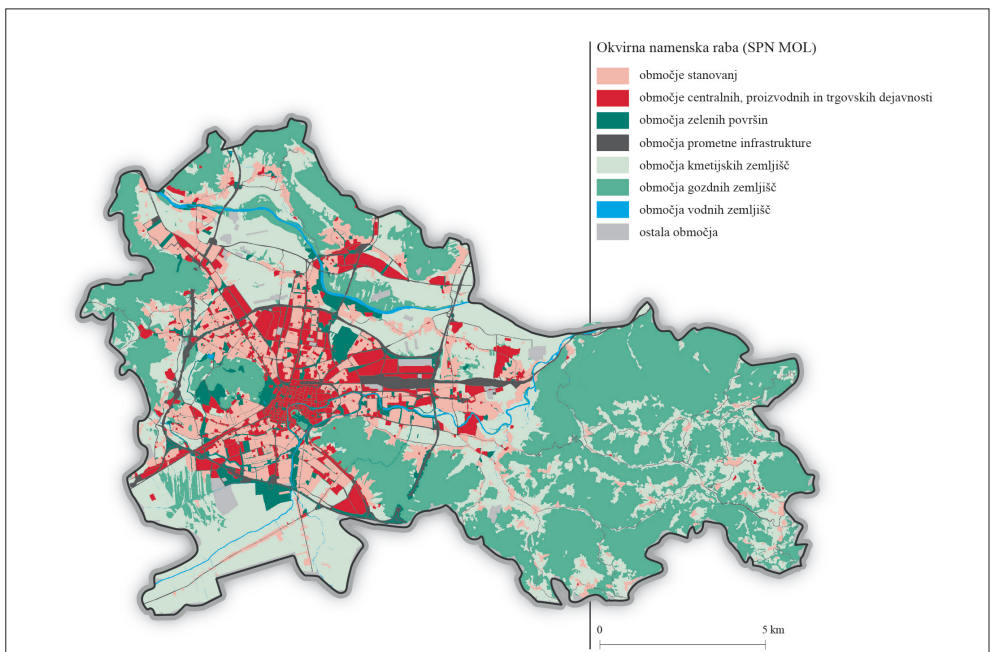
Upoštevana je mnogosrediščnost mesta, kjer se enakomerno razporejene funkcije medsebojno prepletajo (delo, bivanje, rekreacija, promet). V osrednjih območjih je značilna mešana raba površin (ne več consko planiranje), kjer se povezujejo različne vsebine: družbena, poslovna, oskrbna in stanovanjska (Šašek Divjak, 2008).

Zasnova organizacije prostora je narejena za tri značilna območja MOL: kompaktno mesto, območje obmestja in hribovito zaledje.

Kompaktno mesto sestavljajo območja strnjene poselitve, predvsem znotraj avtocestne obvoznice, in območja večjih gostot pozidave v zaledju vpadnic zunaj obvoznice (na primer Dravlje, Ježica). Model krakastega mesta je dopolnjen z novimi razvojnimi kraki. Štajerski krak se razvija ob Šmartinski cesti, Dunajska cesta v povezavi z Barjansko cesto dobi pomen mestne magistrale, proti vzhodu mesta se razvijata kraka ob Zaloški in Litijski cesti. Vzporedno se središče mesta širi proti severu, jugu in vzhodu. Za strnjeno urbano območje z osrednjimi mestnimi predeli je predviden razvoj s prenovo, revitalizacijo in transformacijo na obstoječih urbanih površinah. Predvidene so ohranitev in krepitev radiocentričnega morfološkega modela mesta s koncentrirano pozidavo ob krakih, ohranitev zelenih klinov med njimi ter prenova karakterističnih mestnih območij. Na ravni mestnega središča sta predvideni ohranitev in dograditev obstoječega morfološkega modela, ki je sestavljen iz koncentričnega mestnega jedra med Grajskim gričem in Ljubljano, ter ortogonalnega mesta med njim in notranjim cestnim obročem.

Na območju obmestja se stikajo urbana, kulturna in naravna krajina. To je prostor hitrih sprememb, večjih pritiskov na poselitve, večjih težav, povezanih s suburbanizacijo

Slika 3.3: Namenska raba prostora MOL.

Vir: Odlok o občinskem prostorskem načrtu Mestne občine Ljubljana, 2010.

(razpršeno gradnjo, slabim izkoristkom prostora, neorganizirano gradnjo z nizko gostoto). V tem območju so predvideni racionalna raba prostora z zgostitvami poselitve znotraj sedanjih zazidalnih površin, preprečevanje in sanacija razpršene gradnje, širitev poselitve, kjer je to potrebno. Med naselja v obmestju so uvrščeni Šentvid, Polje, Črnuče, Podutik, Stanežiče, Tomačevo, Ježa, Podgorica, Zalog, Vevče, Gameljne, Sostro, Bizovik, Črna vas in druga naselja.

Hribovito zaledje sestavljajo redkeje poseljena območja: Polhograjsko hribovje, Šmarna gora, Rašica, Dobeno in Posavsko hribovje. Nova poselitve je predvidena v območju naselij, kjer je treba najprej izkoristiti proste in slabo izkoriščene površine (zapolnitve, zaokrožitve, prenove vaških jeder). Pri odprti krajini se povečujeta ekološka in socialna funkcija (rekreacijska, izletniška, turistična) (Odlok o občinskem prostorskem načrtu Mestne občine Ljubljana, 2010; Šašek Divjak, 2008).

3.3 Analiza in vrednotenje temeljnih procesov v prostorskem razvoju Ljubljane in Ljubljanske urbane regije z vidika trajnostnega urbanega razvoja

Slovenska mesta doživljajo v času gospodarske tranzicije, globalizacije in evropske integracije temeljito gospodarsko, socialno, funkcijsko in prostorsko preobrazbo. Kljub jasno zastavljenim ciljem in usmeritvam v nacionalnih in evropskih strateških prostorskih dokumentih se v Sloveniji nadaljujejo izrazito (ne)trajnostne oblike in procesi prostorskega razvoja mest in širših mestnih območij. Učinki prehoda v tržno gospodarstvo so vidni še zlasti v procesih preobrazbe funkcijske zgradbe in rabe tal v mestih, v povečevanju prostorske socialne segregacije prebivalstva ter v prostorskem razraščanju urbanih območij in somestij. Funkcijska preobrazba mest tako postavlja nova razmerja in odnose med posameznimi deli mesta, kot so na primer mestno središče in stanovanjska, oskrbno-storitvena, proizvodna in rekreacijska območja. S prostorskim razvojem in preobrazbo se postopno spreminja tudi prometna dostopnost, vrednost in intenzivnost izrabe mestnih zemljišč. Posledično prihaja do razvrednotenja in degradacije posameznih urbanih območij. Pomanjkanje in visoke cene zazidljivih zemljišč, poslabšana prometna dostopnost in zniževanje kvalitete bivalnega okolja v osrednjih delih mest povzročajo decentralizacijo prebivalstva in dejavnosti (trgovina, storitve, poslovne dejavnosti) v širša mestna območja. K temu prispevajo tudi obremenitve okolja, povezane zlasti z zgoščenim prometom, ki vplivajo na poslabšane bivalne razmere (zmanjšana kakovost zraka, hrup) v osrednjih delih mest. Neposredna posledica takšnih procesov je prostorska širitev mest v obliki razpršene in (ne)načrtovane urbanizacije širših mestnih območij (»urban sprawl«) in decentralizacija prebivalstva ter zaposlitve (Rebernik, 2007). Mesta in širša mestna območja smo kljub deklarativni podpori razvoja javnega prometa torej razvijali »po meri« osebne avtomobilskega prometa. Tudi v Sloveniji se tako oblikujejo sodobne post-industrijske mestne regije oziroma mestne pokrajine, ki jih označujejo procesi dekoncentracije in decentralizacije prebivalstva in dejavnosti, policentrična mrežna prostorska struktura (poleg mestnega središča nastajajo posamezna obmestna oskrbno-storitvena in poslovna

središča), intenzivni prometni tokovi in tokovi dnevne migracije. Ravbar ugotavlja, da najintenzivnejši razvoj doživljajo naselja v širših mestnih območjih oziroma obmestja, ki postajajo najvitalnejše življenjsko in hkrati gospodarsko območje za bivanje in delo (Ravbar, 2002).

V zadnjih 20 letih so se v mestih in širših mestnih območjih z vzpostavitvijo tržnega gospodarstva močno okrepili interesi in pritiski zasebnega kapitala. Zasebni kapital je s svojimi investicijami postal poglobitveni akter (pre)oblikovanja mesta in njegovih grajenih struktur. Usklajevanje zasebnega in javnega interesa v prostoru je tako postalo osrednja naloga prostorskega načrtovanja v Sloveniji. V večjih slovenskih urbanih območjih zasebni kapital intenzivno investira v stanovanjsko gradnjo, trgovska in storitvena središča ter poslovne cone (Rebernik, 2007). Gradnja stanovanjskih in poslovnih zgradb je bilo zelo intenzivna zlasti med letoma 2000 in 2008. Po letu 2008 se je zaradi gospodarske krize, ter posledičnega zmanjšane povpraševanja in propada številnih podjetij, ki so investirala v gradnjo, intenzivnost nepremičninskih investicij močno zmanjšala. Posledica so številni nedokončani projekti oziroma opuščene »gradbene jame« v mestu. Ob tem bi se bilo primerno spomniti strukturalističnega pogleda v urbani geografiji, ki se je na osnovi neo-marksistične filozofije razvil v sedemdesetih letih 20. stoletja. Strukturalizem zgradbo in razvoj mest pojasnjuje s temeljnimi značilnostmi kapitalističnega družbeno-ekonomskega sistema, v prvi vrsti s procesom akumulacije kapitala. V kapitalistični družbi je mesto tržišče, kjer se izmenjujejo dobrine, informacije, delo ter politična in gospodarska moč. Akumulacija kapitala je proces, v katerem se kapital obnavlja in povečuje s stalnim vlaganjem profita, njegove zakonitosti pa se odražajo tudi v prostoru. Zgradba ter prostorski razvoj in preobrazba mesta so torej rezultat procesa akumulacije kapitala. Kapital v mestih išče optimalne lokacije in oblike za investiranje ter doseganje čim višjega profita. To seveda povzroča zelo neenakomeren in z vidika javnega interesa pogosto netrajnostni prostorski razvoj. Visok profit spodbuja intenzivno vlaganje v določeno obliko nepremičnin na določenih lokacijah v mestu, zmanjšanje profita pa povzroči umik kapitala in postopno degradacijo celotnih mestnih predelov. Fizična in socialna degradacija določenih nepremičnin ali mestnih območij pa predstavlja priložnost za ponovno vlaganje kapitala v obliki prenove (redevelopment). Harvey (1981), glavni predstavnik strukturalističnega pristopa v geografiji, pravi, da »v kapitalizmu poteka stalna borba, v kateri kapital v mestih ustvarja določeno fizično okolje (stavbe, infrastrukturo), ki mu odgovarja v določenem trenutku, da ga pozneje uniči in nato ponovno obnovi«. Ob tem strukturalisti opozarjajo na posamezne akterje, ki preko zasledovanja svojih ciljev in interesov v procesu akumulacije kapitala (pre)oblikujejo mesta. Izpostavljajo zlasti lastnike zemljišč, zemljiške špekulante, razvojnike, investitorje, finančne inštitucije in nepremičninske agencije. Vsi ti akterji s svojim delovanjem, ki ga usmerja doseganje čim večjega profita oziroma zasebni interes, odločilno vplivajo na prostorski razvoj mest in širših mestnih območij. Država in lokalna skupnosti (občine) imajo zato seveda izjemno pomembno vlogo zaščite in uveljavitve javnega interesa v prostoru. To dosegajo s pomočjo prostorske zakonodaje (zakoni, uredbe, odločbe in druge oblike predpisov s področja prostorskega načrtovanja in urejanja prostora), prostorskih aktov (prostorski načrti in druge oblike prostorskih dokumentov na državni, regionalni in občinski ravni)

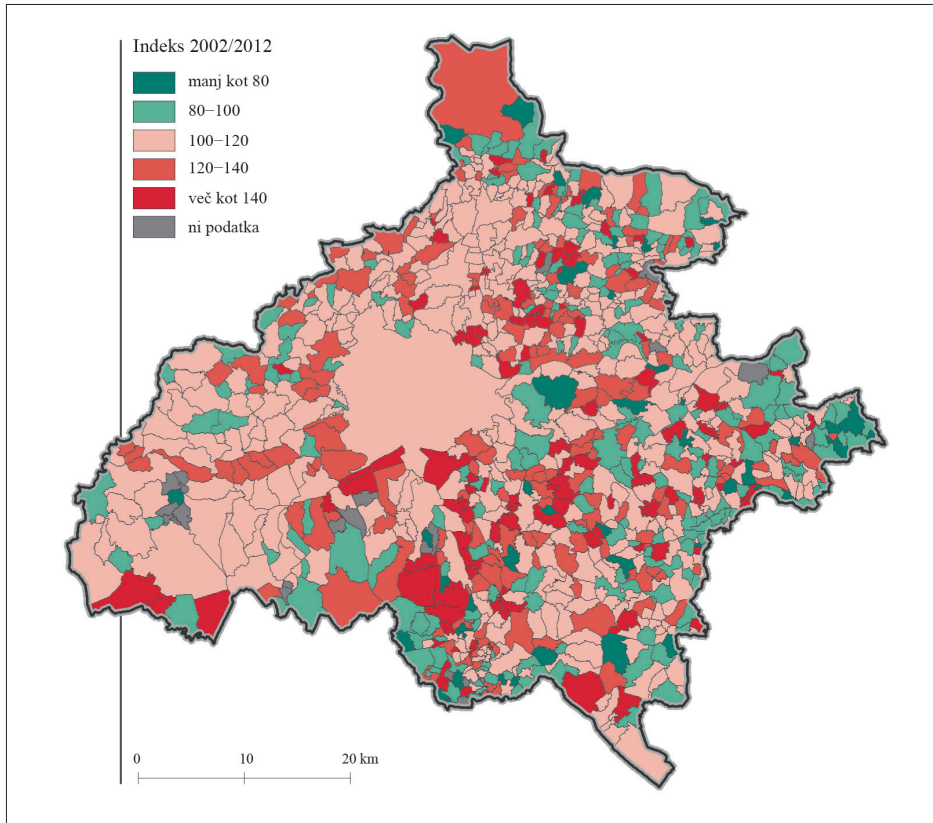
ter aktivne zemljiške oziroma prostorske politike (davčni, finančni, pravni, tržni in urbanistični instrumenti). Jasna, učinkovita in dosledna uporaba in izvajanje prostorske zakonodaje in prostorskih aktov ter ukrepov aktivne zemljiške politike so ključnega pomena za uveljavitev javnega interesa in s tem trajnostnega prostorskega razvoja. Ob tem je potrebno poudariti, da javni interes ni nujno v nasprotju z zasebnim. Prostorsko načrtovanje zato ni le omejevanje in zaviranje zasebnega interesa, temveč zlasti iskanje ustreznega kompromisa in skupnih interesov. Dokaz za to so številni uspešni projekti javno-zasebnega partnerstva v evropskih in svetovnih mestih.

Slovenska praksa prostorskega načrtovanja in prostorskega razvoja mest in širših mestnih območij v zadnjih dvajsetih letih kaže na veliko premoč zasebnega nad javnim interesom v prostoru. Ob vstopu v tržno gospodarstvo je slovenska prostorsko-načrtovalska stroka in politika očitno ostala nepripravljena in neprilagojena na vse spremembe, ki jih je to prineslo. Simptomatično je izredno pozno sprejetje in stalno spreminjanje nove prostorske zakonodaje ter popolna nesposobnost države in lokalnih skupnosti za sprejetje novih (državnih in občinskih) prostorskih načrtov. Po letu 2010 je večina slovenskih občin in mest vendarle sprejela in potrdila občinske prostorske načrte kot osnovo za načrtovanje prihodnjega prostorskega razvoja. V takšnih razmerah je zasebni kapital s svojimi »akterji« seveda neprimerno močnejši partner, ki usmerja in pogojuje prostorski razvoj slovenskih mest.

3.3.1 Prebivalstveni razvoj in širitev naselij

Tudi po letu 1991 se v Ljubljanski urbani regiji nadaljuje intenzivna suburbanizacija. Razseljevanje prebivalstva iz Ljubljane v suburbanizirano obmestje se še okrepi, saj se je v mestu Ljubljana število prebivalcev med leti 1991 in 2002 zmanjšalo za 9.000 oziroma 3,5 %. Po letu 2005 se je upadanje prebivalstva v Ljubljani ustavilo in do leta 2016 narastlo za okoli 5 %. Lahko torej ugotovimo, da je v Ljubljanski urbani regiji prišlo tudi do procesa reurbanizacije. Posebno velik selitveni prirast izkazujejo občine Domžale, Grosuplje, Ivančna Gorica, Medvode, Škofljica, Ig, Brezovica in Trzin. Po letu 1995 je najhitrejša rast prebivalstva značilna za manjša ruralna naselja v Ljubljanski urbani regiji. V primerjavi z obdobjem 1981 do 1991 se je območje naraščanja prebivalstva prostorsko razširilo iz ožjega in gosto poseljenega obmestja tudi na podeželska območja v regiji – suburbanizacija torej prehaja v periurbanizacijo. Nova poselitev na podeželju je izrazito razpršena, pogosto izven ali na obrobju obstoječih ruralnih naselij. Pojav ima vse značilnosti procesa »urban sprawl«. Izrazit primer opisanega vzorca poselitve so podeželska območja v občinah Škofljica, Ig, Brezovica in Vrhnika. Gre izključno za novogradnje v obliki enodružinskih hiš, najpogosteje za »individualno samogradnjo«. Novogradnje se locirajo posamično ali v manjših skupinah. Kot del tega procesa je za regijo značilna tudi preobrazba naselij sekundarnih počitniških hiš v naselja s stalno naselitvijo, kot v primeru naselij Rakitna, Golo in Smrjenje. Takšno poselitev spodbujajo pomanjkanje in visoke cene stanovanj in zazidljivih zemljišč v Ljubljani in tudi v suburbaniziranih območjih (Rebernik, 2014).

Slika 3.4: Razvoj prebivalstva v Ljubljanski urbani regiji med letoma 2002 in 2012.

Vir: Rebernik, 2014

3.3.2 Notranji razvoj mesta

Prostorski razvoj naselij v Sloveniji je večinoma ekstenziven, naselja se širijo pretežno na nepozidane površine v okolico, najpogosteje v obliki razpršene poselitve, kar velja tudi za Ljubljansko urbano regijo. Kljub temu je po letu 1995 z razmahom zasebne stanovanjske gradnje in razvojem poslovnih, oskrbnih in storitvenih dejavnosti opazno povečanje izrabe prostih zemljišč znotraj Ljubljane. Zasebni kapital je s svojimi investicijami postal poglavitni akter (pre)oblikovanja mesta in njegovih grajenih struktur. V Ljubljani zasebni kapital intenzivno investira v stanovanjsko gradnjo, trgovska in storitvena središča ter poslovne cone. Pri tem sta se v zadnjih letih vzpostavila dva vzorca prostorskega razvoja mesta in urbane regije. Na eni strani se nadaljuje (ne)načrtovano širjenje poselitvenih površin v širšem mestnem območju, zlasti v obliki razpršene gradnje enodružinskih hiš, skupin večdružinskih hiš, nakupovalnih središč in gospodarskih con. Na drugi strani pa se krepi tudi »notranji razvoj mesta« v obliki gradnje in zgoščevanja urbanih struktur znotraj strnjenegega urbanega območja, predvsem na obrobju

mestnega središča, v obstoječih stanovanjskih, proizvodnih in oskrbno-storitvenih območjih ter v degradiranih urbanih območjih. Praviloma gre za posamezne večstanovanjske zgradbe, redkeje tudi za manjše stanovanjske soseske oziroma za objekte in površine, namenjene poslovnim ali storitvenim dejavnostim. Na ta način prihaja do zgoščevanja urbanih struktur in izrabe prostih površin znotraj mesta, kar je ena izmed temeljnih usmeritev prostorskega razvoja mest v strateških dokumentih slovenskega prostorskega razvoja, toda ta »notranji razvoj« je v celoti prepuščen zasebni iniciativi, kar se pogosto odraža v neprimernih, nepriklajenih in neuskkljenih posegih v prostor, ki zmanjšujejo kvaliteto bivalnega okolja, povzročajo nove prometne tokove in dodatno degradacijo urbanih območij. Gradnja na prostih parcelah znotraj mesta je večinoma »točkovna«, najpogosteje v obliki posameznih večstanovanjskih hiš (»vila blok«). Gradnja pogosto ni usklajena z morfološki značilnostmi območja. Izraba parcele je pogosto previsoka, kar poslabšuje kvaliteto bivalnega okolja oziroma preobremeni prometno omrežje v določenem delu mesta. Ob tem opozarjamo na pomanjkanje ustreznih urbanističnih normativov in mejnih vrednosti v prostorski zakonodaji in dokumentih (Rebernik, 2007).

3.3.3 Degradirana urbana območja

V povezavi s trajnostnim prostorskim razvojem velja izpostaviti še degradirana urbana območja, ki so nekakšen stranski produkt procesov ekonomske, funkcijske, socialne in prostorske preobrazbe mest. Degradacija urbanih območij je praviloma »začasno« stanje, ki spremlja preobrazbo vsakega urbanega sistema. To vodi do slabše izrabe urbanega območja ali popolne opustitve rabe. Koželj navaja, da je bilo sredi devetdesetih let 20. stoletja povprečno 15 % površine slovenskih mest degradiranih (Koželj, 1998), degradacijo urbanega prostora pa razume v najširšem pomenu besede: opredeljena je bodisi funkcionalna, fizična, socialna ali okoljska degradacija.

Degradirana urbana območja v slovenskih mestih so torej predvsem rezultat njihove stalne gospodarske, socialne, prometne in prostorske preobrazbe. V Ljubljani se je obseg degradiranih urbanih območij v obliki opuščeni industrijskih območij povečal še zlasti zaradi procesa deindustrijalizacije in selitve starejše industrije v industrijske cone na obrobje mesta. Deloma so degradirana urbana območja v Ljubljani tudi posledica opuščanja nekaterih drugih dejavnosti (na primer vojaška območja, gramoznice), ali pa so rezultat neustreznega prostorskega planiranja (namenska raba tal ni usklajena z potrebami in interesi investitorjev), špekulativnega zadrževanja zemljišč ali neurejenih lastniških razmer (še posebno zaradi nedokončanih postopkov denacionalizacije).

V Mestni občini Ljubljana je bilo v okviru projekta Sonaravna sanacija okoljskih bremen kot trajnostno razvojna priložnost Slovenije evidentiranih 11 degradiranih območij, s skupno površino 25,6 ha. V okviru te naloge so se popisovala le povsem ali delno opuščena industrijska, vojaška, rudarska in infrastrukturna območja. Večinoma so bila v Ljubljani evidentirana industrijska degradirana območja (Zelena jama, Kajuhova, Litostroj, Smodinovec, Kurilniška, Rog, Kamniška, Kolinska, nekdanji IMP, Javna skladišča), eno je bilo infrastrukturna (transportna) degradirana

površina (Železniški muzej SŽ), ki pa je bila hkrati tudi največja med vsemi (5,62 ha) (Špes in sod., 2012).

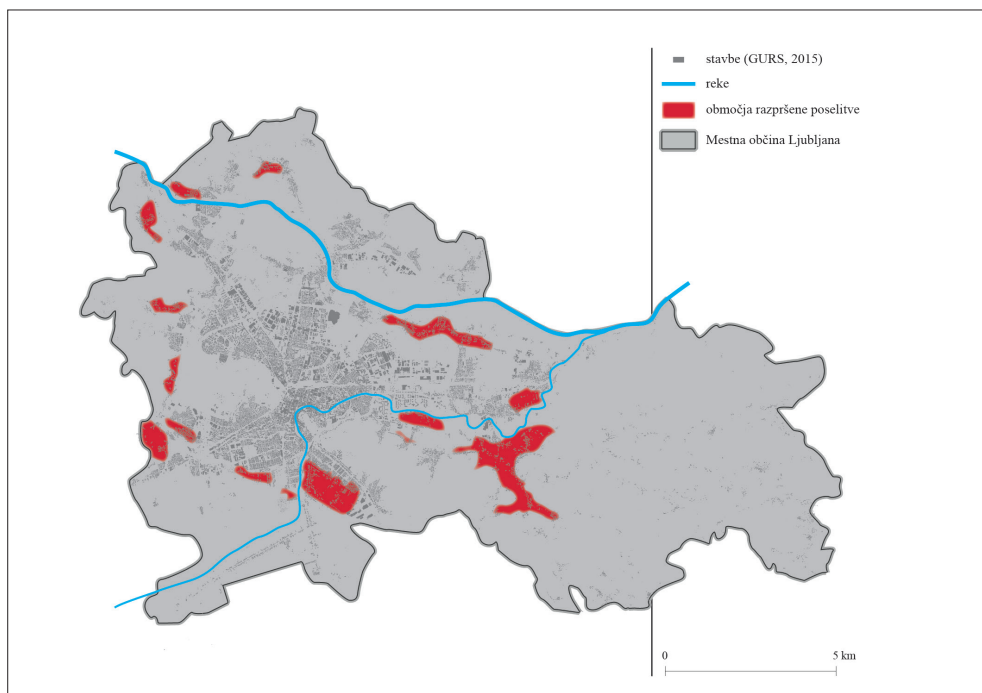
V zadnjih 15 letih pa v Ljubljani prihaja tudi do intenzivnejše sanacije, prenove in ponovne rabe degradiranih urbanih območij. Najpogosteje gre za prostorske ureditve zasebnih investitorjev, nekaj pa je tudi primerov javnih investicij. Najpogostejša oblika ponovne rabe degradiranih urbanih območij so stanovanjska območja in nakupovalna središča, redkeje pa tudi nova gospodarska območja ali poslovne dejavnosti. V primeru degradiranih urbanih zemljišč gre pogosto za večje sklenjene površine, zato se gradijo zaključene stanovanjske soseske v obliki organizirane stanovanjske gradnje, večja nakupovalna središča ali poslovne cone. To je skladno z večino ciljev in usmeritev SPRS. Potrebni bi bili usklajeni in predvsem celoviti ukrepi za spodbujanje nadalje sanacije in revitalizacije degradiranih urbanih območij (subvencije, davčne olajšave, komasacija parcel, predkupna pravica, zasebno-javno partnerstvo ipd.) (Rebernik, 2007).

3.3.4 Območja razpršene poselitve

Razpršena poselitve (razpršena gradnja) predstavlja izrazito netrajnostno in neracionalno obliko rabe prostora. Preprečevanje tega pojava in tudi sanacija izbranih območij razpršene poselitve je mogoča le ob dovolj veliki ponudbi stavbnih zemljišč znotraj območij, za katera je izdelana urbanistična dokumentacija (občinski lokacijski načrt) in ob hkratnem doslednem preprečevanju gradnje na vseh ostalih zemljiščih – preprečevanje prakse spremembe namenske rabe zemljišč, na primer iz kmetijske v stanovanjsko, na osnovi pobud in interesov krajanov ter zasebnih investitorjev. To bi od lokalnih skupnosti zahtevalo aktivno izdelavo podrobnih občinskih prostorskih načrtov in komunalno opremljanje zemljišč na zalogo znotraj strnjjenih naselij. To mora nujno spremljati tudi aktivna zemljiška politika v obliki ukrepov in inštrumentov za usmerjanje poselitve in urejanja naselij (davčni, tržni, finančni, upravni in nadzorni inštrumenti).

Območja razpršene poselitve z nizkimi gostotami prebivalstva, prevlado prostostoječih enodružinskih hiš in nizko izrabo površin so značilna tudi za posamezne predele znotraj naselja Ljubljana. Pogosto gre za (nekdanja) stanovanjska območja črnih gradenj, ki so bila kasneje legalizirana, oziroma za »urbanizirana« ruralna naselja, ki so nastala s postopno preobrazbo nekdanjih kmečkih vasi v okolici mesta. Takšna območja so se razvijala nenačrtno in brez enotne urbanistične ali morfološke zasnove. Značilno je prepletanje različnih oblik rabe tal (enodružinske stanovanjske hiše, kmetijske površine, obrtne in storitvene dejavnosti), izrazito slaba komunalna in infrastrukturna opremljenost (neurejena kanalizacija, neurejene prometnice in javne površine), slaba opremljenost z oskrbnimi in storitvenimi dejavnostmi ter praviloma tudi nekvalitetna gradnja in relativno nizek socioekonomski položaj prebivalstva. Območja razpršene gradnje imajo tako določene značilnosti degradiranih stanovanjskih območij. Največja in najbolj značilna območja razpršene gradnje znotraj naselja Ljubljana so na primer mestni predeli Sibirija, Rakova Jelša, Ilovica, Galjevica, Dobrunje, Sostro, Zadvor, Spodnji Kašelj, Šmartno, Glince in Kozarje.

Slika 3.5: Območja razpršene poselitve v Ljubljani.

Vir: Rebernik, 2007.

3.4 Zaključek

Prostorski razvoj slovenskih mest in širših mestnih območij po eni strani označuje nadaljevanje razpršene urbanizacije znotraj širših mestnih območij, ki v zadnjem času sega tudi izven mestnih regij na dobro dostopna podeželska območja. Od konca devetdesetih let 20. stoletja je ob povečanem povpraševanju po stavbnih zemljiščih za stanovanjsko in poslovno gradnjo prišlo do pomembnega premika v smeri intenzivnejšega notranjega razvoja mest. Ob tem je očitno, da pobuda za posege v prostor in s tem prostorski razvoj prihaja s strani zasebnega kapitala, ki v zasledovanju svojega primarnega interesa – doseganja čim višjega profita – izkorišča pomanjkanje prave strategije in inštrumentov za usmerjanje prostorskega razvoja s strani države in lokalnih skupnosti. Še zlasti občine, ki razvoj večinoma razumejo kot privabljanje investicij v gradnjo stanovanj, gospodarskih con, poslovnih prostorov in infrastrukture, svoje prostorske načrte servilno prilagajajo interesom potencialnih investorjev. Na ta način prihaja do številnih primerov neprimernih posegov v prostor in lociranja napačnih dejavnosti na napačnih lokacijah. To v prvi vrsti poslabšuje kvaliteto bivalnega okolja naših mest in širših mestnih območij ter prinaša tudi njihovo urbanistično in estetsko razvrednotenje. Občine, ki imajo na področju urejanja prostora velike pristojnosti in s tem tudi odgovornost, brez izvajanja aktivne zemljiške politike tudi v prihodnje ne bodo kos pritiskom zasebnega kapitala.

Literatura in viri

- Arbury, J., 2005. From Urban Sprawl to Compact City – An analysis of urban growth management in Auckland. M.A.Thesis. Auckland, University of Auckland, 175 str.
- Delovno aktivno prebivalstvo po občinah delovnega mesta, Slovenija, mesečno. Statistični urad Republike Slovenije, 2016. http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.aspma=0700941S&ti=&path=../Database/Dem_soc/07_trg_dela/05_akt_preb_po_regis_virih/01_07009_ak_tivno_preb_mesecno/&lang=2 (citirano 15. 2. 2017).
- Dimitrovska Andrews, K., Mihelič, B., Stanič, I., 2001. Razpoznavna struktura mesta: primer Ljubljane. *Urbani izziv* 12,1, str. 5–16.
- Dopolnjeni osnutek OPN MOL – obrazložitev. 2009. Ljubljana, Mestna občina Ljubljana, Mestna uprava, Oddelek za urejanje prostora, 104 str.
- Frey, H., 1999. *Designing the city: Towards a more sustainable urban form*. London, E & FN Spon, 148 str.
- Harvey, D., 1981: *The urban process under capitalism*. V: Dear, M., Scott, A.(ur.): *Urbanisation and Urban planning in Capitalist Society*. London: Methuen, str. 91–121.
- Haughton, G., Hunter, C., 1994. *Sustainable Cities*. London, Jessica Kingsley Publishers, 368 str.
- Hilligardt, J., 1998. Planungsprinzipien fuer eine nachhaltige Siedlungsentwicklung in Verdichtungsraeumen. *Raumforschung und Raumordnung Heft 1.1998*, Bonn – Hannover, str. 9–19.
- Koželj, J., 1998: *Degradirana urbana območja*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor, Urad RS za prostorsko planiranje, 252 str.
- Koželj, J., 2007. *Opredelitev sodobnega mesta*. V: Črpes, I., Dešman, M. (ur.). *O urbanizmu, Kaj se dogaja s sodobnim mestom?* Ljubljana, Krtina, str. 195–208.
- Loucks, D. P., Gladwell, J. S., 1999. *Sustainability criteria for water resource systems*. Cambridge, New York, Cambridge University Press. 139 str.
- Munro, D., 1995. *Sustainability: Rhetoric or Reality?* V: Tryzna, T. (ur.) *A Sustainable World: Defining and Measuring Sustainable Development*. Sacramento, International Center for the Environment and Public Policy, str. 27–35.
- Odlok o Strateškem občinskem prostorskem načrtu Mestne občine Ljubljana – strateški del. Dopolnjeni osnutek. 2010. Ljubljana, Mestna občina Ljubljana, 93 str. URL: <http://www.ljubljana.si/Static/upload/file/2010-78-4263-NPB7.pdf> (citirano 10. 1. 2017).
- Pacione, M., 2001. *Urban Geography – a Global Perspective*. London, Routledge, 663 str.
- Petrešin, V., 2000. *Evropske transformacije med virtualnim in realnim*. *Urbani izziv*, 11, 1, str. 43–49.

- Plut D., 2006. Mesta in sonaravni razvoj. Geografske razsežnosti in dileme urbanega sonaravnega razvoja. Univerza v Ljubljani. Filozofska fakulteta. 226 str.
- Plut, D., 2007. Ljubljana in izzivi sonaravnega razvoja. Ljubljana, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete, 183 str.
- Pogačnik, A., 2000. Urejanje prostora za tretje tisočletje. Študentska založba, Ljubljana, 178 str.
- Prebivalstvo po starosti in spolu, Slovenija, polletno. Statistični urad Republike Slovenije, 2016. URL: http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05C4002S&ti=&path=../Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/10_stevilo_preb/20_05C40_prebivalstvo_obcine/&lang=2 (citirano 15. 2. 2017).
- Ravbar, M., 2002: Suburbanizacijske težnje v razvoju prebivalstva in delovnih mest v ljubljanski mestni regiji. V: Pak, M. (ur.). Geografija Ljubljane. Ljubljana: Oddelek za geografijo Filozofske fakultete, str. 215–233.
- Rebernik, D., 2014. Population and spatial development of settlements in Ljubljana Urban Region after 2002. Dela, št. 42, str. 75–93.
- Rebernik, D., 2007. Trajnostni prostorski razvoj in novejši procesi v prostorskem razvoju Ljubljane. Dela, 2007, 17, str. 17–38.
- Rebernik, D., 2008. Urbana geografija: geografske značilnosti mest in urbanizacije v svetu. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 294 str.
- Strategija prostorskega razvoja Slovenije, 2004, Ljubljana: Ministrstvo za okolje, prostor in energijo, Direktorat za prostor, Urad za prostorski razvoj.
- Šašek Divjak, M., 2008. Urbanistično načrtovanje strateškega prostorskega razvoja Ljubljane. Urbani izziv, 19, 1, str. 11–24.
- Špes, M. in sod., 2012. Sonaravna sanacija okoljskih bremen kot trajnostno razvojna priložnost Slovenije. Degradirana območja. Ciljni raziskovalni program: zaključno poročilo. Ljubljana, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Thomas, L., Cousins, W., 1996. The Compact City: A Successful, Desirable and Achievable Urban Form? V: The Compact City: A Sustainable Urban Form? London, New York, E&FN Spon, str. 53–65.

4 Trajnostne perspektive družbenega roba: integracija romskih naselij v slovenski naselbinski sistem

Jernej Zupančič

Z nekaj načrtovalske drznosti si lahko postavimo izzivalno vprašanje: ali je mogoče postaviti trajnostno razvojno paradigmo kot realno opcijo marginaliziranih delov slovenskega naselbinskega sistema. V mislih imamo predvsem romska naselja – po strukturi in problematiki nedvomno posebnosti v naselbinski mreži države (Zupančič, 2007b, str. 24). Romska naselja obsegajo okrog 400 km² površin, v njih pa po ocenah živi 8.000 prebivalcev. Spremembe v teh naseljih so razvojna nuja. Ob uvodnem premisleku, ki daje trajnostnemu razvoju značaj postmoderne družbene in upravljavske perspektive, se zdi taka premisa skoraj povsem iluzorna. Vendar pa je zaradi kompleksnosti načrtovanja modernizacije in sanacije marginalnih družbenih prostorov pomembno vzpostavljati inovativne razvojne sheme. Ker koncept trajnosti temelji prav na uporabi dostopnih (lokalnih) potencialov ter v nadaljevanju njihove skrbne rabe in varovanja, je ta lahko prav zato primerna razvojna smer tudi pri nadaljnjem razvoju romskih naselij. Zaradi položaja, strukturnih razmer in prevladujoče interventne miselnosti v krogih upravljavcev (občin, državnih institucij) ter še posebej med stanovalci marginalnih okolij pa je tak načrt razvojno zahteven in terja specifične, prav tem prostorom prilagojene pristope.

Za posebnosti romske »problematike« je v znanosti in strokah v zadnjih dveh desetletjih zaznati porast zanimanja, in sicer na različnih področjih. V prvi vrsti odstopa problematika kakovosti bivanja v romskih naseljih. Ta so se zaradi ločenega razvoja ter posebnih zgodovinskih in kulturnih razlogov ter socialnih okoliščin razvila v ruralne in urbane slume. Neurejena naselja so nedvomno razlog tako za osebno kakor tudi kolektivno (lokalne skupnosti, soseske) marginalizacijo in izključenost. Upravičeno je govoriti o procesu getoizacije in o naseljih kot o getoiziranih prostorih (Zupančič, 2003). V nekaterih romskih naseljih je velika gostota zazidave problem ne le nizkih bivalnih standardov, temveč tudi generator medsosedskih sporov in celo odprtih konfliktov. Slabe bivalne razmere so po eni strani odraz družbene marginalnosti (Štrukelj, 1991), po drugi pa so med najpomembnejšimi razlogi za vztrajanje v njej (Klopčič, 2010). Res pa je tudi, da reševanje stanovanjskih problemov Romov neredko temelji na iluzornem pričakovanju, da so rešljivi predvsem z instrumenti socialnega intervencionizma na eni ter sistematičnega opremljanja romskih naselij in zaselkov (z električno napeljavo, vodovodnim omrežjem, kanalizacijo, prometnimi površinami s povezavo na javno cestno omrežje, odvozom komunalnih odpadkov ter kanalizacijo) na drugi strani. Hkrati naj bi dosegli tudi dovolj prepričljive indikatorje integracije,

kot so na primer boljša obiskanost vzgojno-izobraževalnih zavodov, učni uspeh v šoli in posredno potem tudi uspešnejše tekmovanje na trgu dela. Sedaj je na razpolago vsaj desetletja intenzivnejših interventnih posegov v romska naselja s ciljem njihove tehnične sanacije in legalizacije. Obstajajo podatki, načrti, analize stanj in dobrih praks, kar omogoča presojo učinkovitosti različnih pristopov in ukrepov. Komunalno infrastrukturo so v zadnjem desetletju že zgradili v marsikaterem romskem naselju, cilji integracije pa s tem še zdaleč niso doseženi. Sodeč po nekaterih najnovejših raziskavah, opravljenih v okviru raziskovalnega dela s študenti geografije (primer Kerinovega grma v občini Krško leta 2015), je mogoče govoriti celo o nazadovanju – in to kljub občutnim vlaganjem v javno infrastrukturo (Zupančič, 2015, str. 16). Razmerje med vloženimi sredstvi in (vsaj ocenjeno) stopnjo povezanosti lokalnih romskih skupnosti z njihovo sosesčino nikakor ni premočrtno.

Integracija je vsekakor želeni cilj večine programov, namenjenih Romom kot ranljivi družbeni skupini (Žugel, 1991). Termin inkluzija se ponuja kot nadgradnja integracije v smislu doseganja socialnoekonomskih ciljev. Vprašanje bivanja je izpostavljeno kot eno od primarnih, žal pa se prepogosto omenja zgolj v ožjem smislu, to je v funkciji stanovanja, ne zajema pa pojma bivalnega prostora, ki obsega poleg »doma« (hiše, stanovanja) še bližnjo sosesko. Ta ima namreč za kakovost življenja velik, če ne odločilen pomen. V politikah do Romov kot socialno šibke skupnosti prevladujejo permissivni in hkrati minimalistični pristopi (Zupančič, 2012, str. 93). Ustvarjajo vtis stalne pomoči Romom in imajo zato široko razumevanje s strani domačih politik, obenem pa je to sprejemljivo tudi na mednarodni ravni. Vtis je, da je socialno, prostorsko in politično tutorstvo občje sprejeto v politikah do Romov, ta skupnost pa jih samoumevno sprejema kot kategorijo specifične pravice, zadolžene za kompenzacijo ekonomske neuspešnosti večjega dela te skupnosti in kot obliko nadomestila za zgodovinske krivice do njih. Ti intervencionizmi ustvarjajo vtis Romom prijazne politike, dejansko pa prinašajo le skromne rezultate. Romska skupnost je s tem še naprej predmet toleriranja večine (Komac, 2005), kar pa jih pri družbenem vključevanju prej omejuje kot spodbuja. Ohranja namreč status specifične skupine, izvzete iz obvez celotne družbe, a tudi omejene pri prednostih, s katerimi razpolaga slovenska družba. Intervencionizem je v nekaterih primerih nujen, a je skoraj brez razvojne perspektive.

V zadnjih desetletjih romska skupnost doživlja naglo socialno in demografsko preobrazbo, kar se odraža prav v spremembah načina bivanja in njihovem prostorskem obnašanju. Porajajo se nove prostorske potrebe in drugačen odnos do materialnih dobrin, s tem pa se spreminja tudi odnos do prostora. Te spremembe so marsikdaj dramatične spričo novih želja, starih navad, okoliščin in razmer. Razvojno gledano je zdaleč najpomembnejši pozitivni pokazatelj hotenje članov te skupnosti po doseganju konformnosti z obdajajočo slovensko okolico, kar bi logično generiralo tudi potrebo po boljši komunikaciji s sosedstvom. Lokalna slovenska sosedstva pa pričakujejo rešitev nekaterih dosedanjih praks, ki jih doživljajo kot »probleme«, za katere se oblasti ne zmenijo dovolj (Zupančič, 2006a). Tako nastane v odnosu med romskim in slovenskim sosedstvom komunikacijski vakuum: distanca, ki ne enim ne drugim ne omogoča dovolj prožnega odziva na nove situacije. Zato so integracijski koraki romskih naselij tako težki, negotovi in neredko neuspešni. Romska naselja so nedvomno specifičen načrtovalski zalogaj. Njihova preobrazba in sanacija je v prvi

vrsti strokovni izziv: od analize do načrtovanja in upravljanja. Potrebno jih je načrtno in sistematično demarginalizirati. V nadaljevanju so obravnavana vprašanja normativne in funkcijske integracije romskih naselij v slovenski naselbinski sistem. Pri tem so romska naselja vzeta kot prostorske celote (lokalno sklenjene romske poselitve), ne glede na to, ali se prebivalci v njih etnično opredeljujejo kot Romi ali ne. Celostna obravnava romskih naselij upošteva njihovo notranjo raznolikost, njihove prostorske, materialne in kulturne potenciale ter zatečene značilnosti komunikacije med Romi in njihovim soseditvom.

Analizirani primeri dobrih praks (kot na primer v Pušči, Vanči vasi, Vejarju (prej Hu-deje)) kažejo, da je vsaj parcialno sodelovanje romske soseske in njenih predstavnikov stanovalcem omogočilo boljše sodelovanje s slovensko okolico, ter več stikov in več možnosti reševanja problemov (Zupančič, 2015). Rezultati so sicer skromnejši od pričakovanj, a napredek je vendarle opazen. Velja tudi obratno: romske soseske, ki so zavestno iskale oblike povezovanja bodisi z institucijami na lokalni ali državni ravni bodisi so bile deležne večje komunikacije s te strani, izkazujejo boljši napredek tudi pri infrastrukturnem opremljanju lastnih naselij. Iz tega sledi, da je za dosežek tako na področju prostorskega urejanja, sanacije in tehničnega (infrastrukturnega) opremljanja naselja kot celote kakor tudi vključevanja teh naselij v slovenski naselbinski sistem pomembno povečevanje socialnih stikov Romov s svojimi sosedi ter institucijami in organizacijami. V tem smislu govorimo o konceptu odpiranja romskih naselij (Zupančič, 2014), ki naj omogoči povečanje informacijskega pretoka v lokalnem okolju. Na podlagi komunikacije bodo lažje reševali probleme. Najpomembnejše pri tem pa je, da stanovalci bolje razumejo svoj zasebni in javni prostor v naselju in soseditvu. Prepoznati lastne razvojne možnosti in potenciale, tako materialne kot nematerialne, je pomembna popotnica tudi pri konceptih trajnosti. Vzpostavljanje zavesti in odgovornosti do zraka, vode, tal, prostora, grajene kulturne in tehnične dediščine ter okoliških naravnih vrednot pa obenem povečuje tudi komunikativnost in na koncu sprejetost. To pa je realni cilj integracijskih prizadevanj.

4.1 Romska naselja v Sloveniji

Prepričanje, da živi velika večina Romov v etnično homogenih »romskih« naseljih, ni povsem točno. Novejše raziskave potrjujejo večjo heterogenost romskih naselij ter večji delež in število etničnih Romov, ki živijo razpršeno po Sloveniji. Različni podatki o številu romskih naselij so posledica različnega razumevanja pojma »romsko naselje«. Po evidenci jih je 107 (Zupančič, 2011). Pozneje so raziskave odkrile še večjo prostorsko razpršenost Romov; ti naj bi živeli tudi v mnogih manjših zaselkih, tako da se število teh naselbinskih enot povzpne na okrog 130 (Zupančič, 2014, str. 35). Poleg tega živi kar nekaj Romov, ki so odšli iz svojega okolja in žive v mešanih zakonih, v mestnem okolju. Z novimi podrobnimi raziskavami pa odkrivamo, da so mnoga romska naselja pravzaprav že etnično mešana (Pirc, 2013). V primerjavi z več kot 6.000 »statističnimi« naselji v Sloveniji predstavljajo romska naselja manj kot 2 %, medtem ko predstavljajo Romi komaj 0,5 % skupnega prebivalstva naše države. Povsem nova skupina so populacije v večjih mestih, predvsem v Ljubljani in Mariboru; slednji so večinoma imigranti iz držav

nekdanje Jugoslavije, ki so prišli v slovenski prostor v zadnjih treh desetletjih (Zupančič, 2014, str. 48). Le deloma živijo v manj ugodnih urbanih slumih.

Romska naselja so večinoma mlajšega nastanka, saj je stalna naselitev uspela v veliki meri šele v sedemdesetih letih 20. stoletja in pozneje. Že v 18. stoletju so bili na prostoru nekdanje Habsburške monarhije za časa Marije Terezije izpeljani poskusi stalne naselitve, ki pa niso uspeli (Štrukelj, 1979). Poznejše naselitve, povezane tudi s precej nasilnimi ukrepi, prav tako večinoma niso imele trajnejšega učinka (Klopčič, 2007). Vendar pa so bili Romi vsaj delno »teritorializirani«; registrirani so bili na ozemljih določenih občin, čeprav niso stalno bivali na enem kraju, temveč so se zaradi preživljanja (opravljanja različnih »potujočih« obrti, pa tudi prosjačenja) selili. Ob prej omenjeni »teritorializaciji« se je določen del Romov vendarle pričel prostorsko ustaljevati. Zlasti prekmurski Romi so se v precejšnji meri za stalno naselili že med obema vojnoma in po njej. Nomadizem je pri njih postopoma postajal zgolj še folklor (Štrukelj, 2004, str. 8–30). Oblikovanje stalnih romskih naselij je bilo na Dolenjskem, v Beli krajini in v Posavju za dobro generacijo zapozneno. Stalna naselitev je dejansko uspela šele po socialnih spremembah in modernizacijskih procesih romske družbe in ne toliko zaradi načrtnih prizadevanj oblasti. S tem so bile Romom vsaj deloma dostopne nekatere dobrine moderne družbe. Toda stalna naselitev se je hitro izkazala za nadaljevanje obrobnega družbenega položaja. Prostorsko gledano je bila največkrat omejena na eno samo razširjeno družino. Kasneje se je ta zaradi porok in visoke rodnosti precej razširila, neredko pa so se tja naselili še bližnji in daljni sorodniki. Zato je večina romskih naselij manjših, večina stanovalcev pa je bila v sorodstvenih razmerjih. Zaradi neurejenega lastništva zemljišč, pomanjkanja pravnih regulativ, finančnih sredstev in tudi sistema vrednot so bile gradnje zelo različne, večinoma pa slabših kvalitiet. Romska naselja so dobila nekatere strukturne in fiziognomske posebnosti ter postala odkriti »slumi« tako na podeželju kot v mestih. Posamezne stanovanjske hiše so tehnično povsem enakovredne stavbam v slovenskem okolju, ali pa jih po nekaterih elementih celo presegajo. Vse to je odraz nagle socialne stratifikacije med Romi, kar se odraža tudi v izboljšanem stanovanjskem fondu.

(foto: J. Zupančič)

Slika 4.1:

Vila v romskem
naselju, odraz
socialnih sprememb.
Vanča vas
v Prekmurju.

Nastanek romskih naselij je vezan na posebnosti romske kulture in socialnih procesov. Do stabilizacije je pričelo prihajati v fazi intenzivnega socialnega preslojevanja slovenske družbe iz kmečke v polkmečko in industrijsko. Nekatero družine so se od nekdanje sorodstveno povezane skupnosti ločile bodisi zaradi možnosti preživetja bodisi (kar ni bila redkost) zaradi različnih sporov. V tem je treba gledati tudi proces razkroja tradicionalne romske družbe, ki se je ob modernizaciji srečevala tako z izzivi gospodarske kakor psihološke narave. Zaradi te sorodstvene povezanosti so romska naselja delovala (in še vedno delujejo) socialno zelo homogena. Odselitev je pogosto pomenila neke vrste zavestno asimilacijo, odmik od romske identitete.

Večja romska naselja, kot so na primer Pušča, Vanča vas ali Sotina v Prekmurju, Kerinov grm pri Krškem, Hudeje, Brezje – Žabjak na Dolenjskem in Lokve v Beli krajini ter podobni, so nastala z doseljevanjem stanovalcev, ki niso imeli medsebojnih sorodstvenih vezi. V teh naseljih se je začela v fazi družbene modernizacije oblikovati nova, bolj teritorialno in vse manj rodbinsko povezana romska skupnost. Zemljišče (lokacija), ki v fazi polnomadizma ni pomenilo kaj dosti, je pričelo dobivati novo veljavo. Romstvo v smislu kulturne identifikacije ni moglo več vztrajati zgolj na izročilu in načinu življenja, temveč se je začelo vse bolj nanašati tudi na ozemlje stalne naselitve; prostor stalne naselitve je pričel postajati tudi izhodišče identitete. Stalno bivališče je postalo prizorišče družabnosti in izhodiščna točka oskrbe ter ostalih funkcij. Novo razsežnost prostorske mobilnosti je predstavljala motorizacija, saj so nova prometna sredstva omogočila vzpostavljanje širšega akcijskega prostora. Prostorska ustalitev je bila dramatična, po svoje celo šokantna ali pa razumljena kot svojevrstna prisila. Niso je razumeli niti Romi (čeprav so jo doživljali) niti večinsko prebivalstvo; slednji so bili marsikdaj svojevrstna žrtev, saj so zasedali njihova zemljišča. Verjetno je bila težava tudi v odsotnosti konceptov, ki bi proces stalne naselitve spremljali in usmerjali. Zato je bil nastanek današnjih stalnih romskih naselij iz zornega kota večine videti stihijski (Zupančič, 2007b, str. 25). V resnici je večina današnjih romskih naselij locirana zelo premišljeno in pravzaprav dokaj posrečeno. Oblikovala so se tam, kjer je bilo največ možnosti za preživetje in kjer je bilo nasprotovanje lastnikov zemljišč še znosno. Verjetno so bile mnoge lokacije najprej začasne, sčasoma pa, ker so se izkazale za bivalno primerne, so postale stalna naselja. Pozneje so se širile tako zaradi naravnega prirastka kot tudi z doseljevanjem.

4.2 Koncepti sanacije in integracije romskih naselij v Sloveniji

Leta 2007 je bil v okviru dela posebne Strokovne skupine za reševanje prostorskih problemov romskih naselij v Sloveniji (vodil jo je avtor tega besedila, delovala pa je v okviru takratnega Ministrstva za okolje in prostor) izdelan okvirni razvojni načrt romskih naselij v Sloveniji, po katerem bi bilo glavnino romskih naselij mogoče razvijati in modernizirati na obstoječih lokacijah. Vzpostaviti bi bilo treba mere legalnosti, urediti lastniške odnose in vzpostaviti vsaj minimalne gradbeno – tehnične standarde, nato pa jih vključiti v slovenski naselbinski sistem. Le nekaj romskih naselij nima teh možnosti in je zanje potrebno iskati ali nadomestne lokacije ali pa individualne

stanovanjske rešitve. Legalnost je eden od temeljnih ciljev na področju reševanja bivalne problematike Romov, doseči pa jo je mogoče na več načinov. Omenjene so bile že sistemske in sistematične rešitve, možne so tudi različne intervencije s poceni gradnjami montažnega tipa. Improvizirane gradbene rešitve so bile posebej pogoste v obdobju nagle prebivalstvene rasti, kar je zaradi omejenega prostora vodilo v (pre) velike gostote pozidave in s tem povezane medsosedske probleme. V tem kontekstu velja omeniti tudi idejo o intervencijskem zakonu (1993) in *ad hoc* legalizacijo z namenom vzpostavljanja čim prejšnje formalne legalnosti. Izkušnje s tem intervencionizmom pa so slabe; problemi so se namreč še povečali. Interventne rešitve povečajo aspiracije po državnem intervencionizmu, zmanjšujejo pripravljenost prebivalcev po legalnih oblikah prostorskega obnašanja ter utrjujejo pričakovanje, da je ustvarjanje dobrih pogojev bivanja naloga (tudi finančna) družbe oziroma države in ne možnost posameznika (lastnika, uporabnika). Dolgoročno vodi v izrazito inertni, v lastne kroge obrnjeni razvoj in vstran od integracijskih prizadevanj. Prevladalo je stališče o postopnem strukturnem prilagajanju in hkratnem vzpostavljanju legalnosti. Romska naselja naj bi postopno strukturno modernizirali, opremili s povsem enakovredno komunalno infrastrukturo kot ostala naselja v Sloveniji, legalizacija pa bi bila dosežena kot administrativno-pravni zaključek teh procesov (Zupančič, 2007a, str. 680–682). Ideja temelji na tekmovalnosti tudi med romskimi naselji oziroma občinami, saj je izgradnja komunalne infrastrukture skoraj v celoti vezana na državna sredstva prek javnih razpisov.

Ob tem se je treba zavedati upravljalvske dediščine, po kateri so bila prostorsko-razvojna vprašanja romskih naselij večinoma odrinjena na stran in so vanje posegali sporadično in s planerskim minimalizmom, in še to večinoma le korektivno (Zupančič, 2006b). Razvojna naravnost je bila v tem kontekstu sila redek pojav. Do neke mere gre razumeti te situacije v luči vrednot k egalitarizmu stremeče socialistične družbe (do leta 1990). Veliko verjetneje so romski stanovanjski in bivalni »problem« preprosto odrivali na stran kot neperspektivno delovno področje. Okvirnih načrtov sanacije ter razvoja strukturno specifičnih romskih naselij ni bilo, zato tudi ne sistemskega vira financiranja na primer infrastrukturnih projektov. Poleg tega je bilo prostorsko načrtovanje naselij pretežno v domeni občin, ki pa kljub velikosti in upravni moči niso razpolagale z dovolj materialnimi sredstvi. Ne gre prezreti, da so si lokalne skupnosti izgrajevale potrebno osnovno infrastrukturo s samoprispevki. Reševanje problemov romskih naselij se je predvsem na podeželju odrivalo na poznejši čas, odgovornost so prelagali drug na drugega, težave pa prepuščali lokalnemu prebivalstvu (Zupančič, 2015). Taka miselnost se je zadržala deloma tudi zaradi prepričanja, da je treba »romsko problematiko« reševati od zgoraj, pokroviteljsko, tj. delati »za Rome« in ne graditi z njimi partnerskega odnosa ter vzajemnosti. To ni nikakršna slovenska posebnost, saj je podoben odnos domač v mnogih evropskih državah (Zupančič 2006c, str. 619–622). Tudi resne kritike in apel po pomoči na lokalne ali državne institucije, ki so ga slovenski sosede naslavljali nanje spričo težav v bližnjem prostorsko-socialnem stiku (z romskimi naselji oziroma Romi), je del slovenske javnosti in politike karakteriziral z očitki od egoizma do nestrpnosti ali celo šovinizma (Zupančič, 2006a, str. 68). Taka drža ni bila posebej zahtevna, saj je pričakovala predvsem spremembo stališč sosodstva ter trajno toleranco, problemi pa so ostajali. Te konstelacije so utrjevale opazno distanco v odnosih med tistimi, ki bi lahko bili partnerji v razreševanju lokalnih težav, s čimer so se problemi dejansko le poglobljali (Zupančič, 2004, str. 512; podobno ocenjuje razmere tudi

Žnidarec Demšar, 2006, str. 45–49). Izkušnje projektne dela z določenimi skupinami Romov kažejo na sinergijske integracijske učinke tudi v širšem smislu (Žagar, Klopčič, 2006). Zaradi vztrajanja pri trajnem tutorstvu so prevladovalе ideje o “reševanju od zgoraj” in uveljavljanju interventnih zasilnih rešitev tedaj, ko težav lokalne skupnosti ni več mogoče obvladovati. S slednjim samo utrjujejo marginalnost teh naselbin in jim podaljšujejo agonijo, prve pa so drag poskus izkazovanja državne in lokalne dobrote, dejansko pa ignorirajo tisto, kar je najbolj dragoceno: izkušnje in ambicije stanovalcev. Po izkušnjah, pridobljenih z analizami dobrih praks (Zupančič 2014, str. 173–175) ti kažejo na težnjo po bivalni konformnosti in sledenju slovenskim zgledom. Tako naziranje je med Romi prisotno in je, razvojno gledano, dejansko potencial, emotivna energija ljudi, ki si želijo povsem slovenskim razmeram primerljivega standarda (Zupančič 2013, str. 6). Utemeljeno je mogoče predvidevati, da bo taka težnja eno od vodil prihodnjega prostorskega ravnanja, zato je bistvenega pomena narediti paradigmatični preskok v razmišljanju o možnostih razvoja ter perspektivah in potencialih romskih naselij. Pri tem je smiselno slediti načelom trajnostne razvojne paradigme, in sicer upoštevajoč načela gospodarnosti, partnerstva, legalnega delovanja in profesionalizma v vseh korakih planerskega procesa (Zupančič, 2014, str. 212–214). Trajnostna razvojna paradigma je smiselna, dosegljiva in uresničljiva, zato lahko velja kot splošna usmeritev ne le za Slovenijo prihodnosti, ampak tudi za romska naselja in poselitveni prostor drugih marginalnih družbenih skupin. Njena prednost je v zahtevah po participaciji in spremenjenem odnosu stanovalcev do lastnega bivalnega okolja ožje in širše. Utemeljeno je mogoče pričakovati bolj odgovorno držo Romov ter večjo mero komunikativnosti in sodelovanja tudi s strani slovenskega sosodstva, če bo to povečalo zaupanje na podlagi pozitivnih izkušenj. Ta predpostavka ni brez pasti: do sedaj se je pasivna drža sosodstva dodobra utrdila kot vedenjski pragmatizem, ki pa romskim sosedom ne prinaša bistvene prednosti vse dotlej, dokler ne postane komunikacija relativno stalna, široka in tematsko raznovrstna.

V to paradigmo se postavlja vizija razvoja romskih naselij oziroma širše marginalni poselitveni prostor v Sloveniji. Nadaljnji razvoj romskih naselij naj bi sledil trem glavnim smerem:

- a) **Romska naselja naj v celoti in enakovredno postanejo del slovenskega naselbinskega sistema** na istih lokacijah; le v redkih primerih so potrebne prelokacije. Načrtovalski proces naj poteka na podlagi partnerskega odnosa med stanovalci (Romi kot investitorji), lokalno skupnostjo (občino kot upravljavcem) ter državnimi institucijami (resorna ministrstva in službe kot usmerjevalci, nadzorniki in financerji).
- b) **Izgradnja javne tehnične infrastrukture in sanacija individualnih stanovanjskih zgradb** po modelu postopnosti, ki upošteva tudi lastne izkušnje. Pri tem je pomembno upoštevati zatečene razmere glede tlorisne zasnove in pri tehnično – gradbenih in arhitekturnih standardih izhajati iz načela varnosti, pri ostalih vidikih pa je smiselno dopuščati večja odstopanja (na primer gradbenih stilov). Model primarno upošteva endogene sile v naseljih kot ključne dejavnike sanacije in ne hiti z zunanjim intervencionizmom, da bi zadostil tehničnim in estetskim standardom, značilnim za slovenska naselja. Intervencionizem se je izkazal kot kratkoročen ukrep.

- c) **Razvojna naravnost romskih naselij in varovanje kulturne dediščine** Romov, upoštevajoč lokalne prostorske možnosti in kulturne posebnosti arhitekturnih stilov do mere, ko so ti še varni. Smernica vključuje razvoj javnega, odprtega in zasebnega prostora ter dinamično uporabo lokalnih potencialov, na drugi strani pa zaščito naravnih vrednot ter kulturne dediščine. Model zagovarja celovitost romskih naselij na poti v povsem običajna naselja v slovenski naselbinski mreži, vključujoč pri tem tudi možnosti pridelovanja hrane na vrtovih, gospodarske dejavnosti, primerne za notranjost naselij ter objekte družbene infrastrukture (za izobraževalne, kulturne, športno-rekreacijske, družabne in verske namene) (Zupančič, 2015, str. 18–22).

Postavljena vizija razvoja romskih naselij je zahtevna, ker mora precej neurejene razmere smiselno in učinkovito urediti. Vizija zahteva analitičen uvid v dosedanja razvoj in stanje, obenem pa pričakuje tudi določeno drznost stanovalcev (to je Romov) in upravljavca prostora. Temeljnega pomena je, da se vsa romska naselja, ki nimajo izrecnih ovir za pridobitev legalnih statusov (te ovire so predvsem tam, kjer je lokacija povsem neprimerna zaradi dejavnosti ali rabe prostora v neposredni soseščini, kjer so pogoji bivanja neprimerni tudi ob sanacijskih ukrepih ali kjer so načrtovalski interesi lastnikov zemljišč povsem drugačni ter neskladni s stanovanjsko funkcijo), v procesu postopnega prilagajanja izvedejo sanacijo razmer in se v celoti vključijo v slovenski naselbinski sistem. Romska naselja naj bi dolgoročno imela enak infrastrukturni standard kot slovenska naselja in tudi vzdrževati bi se morala na enak način. To nalaga Romom vrsto obvez, saj bo potrebno skrbeti tudi za financiranje različnih enkratnih in sprotnih vzdrževalnih stroškov, v zameno pa bo "legalnost" omogočala stanovalcem in občinam kandidiranje za sredstva na javnih lokalnih, državnih in mednarodnih razpisih ter zavarovanje svojih nepremičnin. Nepremičnine so kapital. S tem ko stanovalci uredijo nepremičninske odnose, tj. pravno pridobijo lastnino, se sprožajo novi odnosi do sosedstva. Večja mera odgovornosti in senzibilnosti za reševanje oziroma odpravljanje lokalnih težav (na primer v prometnem režimu, varstvu pred poplavami ali požari) jih rešuje, ambiciozno poseganje v prednostne lokacije (razvojni projekti, trženje kulture ipd.) pa so že nadgradnja. V tem procesu največ pridobijo zlasti stanovalci sami, saj se jim z legalnim bivanjem odprejo možnosti pravnega prometa z nepremičninami ter možnosti zavarovanja svojega premoženja. To zahteva odgovoren odnos ne le pri vzpostavitvi (kjer so možnosti zunanje pomoči), ampak še bolj v nadaljevanju, ko so izpostavljeni trgu dela, v procesu izobraževanja, pri oskrbi in drugih vsakodnevnih funkcijah. Vzpostavljanje legalnosti torej implicitno zahteva spremembo prostorskega obnašanja v smeri odgovornosti, vzajemnosti in končno tudi solidarnosti. Ni dvoma, da bo ta miselni preskok izjemno zahteven in morda v posameznih primerih omahujoč ali celo neuspešen. Toda razvojna vizija je potrebna, saj določa dolgoročno smer razmišljanja in delovanja, na katero se naslonijo državni strateški dokumenti in za njimi občinski prostorski akti.

Vključevanje večine romskih naselij v slovenski naselbinski sistem, sanacija stanja v naseljih in ob tem vzpostavljanje legalnosti je tudi s stališča principov trajnostnega razvoja logična ter racionalna izbira. Toda njeno uresničevanje je na lokalnih ravneh vendarle problematično zaradi dveh okoliščin. Prvič: v praksi zadnjega desetletja se je pokazal velik vpliv romskih svetnikov v toku sodelovanja med občino in lokalno romsko sosesko. V nekaterih primerih je bila skrb posvečena predvsem večjim romskim

naseljem in tem, s katerimi so ti svetniki dobro sodelovali. Romski svetniki so imeli tu očitno zelo pomemben vpliv, kar je povečalo njihov ugled tako znotraj lokalnih romskih skupin kakor tudi v uradnih lokalnih okoljih. Zlasti manjši romski zaselki so ostali v senci interesov načrtno preobrazbe. Drugič: na državni ravni se kaže očitna tendenca zapostavljanja manjših naselij. Manjša naselja v občinah z manjšim številom Romov sploh niso v dometu (so)financiranja infrastrukturnih projektov. Obseg sredstev je omejen in že zaradi tega ni bilo mogoče hkrati reševati legalizacije in infrastrukturnih zadreg v vseh romskih naseljih. Tendenco je očitno nekoliko pospešilo tudi določilo, da mora za prijavo na razpis vlagatelj (občina) izpolnjevati pogoj vsaj delne organiziranosti v odnosu do Romov, na primer imeti sosvet, komisijo, ali društvene oblike organiziranosti. Ker nekatera okolja tega niso izpolnjevala, na natečaju niso mogla sodelovati (na primer občini Ribnica in Brežice), čeprav po primerjalni analizi (Zupančič, 2011) ni očitnih ovir glede nesprejemljivosti lokacij. Po načelu celovitega reševanja tematike romskih naselij ter navsezadnje tudi ostale naselbine z značajni slumov je potrebno iskati razvojne možnosti tudi za te primere.

4.3 O konceptu trajnostnega razvoja romskih naselij

Poseben poudarek namenjamo možnostim trajnostnega razvoja v romskih naseljih. Princip trajnosti izpostavlja iskanje, prepoznavanje, uporabo in zaščito tistih elementov, ki z nekaj prizadevanja postanejo uporabne dobrine. Dostopna podtalnica, zrak, rodovitno zemljišče ali že uporaba streh za zbiranje padavinske vode – vse to so realni potenciali, ki z nekaj iznajdljivosti postanejo povsem uporabne dobrine, ki lahko vplivajo na boljšo energetsko oskrbo, oskrbo z vodo, hrano itd. Pred desetletjem so se zdele ideje o vrtničkarstvu v romskih naseljih nerealne, sedaj pa postajajo prve prakse in v bližnji prihodnosti bodo lahko dovolj pogost ali celo tipičen pojav. Poleg tega lahko pomembno vplivajo tudi na estetski izgled širšega bivalnega prostora v naselju in ob njem. Zelo ugodno vplivajo tudi na reakcijo soseščine, glede na to, da je bila »vizualna zasmetenost« problem, ki so ga v različnih terenskih raziskovanjih sogovorniki pogosto navajali kot motečega. Urejeni drevoredi v Pušči in Kamencih so zelo dobro sprejeti tako med stanovalci (Romi) kakor med obiskovalci (Zupančič, 2014, str. 202). Pušča pri Murski Soboti se izkazuje tudi s svojo monografijo (Rudaš, 2011) in precej živahno društveno dejavnostjo, z ambicijami, da privabi in sprejme obiskovalce.

Med razvojne potenciale sodijo tudi elementi materialne kulturne dediščine, tako arhitekturne (nepremične) kakor še številčnejše nematerialne dediščine in tradicije (Bešter, Medvešek, 2013). Ta segment je sicer zelo pomemben tudi za razvoj in ohranjanje jezika in identitete kot pomembne podpore romskega lokalnega zavedanja in samozavesti. Nekoliko bolj ambiciozno zastavljeni projekti ekonomizacije kulturne dediščine pa so lahko tudi poslovno zanimiva niša (Varga, Friškič, 2013). Poleg tega je pomemben posredni družabni učinek naporov lokalne romske soseske pri prizadevanjih za skupne dobrine v naselju. To je predvsem javni prostor (na primer prometne površine in območja ob njih, morda zelenice, šolski objekt oziroma vrtec, klubski in športni prostori, verski objekti, drevoredi in zavarovana območja kulturne dediščine). Skrb za skupno dobro skupnost povezuje, utrjuje, identificira in solidarizira, povečuje komunikacijo in različne interakcije navznoter (med prebivalci sosesk)

in tudi navzven, v odnosu do slovenskega sosledstva ter različnih institucij. Večja interaktivnost navzven poveča pretok ljudi, ustvarja družabne povezave in prek njih skrbi za prenos izkušenj in praks. V nadaljnji razpravi je navedeno, kako pomembni so ti mali koraki za razvoj romskih naselij in predvsem za doseg integracijskih učinkov, ne nazadnje pa tudi za uspešnost zelenih postopkov legalizacije. V dosedanjih konceptih sanacije romskih naselij so bili socialni in kulturni momenti (Zupančič, 2009, str. 28) skoraj dosledno prezrti. Romska naselja so bila predvsem skrb in dolžnost, ne pa razvojna priložnost. Miselni preskok je najprej potreben na državni oziroma strateški ravni, izpostavljač dejstvo, da je trajnostna paradigma ne le mogoča, temveč tudi smiselna in racionalna odločitev. Kot sledi v nadaljevanju, imata trajnostni razvoj ter koncept odpiranja romskih naselij skupno polje: obe zahtevata razvoj od znotraj, uporabljata lokalne potenciale, dvigata zavest odgovornosti do lokalnih resursov in ohranjata komunikacijo znotraj skupnosti ter s soseščino.

(foto: J. Zupančič)

Slika 4.2:

Starejši stavbni fond je lahko kulturna točka v naselju. Pušča v Prekmurju.

(foto: J. Zupančič)

Slika 4.3:

Oblikovanje vrtičkov ob stavbah je trend, ki potrebuje podporo. Pušča v Prekmurju.

Omenjene podrobnosti so v praksi sicer povsem domena lokalnih romskih skupnosti in načrtovalcev na lokalni ravni. Toda ker jih doslej večinoma niso vključevali v celovitost načrtovanja, ampak vztrajali zgolj pri ozkih tehničnih, pravnih (postopkovnih) in ekonomskih postavkah ter kazalcih, je bil načrtovalski proces večidel omejen na majhno število ljudi in Romom dejansko odtujen. Lokalna romska soseska je postopke večinoma le opazovala kot statist, ki mu drugi realizirajo kategorijo minimalne stanovanjske pravice. Postopkovno gledano je to skrajšalo in poenostavilo procedure, a premalo animiralo bodoče uporabnike in skrbnike teh objektov. Ker je bilo načelo participativnosti sprejemanja prostorske dokumentacije oddaljen in skromno uresničljiv pojem, Romi pri teh projektih največkrat niso dejavno sodelovali in zato tudi niso razvili elementov odgovornosti in vzajemnosti. Zato je potrebno poudariti potrebo po spremembi razmišljanja in ravnanja v smeri večje vključenosti in sodelovanja pri sprejemanju prostorske dokumentacije in njenega uresničevanja v praksi. Te elemente je smiselno izpostaviti v izhodiščih načrtovanja romskih naselij.

4.4 Pet korakov prilagojenega načrtovanja razvoja romskih naselij

Razen umeščanja infrastrukture državnega pomena ter drugih objektov in posegov, katerih skrbnik in uporabnik so državne institucije ter njihovi organi v sestavi, so vsi ostali posegi v prostor v pristojnosti občin in s tem posredno in neposredno odvisni od občinskih svetov ter županov, da pričnejo določene postopke v kontekstu urejanja romskih naselij, pridobijo sredstva in projekte tudi zaključijo. Zato je izjemno pomembno sodelovanje lokalnega prebivalstva. Uresničevanje strategije razvoja romskih naselij je odvisno od osveženosti, zavzetosti in tudi strokovne kompetentnosti lokalnih ravni; od ekonomskih, prostorskih in kadrovskih potencialov občin ter pripravljenosti lokalnih romskih skupin za sodelovanje. Načrtovalska dinamika je izpostavila zapletenost procesa prostorskega odločanja ter pomen neformalnih dejavnikov ter razgalila slabosti pretežno tehnično, postopkovno in ekonomsko naravnane sistema prostorskega načrtovanja.

Legalizacija je dolg in naporen proces doseganja zakonske skladnosti in urejenosti. V širšem kontekstu jo razumemo kot dinamično prepletanje različnih pravno-normativnih, ekonomskih, socialnih, socialnopsiholoških, kulturnih in političnih korakov, usmerjenih k istemu cilju. Če je integracija romskih naselij v slovenski nasebinski sistem strateški cilj države, je doseganje legalnosti taktični etapni cilj na ravni občine kot upravljavske enote. Ta mora slediti normativno-pravnim vidikom in smernicam na eni ter iskati načine doseganja planske učinkovitosti glede na specifične probleme romskih naselij na drugi strani. V procesu je zahtevano tripartitno sodelovanje lokalne, državne in romske strani. Na podlagi analize dobrih praks kot temelj nadaljnega dela je bil pripravljen nabor in zaporedje postopkov, ki okvirno določa potek ukrepov in aktivnosti, opredeljuje posamezne nosilce ter predvideva etapne cilje na poti integracije romskih naselij. Ni nujno, da koraki potekajo v enakem zaporedju, kot je prikazano. Kako poteka kompleksen načrtovalski proces razvoja romskih naselij na lokalni ravni, je torej stvar upoštevanja morebitnih posebnosti, v splošnem pa je mogoče zagovarjati naslednjo shemo.

Preglednica 4.1: Pet korakov do prostorske vključenosti romskih naselij v slovenski naselbinski sistem

Korak	Opis aktivnosti	Glavni dejavniki	Glavni pričakovani rezultati
1. definicija	opredelitev območja romskih naselij za stavbno zemljišče, primerno za stanovanjsko rabo	občina	območje postane v OPN primerno za vzpostavljanje legalnosti
2. urejanje lastništva	Romi prek različnih shem pridobijo lastniško pravico; izvaja se parcelacija in pripravi načrt sanacije naselja	Romi občina podjetja lastniki zemljišč	parcelacija ureditev lastniških odnosov
3. koncept odpiranja naselja	prek različnih aktivnosti Romi v naselju odpravijo bariere, se vključujejo v lokalno okolje	Romi državne institucije stroka civilna družba	stanovalci povečajo stopnjo odgovornosti do skupnih dobrin. Postopoma se oblikuje pozitivna percepcija naselja.
4. razvojno načrtovanje	prek razpisov in drugače občine pridobijo sredstva, strokovne rešitve, izvaja se sanacija in prenova, pripravi se razvojni model naselja	vstop državnih institucij strokovne institucije	pridobitev razvojnih sredstev in vsebinskih programov
5. sanacija in legalizacija	sanacija degradiranih površin, ureditev javne infrastrukture in povezave v okolju	občina Romi	formalna vključitev naselij v slovenski naselbinski sistem in sanacija stanja

Vir: Zupančič 2014, str. 206; Zupančič, 2015, str. 17–25.

Pri tem so posamezni delovni koraki načrtovalskega procesa podrobneje razloženi v nadaljevanju.

Prvi korak. Opredelitev aktualne površine romskega naselja za stanovanjsko rabo je ukrep občine. Ta opredeli trenutni prostor naselja kot območje stavbnih zemljišč (in ustrezno podrobno namensko rabo) in s tem izrazi namero legalizacije. Brez tega koraka ostali niso mogoči. To je ukrep določenega načrtovalskega poguma in zaupanja, da bodo stanovalci v procesu dejavno sodelovali. V okoljih, kjer Romi zaradi različnih razlogov enostavno "čakajo" na interventno rešitev, ukrep nima razvojnega pomena. V tem kontekstu je treba izpostaviti problem varovanja kmetijskih zemljišč ter zavarovanih območij. Težava je prisotna marsikje na kmetijsko ugodnih in tudi manj ugodnih zemljiščih, medtem ko se varovanje uveljavlja zlasti v bližini vodnih virov in ob zavarovanju določenih habitatov. Prvi lahko predstavlja resen problem in celo nepremostljivo oviro, drugi pa zahteva omilitvene ukrepe ali pa spremembe aktov o zavarovanih območjih.

Drugi korak obsega vzpostavljanje lastniških odnosov bodisi s pridobitvijo lastniške ali pa uporabne stavbne pravice. Prodaja zemljišč Romom je izjemno težavna in počasna. Ne glede na razloge zadržanosti predstavlja v koncepciji urejanja romskih naselij veliko oviro. Ta korak je mogoče spremeniti le v zaupanja vrednem ozračju medsebojnega sosodstva. Da bi spodbudili pravni promet z nepremičninami, je temu področju potrebno nameniti bistveno več pozornosti, taktnosti ter stimulativnih in ekonomsko vzdržnih modelov.

Tretji korak predstavlja niz ukrepov in postopkov za povečevanje stikov med prebivalci romskih naselij in njihovim bližnjim sosedstvom. Verjetno je to tudi osrednji del bodočih prizadevanj za modernizacijo romskih naselij. Po vsebini je ta faza za sisteme planiranja povsem netipična, saj ni postopkovne narave, temveč neke vrste ustvarjalec družbene klime. Ustvarja torej razmere, v katerih je participativni pristop k lokalnemu načrtovanju sploh izvedljiv. Narava zatečenih problemov marginaliziranih in še posebej getoiziranih okolij potrebuje specifične ukrepe in socialne vidike. V praksi to pomeni uvajanje bodisi stikov neposredno (na primer organizacija srečanj, pogosti obiski predstavnikov institucij, organizacij, društev in drugih dejavnikov civilne družbe, pospeševanje kulturne in športne dejavnosti, skrb za naravno in kulturno dediščino ipd.) bodisi umeščanje institucij in objektov ter javnih ter odprtih površin v romska naselja, ki so po svoji naravi namenjena druženju ob različnih dejavnostih. Poglavitni namen je povečanje obsega človeških stikov. Z odpiranjem se lahko oblikuje atmosfera, v kateri je mogoče reševanje problemov.

Četrti korak je ekonomsko–strokovne narave; predvideva udeležbo strokovnih institucij ter podpornih finančnih instrumentov in deluje večinoma prek sistema javnih razpisov. Pripravijo se operativni načrti izgradnje infrastrukture, potek vaških ulic in razporeditev objektov do mer gradbenotehnične dopustnosti. Tu je potrebna razvojna vizija naselij; dokument, v katerih so opredeljeni lokalni potenciali in zavarovanja vredna arhitekturna kulturna dediščina prav tako natančno, kot je opredeljen sanacijski načrt z izgradnjo temeljne komunalne infrastrukture. Vprašanje varovanja in gospodarnosti kulturne dediščine je posebnost, saj večina načrtovalcev doslej na to ni bila pozorna.

Peti korak obsega postopke sanacije in legalizacije, s katerimi se romska naselja formalno vključijo v slovenski naselbinski sistem. Zaradi financiranja je vezan na javne razpise, organizacijsko pa razdeljen na etape. Vizualno ga določa predvsem cestno omrežje, ki mu daje tudi glavne smernice prostorskega razvoja. Vaške ulice služijo dostopnosti do vseh objektov, dovozna ali tranzitna cesta naselje povezuje z javnim cestnim omrežjem. Posebnost kar nekaj romskih naselij so dovozne ceste, ki vodijo do naselja in iz njega, ter omejevalne ceste, ki naselje obkrožajo; te so značilnost izključno romskih naselij. Po eni strani omogočajo lažjo dostopnost do vseh objektov in so torej posledica prilagoditev aktualni tlorisni zasnovi in veliki zgoščenosti bivalnih objektov, po drugi pa delujejo kot oblika prostorskega zamejevanja naselja pred nadaljnjim širjenjem. Na stik dovozne in obvozne ceste se navezujejo druge javne površine in objekti, od postajališča javnega prometa, morebiti parkirišča, lahko pa je to tudi dobra priložnost za postavitve drugih objektov ali priprava prostorov –na primer parkirišč, pozdravne table, zelenice, drevoredi ipd., mestoma tudi ekološki komunalni otoki za zbiranje in odvoz odpadkov. Pomemben element naselij so tudi odprti in še posebej javni prostori: zelenice, igrišče, dvorišča, parkirišča, športne površine, površine zavarovane narave, objekti, namenjeni športu, izobraževanju, vzgoji, kulturni dejavnosti in družabnosti. Zaradi prostorske utesnjenosti je te objekte mogoče umeščati predvsem na rob naselja. Tedaj pridejo obvozne ceste zelo prav. Omeniti je treba še tretji vidik sanacije, in sicer estetski. Skrb za urejen videz naselja je izključno v domeni in dolžnosti vaščanov (Zupančič, 2015, str. 26).

4.5 Poseben pomen javnega prostora v romskih naseljih

Koncept sanacije in vzpostavljanja legalnosti romskih naselij je pot, ki vodi te prostorsko-socialne enote od nelegalnih in strukturno slabih do vključitve v slovenski naselbinski sistem. Posebno poglavje v tem procesu predstavlja uveljavitev javnih površin in ureditev javne komunalne infrastrukture ter rezervacija površin za splošne skupne namene, vključujoč tudi odprte zelene površine. To predvideno javno dobro je za stanovalce novost in se z njim prej niso soočali, zato je v načrtovalskih praksah neredko podcenjen.

Nekoliko drugače je s pripravo prostega zazidalnega zemljišča za izobraževalne, družabne, športne in kulturne potrebe. Interesi so tudi nad postavitvijo verskih znamenj in kapelic. Posebno mesto v romskem naselju pa imajo kot javna institucija prostori za vrtec in morebitne izobraževalne aktivnosti. Vrtec ima kot objekt javne infrastrukture praktičen in simbolen pomen. Poleg osnovnega namena – vzgoje in izobraževanja otrok – je izpostavljen kot točka "države" v naselju. Bližina omogoča otrokom lažji vstop v šolo, njihovi starši pa šoli, ki je sedaj na dosegu roke, posledično bolj zaupajo. Zato je praviloma večje tudi zanimanje in sodelovanje z vrtcem oziroma s šolo. Stalno prihajanje in odhajanje učiteljev in drugih šolskih sodelavcev poleg tega prične povečevati pretok ljudi med romskim in ostalimi naselji. Romi imajo več možnosti za srečevanja s svojimi sosedi in drugimi. Poleg vzgojno-izobraževalne vloge (v tem primeru) vrtcev je tako treba poudariti tudi socialno komponento, ki nastane kot vzporedna posledica obstoja in delovanja javne institucije. V romsko naselje vnaša določen pretok drugačnih ljudi in izkušenj in tudi od staršev terja določene prilagoditve.

V praksi so se večinoma pozitivno obnesli "dnevni centri", katerih lokacija je bila bodisi vrtec bodisi kak drug namenski prostor. V dnevnih centrih so romski šolarji deležni dodatne učne pomoči, nekateri starejši šolarji pa jo tudi uspešno dajejo. Tako se razvijajo oblike medsebojne pomoči in solidarnosti v okviru "javne" sfere, kar naj bi neposredno vodilo k večji uspešnosti šolarjev, obenem pa tudi utrjevalo delovne in učne navade.

Javne institucije in njihova podporna infrastruktura (dnevni centri, klubi, igrišča, prostor za družabnosti) so pot, ki naselja odpira navzven. Javne ustanove, tudi vrtci, vnašajo svežino in izpostavljajo "javno". S tem naselje kot celota pridobi določeno raznolikost in vsakdanjost, s čimer je romskim prebivalcem omogočeno, da gredo "ven". Po drugi strani so zlasti večja romska naselja primerna, da imajo poleg bivanja tudi druge funkcije: delo, izobraževanje, sprostitev, kulturno življenje ipd. Omogočajo torej večfunkcionalnost romskih naselij, njihovo pot navzven in s tem uveljavitev v širšem lokalnem okolju.

4.6 Sklep

Dosežene oblike tehnične modernizacije in vzpostavljene legalnosti v več kot polovici romskih naselij v Sloveniji so sicer spodbudni rezultati dokaj izdatnih vlaganj v demarginalizacijo romskega bivalnega prostora. Ureditev dostopa do elektrike, vode,

komunalnih instalacij, prometnega omrežja in drugih tehničnih dobrin pa same po sebi še ne prinašajo tudi najbolj zelenega: integracije. Ta je bolj naporen in predvsem zapleten proces, ki zahteva močnejšo, intenzivnejšo interakcijo med udeleženci v procesu prostorskega načrtovanja romskih naselij. Očiten napredek nekaterih romskih naselij je dokaz, da je predstavljena shema načrtovanja lahko učinkovita. Demarginalizaciji romskih naselij bo potrebno v prihodnje še posvečati pozornost predvsem v segmentu notranjih kulturnih in socialnih momentov prostorskega obnašanja. Po drugi strani je kampanjski zagon reševanja "problematike" romskih naselij z neenotno postavljenimi sistemi meril, spodbud in sankcij kriv, da so rezultati v planerski učinkovitosti v celoti gledano skromnejši. To postavlja celovit kompleks sanacije in legalizacije romskih naselij nazaj na izhodiščno točko, k razvojni paradigmi romskih naselij: način, pristop in navsezadnje ključni cilj integracijskih prizadevanj. Ali je bolj primeren (dolgoročno učinkovit in trajen) pristop z dviganjem mer socialnega intervencionizma ali pa – nasprotno kot sedaj – model kompetitivnosti, pri katerem ima socialno reševanje funkcijo doseganja tudi drugih ciljev, ni pa vrednota sam po sebi.

Bolje se je nagibati k drugi možnosti, saj po prvem pristopu Romi bolj ali manj trajno ostajajo v nekem nadzorovanem »refugiju« kot večni uporabniki socialnih transferjev, miloščine in preizkušanja praga sosedske tolerance. Navkljub napakam in stranpotem, ki so bile, so in še bodo na tej poti, velja zaupati v razvojno moč Romov. Intervencionizem je potreben, a predvsem v vlogi instrumenta počasnejšega, a zanesljivejšega, trajnejšega in gospodarnejšega participativnega razvojnega modela marginalnih prostorov, še posebej če bo politika zaposlovanja, izobraževanja in socialnega varstva bolj usklajena ter podrejena načelu tekmovalnosti in opolnomočenja Romov na trgu dela. Romski poselitveni prostor je smiselno razumeti tudi v smislu prostorskega in kulturnega kapitala (v večji meri neizkoriščenega), ki more uresničiti svoje cilje v paradigmi trajnostnega razvoja in se otresti dosedanjega ekonomskega in upravnega tutorstva. Opisani proces ne bo ne hiter, ne enostaven in tudi ne premočrten. Na določene zastoje in težave, izhajajoče iz nerazumevanja in nevednosti, je skoraj treba računati, nikakor pa ne pristajati na trajno specifičnost romskih naselij, razen morda v oziru materialne kulturne dediščine, kar pa je že drugo poglavje, ki se ga v tej razpravi ne lotevamo.

Viri in literatura

- Bešter, R., Medvešek, M., (ur.), 2013. O projektu Dvig socialnega in kulturnega kapitala v okoljih, kjer živijo predstavniki romske skupnosti, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 135 str.
- Klopčič, V., 2007. Položaj Romov v Sloveniji. Romi in Gadže, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 279 str.
- Klopčič, V., 2010. Romi v Evropi. Ljudstvo brez doma in brez groba. *Ars & Humanitas*, 4, 1/2, str.182–202.
- Komac, M., 2005. Izvlečki iz slovenske "romologije". *Treatises and documents/ Razprave in gradivo*, 47, str. 134–159.

- Pirc, J., 2013. Od skritosti do točke na zemljevidu. Socialno-prostorski razvoj izbranih romskih naselij v Sloveniji. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 97 str.
- Rudaš, D., (ur.), 2011. 100 let naselja Pušča, Krajevna skupnost Pušča. Murska Sobota, 61 str.
- Štrukelj, P., 1979. Romi na Slovenskem. Cankarjeva založba, Ljubljana, 323 str.
- Štrukelj P., 1991. Etnološke raziskave romske populacije v Sloveniji. Treatises and documents/ Razprave in gradivo, 25, str. 36–55.
- Štrukelj, P., 2004. Tisočletne podobe nemirnih nomadov. Družina, Ljubljana, 335 str.
- Varga, R., Friškič, S., (ur.) 2013. Strategija razvoja romske skupnosti v Pomurju do leta 2020. Pregled stanja, vizija razvoja, programi in projekti za razvoj romske skupnosti v Pomurju. RRA Mura, Murska Sobota, 116 str.
- Zupančič, J., 2003. Romska vprašanja v luči prostorskih odnosov. V: Klopčič, V., Polzer, M., (ur.) Evropa, Slovenija in Romi: zbornik referatov na mednarodni konferenci v Ljubljani, 15. februarja 2002. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, str. 112–129.
- Zupančič, J., 2004. Prostorski problemi romskih naselij na Dolenjskem in v Sloveniji. Rast, 15, 5, str. 510–523.
- Zupančič, J., 2006a. Funkcije in problemi romskih naselij v luči boljše družbene integracije Romov. V: Žagar, N., Klopčič, V., (ur.) Poklicno informiranje in svetovanje za Rome – PISR: zbornik projekta. ZIK - Zavod za izobraževanje in kulturo, Črnomelj, str. 56–74.
- Zupančič, J., 2006b. Razmere kličejo po resni strokovni presoji: problematika romskih naselij. Delo, 48, 255, Sobotna priloga, 4. november 2006, str. 17–18.
- Zupančič, J., 2006c. Poti k reševanju prostorske problematike romskih naselij, Rast, 17, 6, str. 616–627.
- Zupančič, J., 2007a. Premisleki h konceptiji urejanja romskih naselij v Sloveniji. Rast, 18, 6, str. 676–688.
- Zupančič, J., 2007b. Romska naselja kot posebni del naselbinskega sistema v Sloveniji. Dela, 27, str. 21–52.
- Zupančič, J., 2009. Etnična in politična podoba ozemlja med Muro in Rabo. V: Kikec, T. (ur.) Pomurje: geografski pogledi na pokrajino ob Muri. Zveza geografov Slovenije, Ljubljana, Društvo geografov Pomurja, Murska Sobota, str. 19–34.
- Zupančič, J., 2011. Koncept modernizacije romskih naselij v Sloveniji. Elaborat. Strokovna skupina za reševanje prostorske problematike romskih naselij v Sloveniji, Ministrstvo za okolje in prostor RS, Ljubljana, 85 str.
- Zupančič, J., 2012. Vključevanje romskih naselij v slovenski naselbinski sistem. V: Humljan Urh, Š. (ur.) Država želi, da ostanemo cigani!: teoretske refleksije in prakse izključevanja/vključevanja Romov v Sloveniji. Fakulteta za socialno delo, Ljubljana, str. 89–101.
- Zupančič, J., 2013. Romi in romska naselja v Sloveniji v procesih modernizacije. Geografski obzornik, 60, 1/2, str. 41–53.

- Zupančič, J., 2014. Romi in romska naselja v Sloveniji. Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana, 255 str.
- Zupančič, J., 2015. O integraciji romskih naselij v slovenski naselbinski sistem, Treatises and documents/ Razprave in gradivo, 75, str. 5–26.
- Žagar, N., Klopčič, V., (ur.), 2006. Poklicno informiranje in svetovanje za Rome – PISR. Zavod za izobraževanje in kulturo, Črnomelj, 360 str.
- Žnidarec Demšar, S., 2006. Romi kot objekt toleriranja večine. V: Žagar, N., Klopčič, V., (ur.) Poklicno informiranje in svetovanje za Rome – PISR. ZIK - Zavod za izobraževanje in kulturo, Črnomelj, str. 42–55.
- Žugelj, J., 1991. Integracija romske skupnosti v slovensko družbo, Treatises and documents/ Razprave in gradivo, 25, str. 113–121.

5 Trajnostna regionalna kakovost življenja

Marko Krevs

Ob prebiranju vse obsežnejše svetovne in tudi domače literature, ki obravnava kakovost življenja, manj pozoren bralec zlahka dobi občutek, da se na tem področju po letu 1970 ni prav veliko spremenilo. Še vedno je potrebno zelo pozorno prebrati, kaj si avtor ob njeni omembi predstavlja, saj je postala nekakšen krovni pojem za filozofsko in empirično zelo različno opredeljene »značilnosti življenja«. Velja tudi obratno, v rabi je precejšnje število pojmov, ki se vsebinsko in metodološko popolnoma ali deloma prekrivajo s katero izmed različic kakovosti življenja. Avtorji vedno znova ugotavljajo, da gre za večrazsežnosten pojav, za merjenja katerega obstaja naraščajoča količina merskih instrumentov, ki pa so med sabo le delno in pogojno primerljivi. V političnem diskurzu se pojem kakovost življenja pogosto pojavlja, morda tudi zaradi izmuzljivega pomena in obenem pozitivne konotacije. V Viziji Slovenije 2050 je del predvidenih ciljev opisan takole: »V sozvočju z okoljem in s časom smo našli ravnovesje kakovostnega življenja« ... »Slovenci smo leta 2050 srečni ljudje. V vsakdanjem življenju občutimo, zakaj nas globalne lestvice blaginje uvrščajo čisto pri vrhu. Živimo kakovostno: bolje, bolj zdravo in dlje«. Je ohlapnost rabe pojma v političnem in javnem govoru njegova zloraba ali prav nasprotno, postmodernistično omogočanje soobstoja različnih razumevanj in ravnanj, ki morda delijo le skupno ime in del vrednostne usmerjenosti? Politika izrecno in nedvoumno postavlja kakovostno življenje med cilje razvoja družbe. S tem nadaljuje svoj pomemben vpliv tudi na raziskovanje kakovosti življenja, saj je šele politična raba pojma prenesla težišče obravnave iz skoraj izključno akademskih razprav v uporabne raziskave, strateško gospodarsko, družbeno in prostorsko načrtovanje ter udejanjanje načrtovanega razvoja. Številnim raziskovalcem iz različnih strok bo to dodaten izziv za usmeritev naporov v iskanje jasneje opredeljene in merljive kakovosti življenja in še bolj v iskanje načinov, kako bi se lahko temu razvojnemu cilju, viziji približali – družba, posamezniki, lokalne ali regionalne skupnosti.

V poglavju pišemo o kakovosti življenja »v širšem smislu«. Uporabimo jo kot krovni pojem, ki daje splošen vsebinski okvir številnim sorodnim pojmom, ki na ozek ali širok, neposreden ali posreden, kvantitativen ali kvalitativen, objektivni ali subjektivni način odražajo kakovost življenja prebivalcev. Med takšne »ožje« pojme sodijo na primer blaginja, življenjske razmere, življenjska raven, kakovost bivalnega oziroma življenjskega okolja, pa tudi kakovost življenja »v ožjem smislu«. Ne želimo iskati sistematičnega teoretičnega ali empiričnega odgovora na temeljna vprašanja opredeljevanja in merjenja trajnostne regionalne kakovosti življenja. Nasprotno, z razpravo o izbranih problemih, primerih dobrih praks, vprašanjih in idejami s širokega

interdisciplinarnega področja proučevanja in doseganja trajnostne kakovosti življenja želimo dodati morda nekoliko neobičajen in razdrobljen, a konstruktiven prispevek k razvoju tega raziskovalnega področja. Bralca želimo prepričati o zmotnosti uvodno nakazanega vtisa o stagniranju raziskovanja kakovosti življenja. Področje je živahnije, kot je bilo v »zlati dobi« t. i. gibanja družbenih kazalcev (ang. *social indicators movement*) v 70-ih letih 20. stoletja (obsežen pregled razvoja do danes v Land, Michalos, 2015) oziroma gibanja območnih prostorskih kazalcev (Smith, 1973; Krevs, 1998). V poplavi objavljenih del so inovacije lahko dokaj neopazne; na primer sprememba filozofske opredelitve, kaj nas osrečuje, izboljšanje načina merjenja nekega elementa kakovosti življenja, standardizacija merjenja nekaterih vidikov kakovosti življenja na velikih območjih in v različnih raziskavah, privlačen in učinkovit način sporočanja rezultatov vrednotenja kakovosti življenja. Na podlagi takšnih, na videz drobnih novosti, poskušamo pokazati, da so razmere morda že dozorele za vzpostavitev sistema trajnostne kakovosti življenja, ki ga v grobih obrisih skiciramo v nadaljevanju.

V prvem delu tako predstavljamo tesno prepletenost pojmov kakovosti življenja in trajnostnega razvoja ter opredelimo trajnostno območno oziroma trajnostno regionalno kakovost življenja. V nadaljevanju poglavja na kratko izpostavimo nekaj pomembnih vidikov napredka pri merjenju kakovosti življenja, s posebnim poudarkom na merjenju območne kakovosti življenja. Ker je objektivnim kazalcem za merjenje trajnostnega regionalnega razvoja namenjeno posebno poglavje te knjige (Vintar Mally, Kušar), večjo pozornost namenimo subjektivnemu vrednotenju regionalne kakovosti življenja. Predstavimo nekaj rezultatov novejših raziskav subjektivnega vrednotenja izbranih elementov kakovosti življenja po statističnih regijah v Sloveniji, med njimi tudi raziskave, ki smo jo leta 2015 izvedli s pomočjo študentov. V zaključnem delu izpostavimo nekaj temeljnih izzivov za raziskovanje in udejanjanje trajnostne območne kakovosti življenja v prihodnje.

5.1 Kakovost življenja in trajnostni razvoj

V literaturi ter tudi v javnem in političnem govoru se pojma kakovost življenja in trajnostni razvoj praviloma tesno in skoraj sopomensko prepletata. Primeri takšnega poenostavljenega načina izražanja te soodvisnosti so nekatere opredelitve trajnostnega razvoja kot »dostopnosti in trajanja določene kakovosti življenja« (Robeyns, van der Veen, 2007, str. 5), »zagotavljanja boljše kakovosti življenja za vsakogar zdaj in za naslednje generacije« (Local ..., 2010, str. 4) ter kakovosti življenja kot končnega cilja (trajnostnega) razvoja (po Slabe Erker, Lavrač, 2009, str. 14). Kakovost življenja »izhaja iz sreče, hkrati pa je končni cilj trajnostnega razvoja, če ga pravilno pojmujejo. Lahko bi rekli, da prav kvaliteta življenja povezuje oboje, srečo in trajnostni razvoj, v konsistentno celoto« (prav tam).

Že bežen pogled v resničnost nas opozori, da pojma kakovost življenja in trajnostni razvoj nista nujno in samoumevno istoznačno povezana. Kakovostno življenje danes pogosto temelji na prekomernem izkoriščanju neobnovljivih naravnih virov ter povzroča onesnaževanje okolja, s čimer poslabšuje možnosti kakovostnega življenja naslednjih generacij. Kljub vse pogostejšemu povezovanju pojmov kakovosti življenja

in trajnostnega razvoja v literaturi najdemo le redke poskuse opredelitve trajnostne kakovosti življenja ali sorodnih pojmov, kot sta na primer trajnostna življenjska raven (Krevs, 1998, str. 33) ali trajnostna sreča (Seligman, 2002, str. 45). Jedrnata opredelitev trajnostne kakovosti življenja, ki nam zadošča za potrebe nadaljnje razprave, bi torej lahko bila kakovostno življenje, ki upošteva načela trajnostnega razvoja, poteka v smeri ciljev trajnostnega razvoja, ali se odvija v okviru trajnostnega razvoja. Trajnostna območna kakovost življenja je združena predstavitev trajnostne kakovosti življenja za prebivalce obravnavanega območja. Trajnostna regionalna ali državna kakovost življenja sta različici trajnostne območne kakovosti življenja.

Izmed številnih filozofskih pogledov, ki vplivajo na opredeljevanje, merjenje in udejanjanje kakovosti življenja, izpostavimo dva, hedonističnega in evdemoničnega. V sodobni zgodovini raziskovanja in statističnega merjenja kakovosti življenja, ki je bilo zlasti intenzivno od 70. let 20. stoletja, je prevladoval hedonističen pogled. V skladu s tem vidikom je kakovost življenja sestavljena iz užitka in sreče oziroma pozitivnih učinkov pridobivanja ali lastništva materialnih stvari ter možnosti delovanja (Kraut, 1979, cv: Anić, 2012). Med začetniki hedonističnega razumevanja blaginje v literaturi navajajo Aristipa iz 4. stoletja p. n. š. (Anić, 2012, str. 10). Med njegovimi nasledniki (prav tam) so na primer de Sade (ki se je osredotočil bolj na telesne užitke), utilitaristični filozof Bentham (ki je pogled razširil na maksimiziranje užitkov, apetitov, osebnih koristi) ter številni avtorji, ki so užitkom dodali tudi doseganje imenitnejših ciljev ter maksimiziranje sreče. V nekoliko razširjenem smislu hedonistične pristope uporablja tudi pretežni del sodobnih raziskovalcev kakovosti življenja, ki se ukvarjajo na primer s subjektivno blaginjo, zadovoljstvom z življenjem, pozitivnimi (prijetnimi) in negativnimi (neprijetnimi) čustvi.

Evdemonični vidik blaginje (v žargonu tudi »aristotelski«, OECD, 2013, str. 259) je Aristotel povezoval z »dobrim življenjem«, »zaželenim življenjem«, ki se bolj kot na srečo naslanja na uresničitev človekovih potencialov (Waterman, 1993, cv: Anić, 2012; Ostenfeld, 1994). Izkusiti evdemonično blaginjo pomeni živeti v skladu s svojim pravim značajem (gr. *daemon*) oziroma v skladu s samim sabo. Posameznik si izbere in zasleduje cilje, ki so skladni z njegovim pravim značajem, kar daje njegovemu življenju namen in pomen (Anić, 2012, str. 8–9). Evdemonija torej ni opredeljena z užitki in zadovoljstvom s svojim življenjem, temveč s subjektivno izkušnjo, povezano z delanjem tistega, kar je vredno delati, in imetjem tistega, kar je vredno imeti (Norton, 1976). Aristotel je hedonično srečo razumel kot vulgaren ideal, ki dela ljudi sužnje želja, pravo srečo pa kot izražanje kreposti, ki ne vodijo do užitkov, pač pa so standard, s katerim primerjamo človeška življenja (Anić, 2012, str. 22). Evdemonija torej ni običajna sreča, ampak zaželeno stanje, ki ga presojava z vidika nekega vrednostnega okvira. Merilo ni lastno zadovoljstvo, ampak ocena zunanjega opazovalca. Evdemonija ni stanje duha, zadovoljstvo ipd., ampak je način življenja (prav tam).

Na podlagi te zgoščene primerjave med dvema filozofskima pristopoma želimo izpostaviti zlasti skladnost evdemoničnega pogleda s principi opredeljevanja trajnostnega razvoja, izkoriščanja endogenih lokalnih ali regionalnih virov in seveda trajnostne kakovosti življenja. Navezavo filozofskih razmišljanj z razumevanjem trajnostnega vidika kakovosti življenja dopolnimo še z razmišljanji psihologa Seligmana (2002, str. 45) o tem, kaj najbolj prispeva k trajnosti posameznikove sreče (ang. *enduring level of*

happiness). To niso njegove podedovane značilnosti ali okoliščine, v katerih živi, temveč dejavniki, nad katerimi ima prostovoljen nadzor in temeljijo na pozitivnih čustvih o preteklosti, sedanjosti ali prihodnosti.

Na meji med filozofskimi in metodološkimi pristopi so se v evropskem proučevanju kakovosti življenja oblikovale štiri tradicije (po Robeyns in van der Veen, 2007; Rudar Neral, 2013). Prva temelji na objektivno izmerjenih dostopnih virih za življenje, druga, utilitarna, na subjektivno zaznanem zadovoljstvu z življenjem ter zadovoljitvi potreb (stopnja sreče, subjektivne koristi), tretja na posameznikovih zmogljivostih za uspešna »delovanja« v njegovem življenju (v sozvočju z lastnimi pogledi na to, kaj je »vredno« v življenju) ter četrta na uporabo več (tudi vseh treh) pristopov hkrati. Prva pristopa se najbolj navezujeta na hedonistično razumevanje kakovosti življenja. Tretji pristop temelji na Senovem zmožnostnem pojmovanju blaginje posameznika ali lokalne skupnosti (Sen, 1994; cv: Mandič, 2015, str. 834 in str. 828), ki je blizu evdemonični kakovosti življenja. Ta pristop se zdi obetaven (a še malo preizkušen, po Robeyns in van der Veen, 2007) tudi z vidika udejanjanja trajnostnega kakovostnega življenja, ki mu v nadaljevanju namenimo posebno pozornost. Navezuje se namreč tudi na moč, ki jo čutijo prebivalci ali pripadniki (lokalnih) skupnosti pri delovanju v svojem življenju, oziroma njihovo zmožnost za doseganje blaginje, ki jo Mandičeva povezuje s pojmom opolnomočenje (2015).

Navezanost opredeljevanja in nato merjenja kakovosti življenja v razmerju do ciljev trajnostnega razvoja sproža številna zanimiva vprašanja in razmišljanja, ki lahko krepko spremenijo dosedanje lotevanje problematike. Vsak posameznik in vsaka območna skupnost (od lokalnega do mednarodnega merila) sta posebna, različna od drugih. Logična posledica je, da ima vsak posameznik ali skupnost drugačne cilje, jim daje drugačno težo in se jim približuje na drugačne načine in z drugačno hitrostjo. Različni cilji so lahko na primer zastavljeni v različnih prostorskih (se na primer nanašajo na stanovanje, lokalno bivalno območje, regijo, ...), časovnih (trenutni, dolgoročni, ponavljajoči se, ...), družbenih (jih deli s svojim partnerjem, družino, prebivalci občine ali države, ...) »merilih«. Poleg tega pa se s časom cilji lahko močno spremenjajo. Ali torej potrebujemo posameznikom in skupnostim prilagojene opredelitve ciljev in merjenje stopnje doseganja ciljev trajnostne kakovosti življenja? Morajo biti te opredelitve dinamične?

Ne želimo problematizirati obstoja skupnih ciljev območnih skupnosti, saj si doseganja ciljev trajnostnega razvoja in trajnostnega kakovostnega življenja, ki se nanašajo na večje skupnosti ali območja, ne moremo predstavljati brez usklajevanja in sodelovanja članov skupnosti. Pač pa je bila doslej premalo izkoriščena možnost dejavnega vključevanja posameznikov v sistem sooblikovanja, vrednotenja, spremljanja in udejanjanja teh ciljev. Z jasnejšo navezavo »njegovih« ciljev (vsaj tistih, za katere obstajajo meritve) s cilji lokalne in širše skupnosti, bi namreč prispevali k boljši seznanjenosti o doseganju posameznikovih in skupnostnih ciljev, o pomenu njegovega prispevka k uresničevanju skupnostnih ciljev, o »uspešnosti« njegove lokalne, regionalne, državne skupnosti v primerjavi z drugimi in podobno. Z učinkovito obveščeno in ozaveščeno bi se povečalo posameznikovo opolnomočenje, posledično pa tudi skupno zavedanje o zmožnosti in uspešnosti lokalne ali širše skupnosti pri udejanjanju ciljev trajnostnega razvoja oziroma trajnostne kakovosti življenja. S krepitvijo

pripadnosti območni skupnosti bi se okrepili ne le bolj tekmovalni, hedonski, ampak tudi globlji evdemonični, samouresničitveni vidiki kakovosti življenja, s tem pa tudi skupna stopnja dosežene kakovosti življenja. Da je ustrezno motiviranje posameznikov za doseganje »višjih«, evdemoničnih skupnih ciljev mogoče v praksi, v Sloveniji dokazujejo na primer prostovoljne čistilne akcije, vključevanje v dobrodelne dejavnosti ali uspešno delovanje sistema ločenega zbiranja odpadkov. Ne dvomimo, da je doseganje in ohranjanje visoke kakovosti življenja dovolj imeniten in privlačen cilj za aktivnejše vključevanje posameznikov pri njegovem doseganju. Zato se k razmišljanju o možni izvedbi in posledicah ideje vrnemo tudi v nadaljevanju poglavja.

5.2 Razvoj proučevanja območne kakovosti življenja

Kakovost življenja je predmet širokega večdisciplinarnega proučevanja. Izmed številnih primerov razvoja tega raziskovalnega področja smo izbrali predvsem takšne, ki kažejo dosednji metodološki napredek oziroma nakazujejo možen napredek proučevanja trajnostne območne kakovosti življenja v prihodnosti.

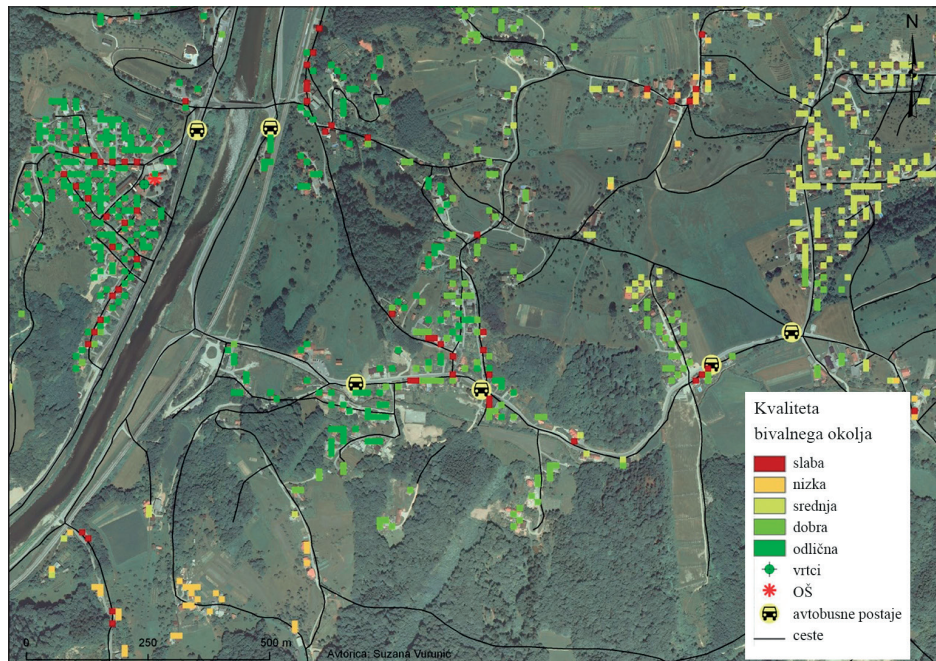
Prvo veliko področje številnih novosti predstavlja merjenje objektivnih in subjektivnih kazalcev posameznih vidikov kakovosti življenja. Prizadevanja se odvijajo v dveh smereh. Za države, regije, tudi večja mestna območja se uveljavljajo standardizirani, med obravnavanimi območji in v časovnem zaporedju primerljivi kazalci oziroma nabori kazalcev kakovosti življenja (na primer OECD Better Life Index, Eurostat Statistics on Income and Living Conditions EU-SILC, Eurofund European Quality of Life Survey EQLS, Mercer Quality of Living Index, International living, Gallup World Pool, Legatum Prosperity Index). Nekatere od teh raziskav izvajajo v rednih časovnih razmikih, z njimi pokrivajo velika območja ali vključujejo zelo veliko število anketiranih, kar vse prispeva k izgradnji referenčnega znanja o kakovosti življenja. Časovna in medobmočna primerljivost teh kazalcev je izredno pomemben temelj za kopičenje in utrjevanje znanja o spreminjanju kakovosti življenja v prostoru in času, merjenje učinkov razvojnih politik na kakovost življenja, ali na ocenjevanje približevanja različnim dolgoročnejšim ciljem trajnostne kakovosti življenja. Na podlagi statistične povezanosti med temi in drugimi kazalci raziskovalci preizkušajo uporabo novih kazalcev, ki razkrivajo dodatne vidike kakovosti življenja, iščejo dejavnike, ki vplivajo na spreminjanje kakovosti življenja, ali obratno, ugotavljajo na katere pojave in procese ima dosežena stopnja kakovosti življenja vpliv na proučevanih območjih. Druga smer razvoja teži k iskanju novih, območno in časovno specifičnih kazalcev kakovosti življenja. Tovrstne raziskave pogosto proučujejo kakovost življenja na lokalni ravni, za katero ni na voljo prej omenjenih »standardiziranih« kazalcev. Pogost pristop za izboljšanje primerljivosti takšnih lokalnih raziskav je, da poleg specifičnih kazalcev merijo tudi katerega izmed zgoraj omenjenih referenčnih kazalcev.

Prav pri merjenju specifičnih kazalcev območne, praviloma lokalne ali regionalne kakovosti življenja, je opazen izrazit prispevek geografskih raziskav (Krevs, 2000; Tiran, 2017). K metodološkemu napredku zlasti prispevajo uporaba geoinformacijskih orodij, razpoložljivost vse bogatejših zbirk prostorskih podatkov, uporaba metod večkriterijskega vrednotenja, strojnega učenja in podobno. Med primeri tovrstnega

metodološkega prispevka k proučevanju različnih elementov območne kakovosti življenja v Sloveniji so preizkušanje uveljavljanja lokalne prostorske dostopnosti določenih storitev ali območij za zadovoljevanje različnih (na primer rekreacijskih) potreb, naravnih razmer in naravne ogroženosti na območju bivanja kot elementov lokalne kakovosti življenja (Krevs, 1996, 1998, 2002), ocenjevanje prometne dostopnosti središč, javne in oskrbne koristi (Kozina, 2013, 2016), lokalne prometne varnosti, estetske vrednosti bivalnega okolja, peš dostopnosti mestnih dobrin in storitev, dostopnost javnega potniškega prometa, lokalne ocene onesnaženosti zraka in hrupa (Tiran, 2015, 2016, 2017). Za izračune večine omenjenih kazalcev so uporabljeni bistveno podrobnejši prostorski podatki, kot so prikazani v rezultatih raziskav. Za nadaljnji razvoj raziskovanja lokalne kakovosti življenja je izredno pomembno zavedanje, da bi lahko bili končni rezultati že zdaj prikazani prostorsko podrobneje – na primer kot v primeru raziskave kakovosti bivalnega okolja na območju Celja (Vurunič, 2012; slika 5.1).

Slika 5.1: Primer lokalnega večkriterijskega vrednotenja kakovosti bivalnega okolja na Polulah, v Ločnici in Zagradu.

Vir: Vurunič, 2012.

Na področju subjektivnega merjenja območne kakovosti življenja opazamo dva trenda. Prvega predstavlja uveljavljanje subjektivnega merjenja kakovosti življenja v okviru rednih statističnih raziskav (na primer Eurostat EU-SILC; SURS-SILC), v rednih časovnih razmikih in na razmeroma velikem številu anketiranih. Drugi trend se kaže v vključevanju splošnejših standardiziranih merskih instrumentov za ocenjevanje kakovosti življenja v geografskih raziskave lokalne kakovosti življenja, v katerih sicer

prevladujejo vprašanja o zadovoljstvu s številnimi vidiki kakovosti okolja oziroma območnimi življenjskimi razmerami. V sicer redkih slovenskih primerih tovrstnih geografskih raziskav zasledimo na primer uporabe merskih instrumentov za ocenjevanje zadovoljstva z življenjem (na primer Cantrilova lestev, ali lestvica zadovoljstva z življenjem, SWLS) (Tiran, 2015; Krevs, 2015), poleg hedonističnih pa tudi instrumente, ki merijo evdemonične vidike kakovosti življenja, vključno z ocenami opravnomočnosti (Krevs, 2015).

V dosedANJI zgodovini raziskovanja subjektivne kakovosti življenja je bilo razvito veliko število merskih instrumentov. Številni raziskovalci so pričakovali, da različne mere subjektivne blaginje in sreče pravzaprav merijo isto stvar. Razlike med rezultati so jih običajno odvrnile od uporabe tovrstnih kazalcev nasploh ali pa so izbrali enega od njih, kot boljšega od ostalih (World..., 2015, str. 15). Podrobnejše in obsežnejše raziskave so pokazale, da so razlike med rezultati različnih merskih instrumentov razumljive in zaželene. Danes prevladuje zavzemanje za hkratno uporabo več različnih mer subjektivne blaginje, ki naj omogoči vse boljše poznavanje njihovih medsebojnih razlik, dopolnjevanja ter povezanosti z drugimi merami kakovosti življenja. Med odmevnejšimi publikacijami, ki spodbujajo hkratno uporabo raznovrstnih standardiziranih merskih instrumentov (vprašalnikov in metod izračunavanja skupnih kazalcev), je OECD-jev priročnik za merjenje subjektivne blaginje (OECD, 2013). Pomembno vlogo na področju vključevanja subjektivnih kazalcev kakovosti življenja v svoje redne raziskave igra tudi Eurostat. Z modeliranjem sestavljenih kazalcev zadovoljstva z življenjem ter proučevanjem dejavnikov, ki na te kazalce vplivajo (Eurostat, 2016) se pripravlja na vključevanje več doslej le eksperimentalno preizkušenih (Eurostat, 2012) kazalcev subjektivne blaginje v osrednje merilne instrumente EU-SILC, ki se bodo uporabljali vsako leto (Eurostat, 2017).

Na podlagi doslej zapsanega se objektivno in subjektivno proučevanje območne kakovosti življenja izvaja v različnih prostorskih merilih. Standardizirano merjenje kakovosti življenja prevladuje v raziskavah po državah in regijah, standardizirano subjektivno merjenje se še le poskusno uporablja tudi v raziskavah lokalne kakovosti življenja. Lokalne raziskave kakovosti življenja pa vključujejo več dodatnih, lokalno specifičnih informacij o različnih elementih kakovosti življenja. Območna kakovost življenja pomeni posplošitev kakovosti življenja posameznih prebivalcev, ki si vsakodnevno »delijo« neko območje. S tega vidika se med geografskimi obravnavami kakovosti življenja tovrstni povezavi med prebivalci nekega območja najbolj približamo na lokalni ravni, na primer na ravni sosesk, delov večjih naselij ali območju več manjših bližnjih naselij. Na ta način je namreč vsaj del elementov kakovosti življenja znotraj obravnavanega območja podoben za večino tamkajšnjih prebivalcev, s čimer se izboljša možnost zaznave razlik med območji, prepoznavanja dejavnikov ugotovljene stopnje kakovosti življenja ter učinkovitejše ukrepanje v primeru jasneje zaznanih problemov.

Načelno zavzemanje za lokalno raven kot temeljno prostorsko raven proučevanja kakovosti življenja (življenjske ravni, blaginje, kakovosti življenjskega okolja ipd.) se sicer pojavi že v času t. i. gibanja za območne družbene kazalce. Vendar izpostavljanje temeljnega pomena lokalne ravni vrednotenja območne kakovosti življenja ne pomeni, da zanikamo pomen tudi drugih ravni dojemanja in vrednotenja kakovosti

življenja, prostorskih od regionalne, do državne in mednarodne, a tudi osebne in družbene (na primer družinske). Helliwell in sodelavci (World..., 2015, str. 42) na primer v raziskavah kakovosti življenja pogrešajo hkratno obravnavo v več merilih (ang. *multi-level studies*).

Naslednje pomembno področje, ki terja in prinaša novosti v raziskovanje trajnostne kakovosti življenja, je poznavanje povezanosti meritev kakovosti življenja z »realnostjo« in realno opredeljenimi cilji trajnostnega razvoja. Združeni narodi v obdobju 2015–2030 delujejo v smeri intenziviranja razvoja in uporabe novega metodološkega okvira za merjenje razvojnega približevanja 17 univerzalnim globalnim trajnostnim razvojnim ciljem (*sustainable development goals*, SDG) in 169 nadaljnjim podciljem (*targets*) (OECD, 2015, str. 42), ki naj bi pomembno vplival na razvoj tovrstne metodologije v svetovnem merilu. Vendar kljub obsežni literaturi in opravljenem raziskovanju še vedno le malo vemo o povezanosti meritev različnih elementov in vidikov kakovosti življenja z zmožnostjo posameznika in skupnosti, da dejansko vpliva na približevanje konkretnim ciljem trajnostnega razvoja oziroma trajnostni kakovosti življenja.

V prejšnjem poglavju smo razpravljali o potencialnem pomenu opredelitev osebnih in skupnostnih trajnostno-razvojnih ciljev, uporabe ustreznega informiranja za povečanje ozaveščenosti, opravnomočenja in nato dejanskega delovanja v smeri doseganja trajnostne kakovosti življenja. Glede na pomen, ki ga ima v tem procesu učinkovito informiranje za delovanje posameznika pri doseganju njegove in skupnostne trajnostne kakovosti življenja, opisani proces poimenujemo informacijsko-akcijska zanka. Poleg ustrezne vsebinske (gospodarske, družbene, okoljske) in količinske opredelitve razvojnih ciljev, ki omogočata uspešno merjenje približevanja ciljem trajnostnega razvoja oziroma trajnostni kakovosti življenja na določenem območju, je v sklopu informacijsko-akcijske zanke pomembno odprto vprašanje, kako v ta proces uspešno vključiti posameznika. Vključitev posameznika namreč pomeni, da ne sprejme le vloge opazovalca, temveč se »včlani« v delovanje lokalne, regionalne in širše skupnosti pri zasledovanju lokalnih, regionalnih, državnih, globalnih ciljev trajnostne kakovosti življenja. Ustrezno neprestano obveščanje, ki je razumljivo, pritegne pozornost, motivira (na primer z opozarjanjem na ugodne ali neugodne premike v vrednostih kazalcev v kratkem času ali v daljših obdobjih, s primerjavami z drugimi območji, ki jih lokalno ali regionalno prebivalstvo morda dojema kot zgled ali želi z njimi »tekmovati«), obenem ozavešča, da se trajnostna kakovost življenja spreminja vsak dan in da prav vsak prebivalec vsakodnevno vpliva na te spremembe. Ker gre za kombiniranje hedonističnih in evdemoničnih principov, bi bilo posamezniku sodelovanje hkrati vznemirljivo z vidika »tekmovanja« z drugimi območji in izpolnjujoče z vidika doseganja višjih, skupnih ciljev.

Čeprav se ideja morda zdi utopična, po našem mnenju že obstajajo potrebna znanja z različnih strokovnih področij, tehnološke možnosti ter zadostna raven informacijsko-komunikacijske pismenosti, okoljske ozaveščenosti in evdemonične odzivnosti prebivalstva, ki omogočajo vzpostavitev »sistema trajnostne kakovosti življenja«. To bi bil sistem, ki bi omogočal učinkovito postavljanje ciljev trajnostne kakovosti življenja oziroma trajnostnega razvoja, nazorno spremljanje teh ciljev na različnih prostorskih ravneh v realnem času, posamezniku in javnosti prilagojeni načini informiranja, tudi

o tem, kako in koliko lahko prispevajo k približevanju zastavljenih ciljev. Povezoval bi ustanove, ki bi merile oziroma modelirale ustrezne elemente kakovosti življenja, medije, raziskovalne in izobraževalne ustanove, lokalne, regionalne skupnosti, državno upravo in posameznike. Seveda vzpostavitev takšnega sistema prinaša vrsto tehničnih, informacijskih, tudi političnih in etičnih vprašanj. Vendar se zdi cilj, doseganje trajnostne kakovosti življenja, vreden takšnega truda. Morda bi bila Slovenija idealna za pilotni preizkus takšnega sistema.

Katera so torej ključna odprta vprašanja in področja, ki bi po našem mnenju pomembno prispevala k učinkovitosti sistema trajnostne kakovosti življenja? Poleg informacijsko-komunikacijske infrastrukture in vseprisotne mobilne informacijsko-komunikacijske tehnologije bi bili ključnega pomena na primer zasnova delovanja v več merilih hkrati (tako z vidika doseganja ciljev, kot primerjanje z drugimi območji) ter delovanje v realnem času (tovrstno vizijo smeri razvoja izpostavljata tudi Land, Michalos, 2015). Vseprisotnost informacijske tehnologije, ki vključuje tudi mobilne naprave in s tem tehnično omogoča neprestan dvosmeren dostop do sistema trajnostne kakovosti življenja, predstavlja pomembno tehnološko podlago sistema. Po drugi strani pa lahko zavede snovalce in uporabnike sistema, da s slabo premišljeno poplavo informacij (o tako kompleksnem pojavu bo količina informacij neizogibno velika) dosežejo neželen odklonilen odziv uporabnikov, namesto njihovega motiviranega vključevanja v sistem in v spreminjanje lastne in skupnostne območne trajnostne kakovosti življenja. Potrebno bo torej dobro premišljeno, učinkovito informiranje posameznikov in javnosti, ki vključuje izkušnje s področja infografike (na primer SURS – Kakovost življenja; OECD, 2015c) in personaliziranega prilagajanja predstavitev in vrednotenja življenjskih razmer (na primer OECD, 2015b). Pomemben bi bil prenos izkušenj s področja javnega obveščanja, celo s področja oglaševanja, koliko informacij, na kakšen način in kdaj naj bodo posredovane (na primer redno tudi preko javnih medijev, a ne preveč), da posameznike in lokalne skupnosti pritegne in motivira za delovanje. Za ozaveščanje, krepitev opolnomočenja in tudi učinkovitejše delovanje posameznikov v smeri trajnostne kakovosti življenja lahko pomembno vlogo odigra uporaba umetne inteligence, ki na podlagi posameznikovih preferenc in zmožnosti, območja, na katerem živi, lokalne skupnosti, v katero je vključen ter podatkov v različnih merilih o doseganju trajnostne kakovosti življenja podaja razlage, namige, usmeritve za delovanje. Primer uporabe umetne inteligence in virtualnega sveta v t. i. resnih igrah s področja trajnostnega razvoja, namenjenih za učinkovito predstavljanje in učenje učinkov našega odločanja in ravnanja, smo lahko preizkusili v »igri« SOS-21 (Le Gonnidec, 2009). Žal »igra« danes na spletu ni več dostopna. A pred desetletjem je njen avtor, tudi za tovrstno ekspertno delo za Združene narode, prejel številna priznanja. Predvsem pa je pokazal, da so vsebinsko, oblikovalsko, informacijsko znanje in računalniška tehnologija že lep čas zreli za inovativno in učinkovito uporabo tudi v sistemu za trajnostno kakovost življenja, o kakršnem razmišljamo v tem poglavju.

Uvodoma smo navedli cilj države, da do leta 2050 svojim prebivalcem pomaga doseči kakovostno življenje. Velik del dosedanjega in bodočega dela na področju omogočanja proučevanja kakovosti življenja se odvija v državnih raziskovalnih, izobraževalnih in drugih ustanovah. Tudi vzpostavljanja skiciranega sistema za trajnostno kakovost življenja si ni mogoče predstavljati brez temeljne vloge državnih ustanov. Tukajšnje

poudarjanje pomena vključitve posameznikov torej cilja na prebivalce Slovenije, ki bodo glavni izvajalci doseganja kakovostnega življenja. Navedeno naj pripomore k temu, da vse večji del prebivalstva sprejme sodelovanje v »igri trajnostna kakovost življenja« kot del svojega vsakodnevnega življenja.

5.3 Subjektivno vrednotenje regionalne kakovosti življenja v Sloveniji

V okviru tematike trajnostnega regionalnega razvoja v Sloveniji želimo na kratko osvetliti tudi proučevanje regionalne kakovosti življenja v Sloveniji, kot ene izmed različic območne kakovosti življenja. Kot smo pojasnili že uvodoma, nekoliko več pozornosti namenimo subjektivnemu vrednotenju regionalne kakovosti življenja ter razpravi o njegovem potencialnem prispevku k udejanjanju trajnostne kakovosti življenja. Za ilustracijo obravnavane problematike med drugim uporabimo nekaj izbranih rezultatov raziskave subjektivnega vrednotenja območne, tudi regionalne kakovosti življenja v Sloveniji, ki smo jo leta 2015 izvedli s pomočjo študentov geografije Oddelka za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Krevs, 2015).

Doslej je bilo izvedenih malo raziskav subjektivnih vrednotenj regionalne kakovosti življenja v Sloveniji. Več lahko zasledimo primerov proučitve subjektivne območne kakovosti življenja na primer po mestnih, obmestnih, podeželskih območjih (na primer Verlič-Dekleva, 1996; Krevs, 1996, 1999), pasovih oddaljenosti od središč (Kozina, 2013; Krevs, 2015), delu naselja, strnjenosti in velikosti naselja (Krevs, 2015) ter po izbranih mestih (Tiran, 2015).

V eni redkih raziskav, ki se večrazsežnostno loti subjektivne regionalne kakovosti življenja v Sloveniji, Rudar Neralova (2013) uporabi podatke Eurofund-ove raziskave European Quality of Life Survey EQLS iz leta 2007. Rezultati EQLS so sicer dostopni za leta 2003, 2007 in 2012 (Eurofund), a ne po statističnih regijah. Za namen medregionalnih primerjav je avtorica pridobila podatke neposredno od Eurofund-a. Osrednji del njene raziskave predstavlja prikaz porazdelitve odgovorov ter ugotavljanje statističnih povezav med izbranimi (27) kazalci kakovosti življenja ter med statističnimi regijami.

Drugi vir podatkov o subjektivni regionalni kakovosti življenja za Slovenijo predstavljajo rezultati Eurostat-ovega merjenja splošnega zadovoljstva z življenjem EU-SILC (Eurostat, 2015). Od leta 2012 do 2015 so rezultati dostopni tudi na spletnih straneh Statističnega urada Republike Slovenije (SURS-SILC, 2017). Glede na velikost vzorca (v Sloveniji okoli 28.000 oseb) in izvedbo vzorčenja (SURS, 2012–2015) so rezultati neprimerno bolj zanesljivi, kot v omenjeni Eurofund-ovi raziskavi ali v nadaljevanju predstavljeni lastni raziskavi.

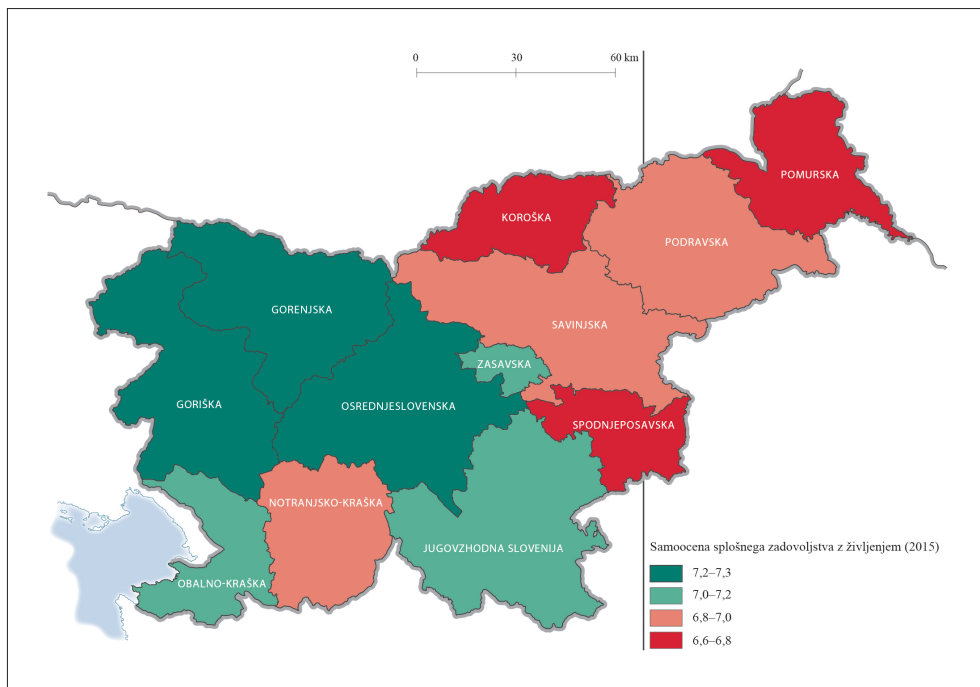
Na sliki 5.2 so prikazane povprečne ocene splošnega zadovoljstva z življenjem po statističnih regijah v Sloveniji v letu 2015, izmerjene na 10 stopenjski lestvici. Vprašanje je podobno enorazsežnostni Cantrilovi lestvi (Cantril, 1965; OECD, 2015a), ki sodi med najbolj razširjene hedonistične mere kakovosti življenja. Najvišjo stopnjo splošnega zadovoljstva z življenjem izražajo anketirani v Osrednjeslovenski, Gorenjski in Goriški statistični regiji, najnižjo pa v Koroški, Pomurski in Spodnjeposavski statistični regiji.

Na sliki 5.3 je prikazano spreminjanje ocen splošnega zadovoljstva z življenjem po statističnih regijah v obdobju 2012–2015. Glede na velikost vzorca ocenjujemo, da precej intenzivna nihanja zadovoljstva med leti odražajo dejansko precejšnjo občutljivost zadovoljstva z življenjem od leta do leta. Posebno izrazita skoka v zadovoljstvu z življenjem sta v obravnavanem obdobju izmerjena v Zasavski ter v Goriški statistični regiji in sicer med letoma 2014 in 2015.

V raziskavi, ki smo se je v letu 2015 lotili s študenti, smo izvedli večrazsežno vrednotenje subjektivne območne kakovosti življenja. Raziskava je bila izvedena z namenom ugotavljanja stopnje podobnosti spoznanj o subjektivno vrednoteni kakovosti življenja, do katerih pridemo s pomočjo izbranih uveljavljenih »merskih instrumentov« (vprašanj, npr. Cantrilove lestve, ali skupin vprašanj, na primer hedonističnih in evdemoničnih sestavljenih kazalcev kakovosti življenja) ter izbranih vprašanj o zadovoljstvu z razmerami v svojem življenju in življenjskem okolju, ki so bila uporabljena v raziskavah območne kakovosti življenja (na primer Krevs, 1996; Tiran, 2015, 2016, 2017). Nenaključni način vzorčenja in porazdelitev 815 anketiranih po statističnih regijah ne omogočata zanesljivega ocenjevanja regionalnih parametrov posameznih vidikov kakovosti življenja. Za ilustracijo v nadaljevanju izpostavimo le pogleda na ugotovitve raziskave, ki se navezujeta na problematiko, obravnavano v poglavju.

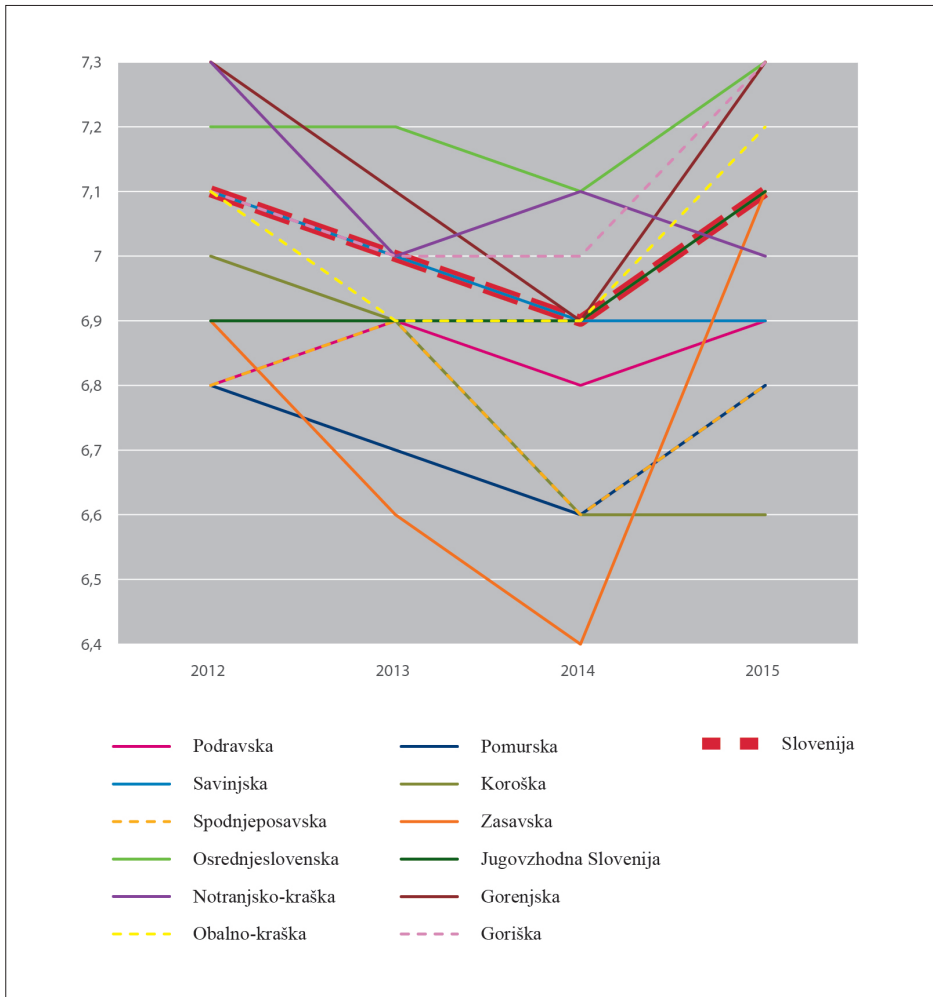
Na sliki 5.4 sta kartografsko prikazana agregirana kazalca subjektivne ocene kakovosti življenja po statističnih regijah v Sloveniji leta 2015. Zgornja karta prikazuje rangirano

Slika 5.2: Samoocena splošnega zadovoljstva z življenjem po statističnih regijah v Sloveniji leta 2015.

Vir: SURS-SILC (2017).

Slika 5.3: Spreminjanje samoocen splošnega zadovoljstva z življenjem po statističnih regijah v Sloveniji v obdobju 2012–2015.

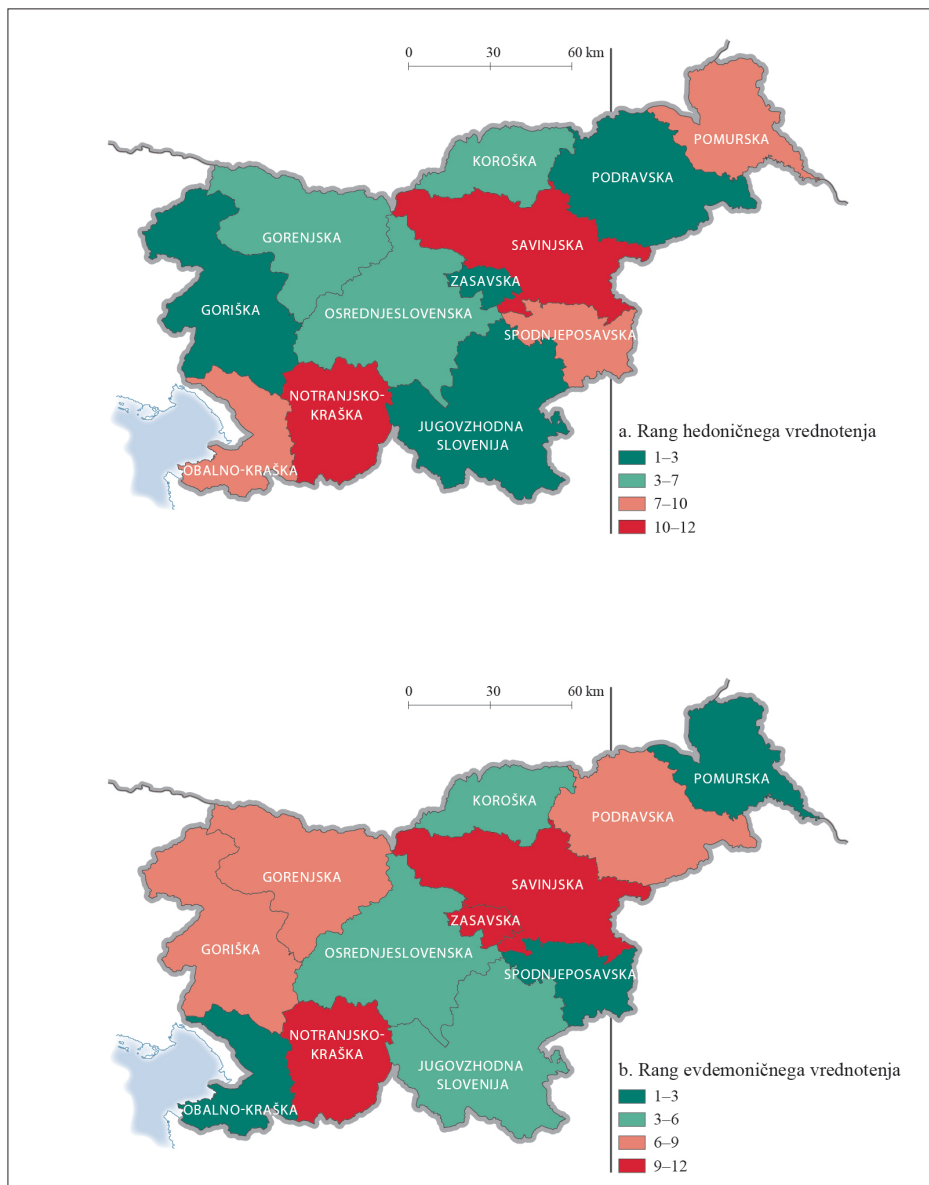

Vir: SURS – SILC (2017).

agregirano oceno hedonističnega ocenjevanja zadovoljstva z življenjem na podlagi 5 vprašanj (merski instrument *Satisfaction with life scale*, SWLS; Diener, Emmons in sod., 1985). Vprašanja se nanašajo na strinjanja z izjavami, da je anketirančevo življenje blizu idealnemu, so njegovi življenjski pogoji odlični, je zadovoljen s svojim življenjem, je dosegel pomembne stvari, ki jih želi v svojem življenju ter da ne bi skoraj ničesar spremenil, če bi še enkrat živel svoje življenje. Spodnja karta predstavlja rangirane agregirane ocene evdemoničnega vrednotenja kakovosti življenja na podlagi 3 vprašanj. Vprašanja se nanašajo na strinjanja z izjavami, da se anketirancu zdijo stvari, ki jih počne v življenju, vredne njegovega časa, denarja in truda, da je svoboden pri odločanju o tem, kako živi ter da na splošno nase gleda pozitivno. Primerjava kart

podpira zavzemanje za uporabo več subjektivnih merskih instrumentov hkrati, saj dejansko odražajo različne vidike kakovosti življenja. V kontekstu regionalnega razvoja kakovost življenja nujno obravnavamo na večkratno posplošen način: agregirano na

Slika 5.4: Primer hedoničnega (a) in evdemoničnega (b) pogleda na regionalno kakovost življenja v Sloveniji.

Opomba: povprečne ocene vrednotenij po statističnih regijah so pretvorjene v range; nižji rang pomeni višjo oceno stopnje kakovosti življenja.

Vir: Lastna raziskava s pomočjo študentov leta 2015, n=815.

prebivalstvo večjih območij, na podlagi posplošenih trendov spreminjanja dejavnikov in elementov kakovosti življenja prebivalstva, z izpostavljanjem poenostavljenih povezav med dejavniki in elementi kakovosti življenja, s poenostavljeno empirično opredelitvijo proučevanega pojava, s povezovanjem le posredno povezljivih dosedanjih raziskav kakovosti življenja in sorodnih pojavov. Regionalna raven merjenja kakovosti življenja se ne zdi najprimernejša z vidika prostorskega merila, v katerem poteka vsakodnevno življenje večine prebivalcev. Regije, v našem primeru statistične regije, so zaradi svoje velikosti notranje lahko zelo okoljsko, gospodarsko in družbeno heterogene in so praviloma veliko večje, kot »območja vsakodnevnega življenja« prebivalcev. Posplošitev ocen kakovosti življenja na regionalno raven nujno zmanjša razlike med obravnavanimi območji. Vendar obstaja pomemben razlog, da izvajamo posplošitve po regijah: na regionalni ravni poteka pomemben del načrtovanja in spremljanja (trajnostnega) razvoja v Evropski uniji in tudi v Sloveniji. Zato je nujno, da regionalno raven vrednotenja trajnostne kakovosti življenja vključimo kot eno izmed prostorskih ravni v sodobnem raziskovanju kakovosti življenja.

5.4 Izzivi in priložnosti raziskovanja trajnostne območne kakovosti življenja

Pregled izbranih »dokazov«, ki odražajo različne dileme ali nakazujejo korake naprej na področju raziskovanja območne kakovosti življenja prinaša več vprašanj, kot odgovorov. Tega so raziskovalci na tem področju pravzaprav vajeni, saj se proučevanje predmeta, o katerem ni vsaj približnega soglasja niti na filozofski ravni, nujno sooča z nedorečenostjo tudi na empirični raziskovalni ravni.

Rešitev teh nedorečenosti ni preprosta. Morda nam pomaga iz zagate prav predlagani pogled od daleč, na kakovost življenja kot »dejanski pojav« in ne le kot teoretičen konstrukt in predmet akademske razprave. Poleg številnih vprašanj in komentarjev naša razprava prinaša tudi eno večjo, na videz utopično idejo, ki jo imenujemo sistem trajnostne kakovosti življenja. Predlog ima zelo racionalno podlago. Premik od načelnega podpiranja in zavzemanja za trajnostni razvoj in trajnostno kakovost življenja proti dejanskim trajnostnim kakovostnim življenjem zahteva spremenjena življenja posameznikov, lokalnih skupnosti, družbe. Sistem trajnostne kakovosti življenja bi lahko pri spremembah življenj odigral zelo pomembno, z marsikaterega vidika morda kar ključno vlogo. Predlagani sistem temelji na povezavi med opredelitvijo ciljev trajnostnega razvoja družbe, ki vodijo do trajnostne kakovosti življenja, ter načinom udeležbe posameznikov na poti proti tem ciljem. Posameznikova udeležba naj bi temeljila na zavestnem sodelovanju, kot »člana« v lokalni in širši skupnosti, učinkovitem, posamezniku prilagojenem načinu informiranja, ozaveščanju, opolnomočenju, ob hedonističnem in morda še bolj evdemoničnem načinu spremljanja približevanja zastavljenim ciljem. Uspešno kombiniranje hedonističnih in evdemoničnih principov bi se lahko odražalo v opredeljevanju ciljev, kazalcev in razlag stopnje udeležanja trajnostne kakovosti življenja, a tudi na ravni neposredne uporabniške izkušnje. Na primer bolj tekmovalna, sebična, torej bolj hedonistična nagnjenja bi uporabniki zadovoljevali z meritvami

uspešnosti pri zasledovanju ciljev trajnostne kakovosti življenja. Evdemonična načela, vrline, globlje občutenje sreče in odgovornosti do drugih pa bi na primer razvijali in krepili ob vsakokratnem nazornem seznanjanju s prispevanjem k ciljem trajnostne kakovosti življenja lokalne skupnosti, regije ali človeštva kot celote. Regionalna raven bi bila le ena od ravni vrednotenja, primerjav, prikazov, oziroma eden od vpogledov v sistem kakovosti življenja. V razpravi smo problematizirali razkorak med lokalno ravno, na kateri večina posameznikov vsakodnevno živi in jo razmeroma dobro pozna, ter regionalno ravno, ki jo posameznik manj dobro pozna, si zato na primer težje predstavlja primerjave z drugimi regijami ali lasten prispevek k doseganju trajnostne regionalne kakovosti življenja. Vendar bi zaradi zelo visokega političnega in gospodarskega pomena regionalne ravni v EU, ki se odraža tudi v bogatih zbirkah podatkov, prav regionalna raven sistema trajnostne kakovosti življenja lahko najhitreje zaživela na ozemlju celotne EU.

Pilotno preizkušanje sistema bi bilo najbrž smiselno na več (manjših) območjih hkrati, kar bi omogočalo medsebojno primerjavo uspešnosti delovanja sistema in s tem morda tudi večjo spodbudo za sodelovanje posameznikov in lokalnih oziroma regionalnih skupnosti pri uporabi sistema. Slovenija se zdi zelo primerna – kot eno od izbranih območij – za pilotno preizkušanje takšnega sistema: zaradi velikosti in raznolikosti ozemlja, dobre informacijsko-komunikacijske pokritosti in opremljenosti, velikega obstoječega znanja v številnih vedah in dejavnostih, potrebnega za zasnovano učinkovitega sistema, dosedanje odzivnost javnosti na »velike projekte«, kakršen je bil na primer Očistimo Slovenijo, nenazadnje pa tudi izrecno zavzemanje vodstva države za doseganje kakovostnega življenja v že omenjeni Viziji za Slovenijo 2050.

Sistem trajnostne kakovosti življenja bo morda ostal zgolj zanimiva ideja, o kateri bomo razmišljali kdaj kasneje. Izmed ostalih izzivov na tem področju pa za raziskovalce v prihodnje morda kot »najglasnejše« izpostavimo naslednje:

- načela trajnostnega razvoja in teženje k manj površinskim merilom kakovosti življenja postavljata pred raziskovalce izziv, da iščejo načine dopolnitve hedonističnih z bolj evdemoničnimi in trajnostno usmerjenimi cilji razvoja družbe;
- učinkovita povezanost merjenja stopnje približevanja trajnostni kakovosti življenja z merljivimi elementi vsakodnevnega življenja posameznikov in lokalnih skupnosti; s tem je povezano nadaljevanje dvosmernega razvoja kazalcev trajnostnega razvoja – v smeri standardizacije »temeljnih« kazalcev ter v smeri »alternativnih«, »specifičnih« kazalcev kakovosti življenja; na to bo navezana tudi metodologija »zgoščanja informacij« o kakovosti življenja, saj bodo primerljivi skupni oziroma agregirani kazalci primerljivi v času in med območji le, če bodo izračunani na primerljiv način;
- učinkovita »informacijsko-akcijska zanka« - sistem obveščanja, ozaveščanja, opolnomočenja in pomoči pri delovanju posameznikov in lokalnih oziroma regionalnih skupnosti na poti k udeležanju trajnostne kakovosti življenja;
- iskanje učinkovitih poti za uveljavitev vrednot in praks, ki omogočijo, da trajnostna kakovost življenja postane temeljni cilj posameznika in družbe.

Viri in literatura

- Anić, P., 2012. How to find happiness: adolescent's life goals and free time activities. Doktorska disertacija. Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 195 str. URL: https://bib.irb.hr/datoteka/629215.Anic_P_2012._How_to_find_happiness_Adolescents_life_goals_and_free_time_activities.pdf (citirano 17. 2. 2017).
- Cantril, H., 1965. The pattern of human concerns. Rutgers University Press, 427 str.
- Diener, E., Emmons, R. A. in sod., 1985. The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, str. 71–75.
- Eurofund, Evropska raziskava o kakovosti življenja EQLS izvedena v letih 2003, 2007, 2012. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/sl/surveys/european-quality-of-life-surveys> (citirano 17. 1. 2017).
- Eurostat, 2012. EU-SILC 2013 Module on Well-being. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/documents/1012329/6071326/2013_Module_Well-being.pdf/93ac2517-f6ac-4ed5-8c42-ca89568ea5c9 (citirano 17. 1. 2017).
- Eurostat, 2015. Quality of life indicators - overall experience of life. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Quality_of_life_indicators_-_overall_experience_of_life (citirano 17. 1. 2017).
- Eurostat, 2016. Analytical report on subjective well-being, 2016 edition, 38 str. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-statistical-working-papers/-/KS-TC-16-005> (citirano 17. 1. 2017).
- Eurostat, 2017. Quality of life (QOL) – Context. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/gdp-and-beyond/quality-of-life/context> (citirano 17. 1. 2017).
- Kozina, J., 2013. Življenjsko okolje prebivalcev v ustvarjalnih poklicih v Sloveniji. Doktorska disertacija. Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 231 str.
- Kozina, J., 2016. Življenjsko okolje ustvarjalnih ljudi v Sloveniji. *Geografija Slovenije*, 35, 137 str.
- Krevs, M., 1996. Geografski vidiki življenjske ravni prebivalstva. V: Pak, M. (ur.). *Spodnje Podravje s Prlekijo: možnosti regionalnega in prostorskega razvoja*. Zveza geografskih društev Slovenije, str. 335–349.
- Krevs, M., 1998. Geografski vidiki življenjske ravni prebivalstva v Sloveniji. Doktorska disertacija. Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 234 str.
- Krevs, M., 1999. Glavne razlike v življenjski ravni med slovenskimi mestnimi, obmestnimi in podeželskimi območji. *Dela*, 14, str. 151–162.
- Krevs, M., 2000. Geographical contribution to the level of living research. V: *Zbornik referatov. II. Kongres na geografite od Republika Makedonija so struen seminar za nastavnice po geografija, Ohrid, 3.–5.11.2000. Makedonsko geografsko društvo*; str. 354–361.

- Krevs, M., 2002. Geografski vidiki življenjske ravni prebivalstva Ljubljane. V: Pak, M. (ur.). Geografija Ljubljane. Ljubljana: Oddelek za geografijo Filozofske fakultete, str. 117–132.
- Krevs, M., 2015. Geografija kakovosti življenja 2015. Raziskava s sodelovanjem študentov Oddelka za geografijo, Filozofske fakultete, Univerze v Ljubljani. Neobjavljeno gradivo.
- Land, K. C., Michalos, A. C., 2015. Fifty years after the social indicators movement: has the promise been fulfilled? An Assessment and an Agenda for the Future. URL: <http://www.miqols.org/howb/wp-content/uploads/2016/06/LandAndMichalos-50YearsPaper-Draft7.pdf> (citirano 17. 2. 2017).
- Le Gonnidec, P., 2009. SOS-21. Jeu de monde virtuel pour le développement durable. URL: <http://cursus.edu/institutions-formations-ressources/formation/13138/sos-21-jeu-monde-virtuel-pour/#.WLF1qvnhCPq> in <http://serious.gameclassification.com/FR/games/14092-SOS-21--le-jeu/index.html> (citirano 17. 1. 2017).
- Legatum Institute. 2011. Index prosperity database. URL: www.prosperity.com (citirano 17. 2. 2017).
- Local quality of life counts, 2010. A handbook for a menu of local indicators of sustainable development. Department of the Environment, Transport and the Regions. URL: <http://www.proveandimprove.org/documents/localqolc.pdf> (citirano 17. 1. 2017).
- Mandič, S., 2015. Opolnomočenje kot nova paradigma spreminjanja družbe in potencial v Sloveniji. Teorija in praksa, 52, 5, str. 825–843.
- Norton, D. L., 1976. Personal destinies: a philosophy of ethical individualism. Princeton University Press.
- OECD, 2013. Guidelines on measuring subjective well-being. OECD Publishing. URL: <https://www.oecd.org/statistics/Guidelines%20on%20Measuring%20Subjective%20Well-being.pdf> (citirano 17. 1. 2017).
- OECD, 2015a. How's Life. Measuring well-being. URL: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/economics/how-s-life-2015_how_life-2015-en#page44 (citirano 17. 1. 2017).
- OECD, 2015b. Better Life Index. URL: <http://www.oecdbetterlifeindex.org/> (citirano 17. 1. 2017).
- OECD, 2015c. Regional Well-being. URL: <https://www.oecdregionalwellbeing.org/> (citirano 17. 1. 2017).
- Ostenfeld, E., 1994. Aristotle on the good life and quality of life. V: Nordenfeld, L. (ur.), Concepts and measurements of quality of life in health care. Kluwer Academic Publishers; str. 19–34.
- Robeyns, I., van der Veen, R. J., 2007. Sustainable quality of life. Conceptual analysis for a policy-relevant empirical specification. Netherlands Environmental Assessment Agency (MNP), 99 str. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.606.9074&rep=rep1&type=pdf> (citirano 28. 1. 2017).

- Rudar Neral, M., 2013. Razlike v kakovosti življenja med slovenskimi regijami po raziskavi EQLS 2007. Magistrska naloga. Fakulteta za uporabne družbene vede, Nova Gorica; 152 str.
- Seligman, M.E.P., 2002. Authentic Happiness. Nicholas Brealey Publishing, 322 str.
- Slabe Erker, R., Lavrač, V., 2009. Mesto sreče v ekonomiji in strategiji trajnostnega razvoja. IB Revija, 3–4, str. 5–20. URL: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-DTTJ7EQH/> (citirano 17. 1. 2017).
- Smith, D.M., 1973. A geography of social well-being in the United States. McGraw-Hill.
- SURS – Kakovost življenja. URL: http://www.stat.si/qol/index_sl.html (citirano 17. 1. 2017).
- SURS - SILC, 2017. Samoocena splošnega zadovoljstva z življenjem – SILC, podatki po statističnih regijah, letno, 2012–2015. SI-STAT. URL: http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Dem_soc/08_zivljenjska_raven/18_08720_silc_zadovol_zivljenje/18_08720_silc_zadovol_zivljenje.asp (citirano 27. 1. 2017).
- SURS, 2012–2015. Samoocena splošnega zadovoljstva z življenjem – SILC. Metodologija. URL: <http://www.stat.si/StatWeb/Common/PrikaziDokument.ashx?IdDatoteke=8291> (citirano 17. 1. 2017).
- Tiran, J., 2015. Geografsko vrednotenje bivalnega okolja v izbranih slovenskih mestih. Doktorska disertacija. Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 323 str.
- Tiran, J., 2016. Measuring urban quality of life : case study of Ljubljana = Merjenje kakovosti življenja v mestu : primer Ljubljane. Acta geographica Slovenica 56, št. 1, str. 57–73. URL: <http://ojs.zrc-sazu.si/ags/article/view/828/4006> (citirano 28. 1. 2017).
- Tiran, J., 2017. Kakovost bivalnega okolja v Ljubljani. Georitem 28. 110 str.; URL: <http://zalozba.zrc-sazu.si/p/1398> (citirano 28. 1. 2017).
- Verlič-Dekleva, B. 1996: Prostor in kakovost življenja. V: Svetlik, I. (urednik), Kakovost življenja v Sloveniji. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana; str. 233–252.
- Vizija Slovenije 2050. URL: <http://slovenija2050.si/vizija-slovenije-2050/> (citirano 15. 2. 2017)
- Vurunič, S., 2012. Večkriterijsko vrednotenje kvalitete bivalnega okolja v občini Celje. Projektno poročilo. Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani; 34 str.
- World Happiness Report 2015, 2015. Helliwell, J. F., Layard, R., Sachs, J. (ur.). URL: <http://worldhappiness.report/wp-content/uploads/sites/2/2015/04/WHR15-Apr29-update.pdf> (citirano 17. 1. 2017).

6 Vzgoja in izobraževanje za trajnostni razvoj

Tatjana Resnik Planinc in Matej Ogrin

Nova vizija vzgoje in izobraževanja poudarja celovit, interdisciplinaren pristop k pridobivanju znanja, sposobnosti in veščin, potrebnih za trajnostno prihodnost, pa tudi za spremembo vrednot, vedenja in življenjskih navad.

Izobraževanje za trajnostni razvoj mora težiti k skupnemu cilju – spoznati in razumeti medsebojno povezanost treh stebrov človekovega življenja in delovanja: okolja in prostora, gospodarstva ter družbe. Te prvine je treba dojemati in obravnavati v medsebojni odvisnosti, pri čemer morata imeti okolje in prostor prednost, saj družba in ekonomija dolgoročno ne moreta obstajati brez podpore našega planeta (Shallcross, 2006). Mladostnike je treba torej ozavestiti, da zadovoljevanje naših potreb zahteva prostor. Če želimo to omejeno dobroto ohraniti takšno, da bo zadovoljevala tudi potrebe prihodnjih generacij, je treba rabo prostora smiselno načrtovati in usmerjati. Odgovornost za ravnanje s prostorom pa morajo prevzeti tako posamezniki kot družba, saj se lahko vsi vključujejo v proces sprejemanja odločitev (Demšar Mitrovič in sod., 2007).

Ob zavedanju mednarodnih razsežnosti družbenih potreb ter posledic odločitev in ravnanja tako posameznika kot celotne družbe vzgoja in izobraževanje za trajnostni razvoj iščeta načine, kako državljanke pripraviti na to, da se soočijo z izzivi sedanjosti in prihodnosti, nosilce odločanja pa do tega, da bodo pri vodenju sveta ravnali odgovorno. Gre za kompleksen koncept, ki se nenehno razvija, čeprav univerzalnega modela vzgoje in izobraževanja za trajnostni razvoj ni. So pa ključne vrednote, ki jih morata spodbujati:

- spoštovanje dostojanstva in človekovih pravic vseh ljudi po svetu ter zavezanost k doseganju socialne in ekonomske pravičnosti za vse;
- spoštovanje človekovih pravic prihodnjih generacij in prizadevanje za medgeneracijsko odgovornost;
- spoštovanje širše skupnosti in skrb zanjo v vsej njeni različnosti, kar vključuje zaščito in obnovo Zemljinih ekosistemov;
- spoštovanje kulturne raznolikosti in prizadevanje za vzpostavitev lokalne in globalne skupnosti strpnosti, nenasilja in miru (YouthXchange, 2007, str. 9).

Celoten izobraževalni sistem mora učence spodbujati k vsem že navedenim ciljem, še pomembneje in lažje pa je to dosegati pri pouku oz. študiju geografije, ki nudi možnosti za aktiven, odgovoren in v prostor usmerjen pristop. Geografska izobrazba

omogoča, da se posameznik zave vpliva svojih dejanj oziroma ravnanja družbenega okolja ter da s pomočjo najnovejših informacij in večšin ter na temelju okoljevarstvene etike sprejema odločitve, ki ne zanemarjajo okolja (Resnik Planinc, 1994).

Skrb za okolje in poudarek na okoljevarstvenih temah sta bila nadgrajena v *Smernicah vzgoje in izobraževanja za trajnostni razvoj od predšolske vzgoje do douniverzitetnega izobraževanja*, ki jih je leta 2007 izdalo takratno Ministrstvo RS za šolstvo in šport, in v katerih je zapisano, da »... vzgoja in izobraževanje za trajnostni razvoj ni le dodatek k sedanjemu splošnemu izobraževanju niti ni njen cilj zgolj in samo varovanje narave, ampak je obsežen, celovit, skladen pedagoški proces, ki vključuje odnos med človekom in naravo ter odnose med ljudmi; vodi do razumevanja vsestranske zveze med naravnim, gospodarskim, družbenim in političnim sistemom ter soodvisnosti ljudi, ki živijo v različnih delih sveta, ter skuša dejavno in tvorno reševati sedanja in prihodnja okoljska in družbena vprašanja človeštva« (Smernice ..., 2007, str. 2).

Po priporočilih UNECE Strategije (2009) bi moralo teoretično in metodološko dodelano (geografsko) izobraževanje z vidika trajnostnega razvoja vključevati (Learning from each other, 2009):

- **akcijsko učenje;** konkretna dejanja in aktivnosti učencev bi morala biti integralni del izobraževalnega procesa, kar naj bi razvijalo učenceve sposobnosti za samostojno aktivnost/delovanje ter omogočilo trajnostne spremembe v kratkem in dolgoročnem obdobju;
- **kritično mišljenje;** ob zavedanju obstoja različnih ideologij ter razvijanju družbene kritičnosti se moramo zavedati, da ne obstajajo politično nevtralne vrednote izobraževanja. Kritično mišljenje v procesu izobraževanja definiramo kot posameznikovo zavestno sprejemanje informacij, z namenom razumevanja lastnih obstoječih vrednot, zanimanj in znanja. V svoji najboljši nameri lahko kritično mišljenje vodi v družbeno, kulturno in intelektualno fleksibilnost ob zavedanju, da se vse informacije dejansko navezujejo na prostor in čas;
- **dinamiko kot kakovost;** pri čemer je poudarjena kakovost izobraževanja, ki daje učencu aktiven in sodelovalen položaj, s čimer razvijeta učenec in učitelj bolj vzajemni odnos, ki spoštuje tako obstoječe znanje kot sposobnosti učečega se;
- **interdisciplinaren pristop;**
- **multidisciplinaren pristop;**
- **problemski pristop;**
- **procesno orientiran pristop;** pri čemer dojemamo učenje in poučevanje kot proces in tako damo namesto vsebini večji poudarek aktivnostim, dinamiki, udeležencem v procesu, posameznim etapam itd.;
- **reševanje problemov;** učne vsebine podajamo v kontekstu realnih problemov ali primerov;
- **projektno delo;**
- učenje v naravi, na prostem, v pokrajini (**izkustveno učenje**), pri čemer naj bi učni proces prevzel obliko kompleksne, strukturirane »delavnice«.

V Sloveniji je v *Smernicah vzgoje in izobraževanja za trajnostni razvoj* v celotni vertikali izobraževanja zapisano, da to prednostno vključuje »spoštovanje občečloveških vrednot, dejavno državljanstvo in participacijo, medkulturni dialog in jezikovno raznovrstnost, ohranjanje narave in varovanje okolja (ekološko ozaveščenost in odgovornost), kakovostno izobraževanje - spodbudno delovno in učno okolje, kakovostne medosebne odnose, razvoj socialnih kompetenc (nenasilje, strpnost, sodelovanje, spoštovanje itd.), zdrav življenjski slog (duševno in telesno zdravje), krepitev zdrave samozavesti in samopodobe, kakovostno preživljanje prostega časa, razvijanje podjetnosti kot prispevka k razvoju družbe in okolja ter spoznavanje različnih področij kulture in spodbujanje ustvarjalnosti in dejavnosti« (Smernice ..., 2007, str. 2).

Geografija je nedvomno šolski predmet, ki lahko brez težav vse zgoraj zapisano vključi v učni proces. Tako osnovnošolsko kot srednješolsko izobraževanje bi moralo upoštevati večplastnost obravnavanih tematik, njihovo odzivnost na družbene spremembe ter jih sprejeti kot živ organizem, ki se v različnih situacijah različno odziva. Tudi s tem bomo mladino učili (če si sposodimo besede ameriškega znanstvenika Alana Kaya), da je bolje ustvarjati prihodnost, kot pa jo napovedovati.

V nadaljevanju se osredotočamo na razvijanje kompetenc mladega človeka za trajnostni razvoj v procesu geografske vzgoje in izobraževanja, osvetljujemo delo z bodočimi učitelji geografije na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani ter podajamo primer dobre prakse na primeru vzgoje in izobraževanja za trajnostno mobilnost.

6.1 Razvijanje kompetenc za trajnostni razvoj v procesu geografske vzgoje in izobraževanja

Izkušnje se pri mladem človeku od otroštva do odraslosti stalno in hitro povečujejo, saj se širi njegov prostor bivanja in delovanja. Ob tem, tako Kolenc-Kolnikova (1996), mladostnik spoznava vse širši krog različnih ljudi, ki prispevajo k širjenju njegovega znanja o družbi in stanju v njej. Enako velja za pridobivanje prostorskih izkušenj, saj hodi na izlete, ekskurzije in potovanja. Ker je v stiku z večjim številom ljudi, mu mnogi od njih vede ali nevede posredujejo svoja stališča, prepričanja, vrednote in poglede. Mladostnik zato razpolaga z bistveno večjimi in bogatejšimi informacijami in izkušnjami kakor otrok. S pomočjo pridobljenih izkušenj in informacij si oblikuje celosten pogled na prostor, ki ga obdaja (Kolenc-Kolnik, 1996). Vloga učitelja geografije je tu izjemno pomembna.

Geografi si pogosto postavljamo vprašanje, kako skozi proces geografske vzgoje in izobraževanja spodbujati mišljenje in ustvarjalnost mladih, da bodo sprejemali prostor kot vrednoto, delovali v skladu s trajnostnim razvojem in postali odgovorni do ljudi in prostora, ki jih obdaja. V zadnjem desetletju se je potrdila teza, da je doseganje pozitivnih rezultatov pogojeno s prepletanjem več področij: od različnih znanj do raznih sposobnosti in veščin, odnosov in vrednot (Preglednica 6.1).

Preglednica 6.1: Potrebno znanje, sposobnosti in veščine učencev in dijakov za trajnostni razvoj.

Vedeti, poznati in znati	Sposobnosti in veščine
<p>Učenci in dijaki naj:</p> <ul style="list-style-type: none"> • vedo, da so viri na našem planetu omejeni; • poznajo vire na Zemlji: prst, vodo, minerale, itd. ter njihovo razširjenost in vlogo pri ohranjanju živih organizmov; • vedo, kako delujejo ekosistemi in biomi in kako le-ti vplivajo na zdravje okolja in ljudi; • vedo, kakšen je bil odnos prvotnih družb do okolja in v njem najdejo pozitivne vidike; • vedo, kako lahko naravni viri vplivajo na ekonomski razvoj določenega območja; • poznajo značilnosti razvoja v nomadski, agrarni, industrijski in postindustrijski dobi ter vpliv tega razvoja na naravno okolje; • vedo, kakšno vlogo imata v razvoju znanost in tehnologija ter kakšen vpliv imata le-ti na okolje; • poznajo proces urbanizacije in njegovih posledic za prostor; • razumejo povezanost političnega, gospodarskega, okoljskega in družbenega; • razmišljajo o možnih rešitvah za globalna vprašanja; • načrtujejo in sprejemajo odločitve v skupnosti na način, ki dojema prostor kot vrednoto. Poleg tega je treba vedeti, kako pomembno je na vseh področjih našega življenja sodelovanje vlad, gospodarstva, nevladnih organizacij in javnosti. 	<p>Učenci in dijaki naj:</p> <ul style="list-style-type: none"> • se seznanijo z raziskovanjem in vodenjem različnih študij o prostoru ter z zastavljanjem vprašanj sebi in drugim; • se naučijo, kako lahko uporabijo definicije konceptov, kot so prostor, družba, razvoj in tehnologija v lokalnih, nacionalnih in globalnih izkušnjah; • se pri reševanju problemov naučijo posluševati različnih virov in tehnologij; • prepoznajo predsodke, znajo poslušati različna mnenja ter poiščejo optimalno rešitev; • razvijajo hipoteze na osnovi pravih informacij, kritičnih analiz in skrbne sinteze in jih preizkušajo v novih kontekstih in izkušnjah; • razvijajo strategije za trajnostno naravnano spreminjanje današnjih razmer med ekologijo in ekonomskim razvojem; • bodo vzgojeni in naučeni sprejemanja kompromisov v konfliktnih situacijah.

Vir: Bandelj, 2007 (povzeto po *Learning for a sustainable future*, 2007).

Že pred več kot desetimi leti so geografi poudarjali pomen razumevanja prostora ter njegovih vrednot in omejitev za vzgojo mladih v odgovorne, aktivne in kritične državljanke (Urbanc, Fridl, 2007). Tako smo v sklopu mednarodnega projekta *R.A.V.E. Space - Raising Awareness of Values of Space through the Process of Education* (INTERREG IIIB CADSES Programme, 2005–2007), v katerem je sodeloval tudi Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, v želji, da bi učence in dijake opremili z novimi védenji, za predmete, ki vsebujejo tako imenovano prostorsko dimenzijo, predlagali dopolnitev učnih načrtov. Mednarodna raziskava, narejena v sklopu projekta, je namreč pokazala, da je učni načrt ključna prvina, ki zagotavlja uspešno vključitev novih vrednot v proces izobraževanja (Resnik Planinc, 2006).

Pri tem smo si bolj kot za vpeljevanje novih vsebin prizadevali za nadgradnjo obstoječih. Ideje, ki so usmerjale naše delo, so bile: širjenje znanja o trajnostnem razvoju in vrednotah prostora, razmišljanje o prostorskih problemih in načini njihovega reševanja, zavedanje o posledicah različnih posegov v prostor, razumevanje prepletenosti in medsebojne odvisnosti dejavnosti v prostoru in razvijanje odgovornega odnosa do prostora kot naravne dobrine. Pri tem smo izhajali iz dejstva, da je mogoče doseči zastavljene cilje le z nadgradnjo védenja, njegovo osmislitvijo in uporabo v praksi. V okviru že omenjenega mednarodnega projekta in projekta *Vključevanje elementov*

trajnostnega prostorskega razvoja in vrednot prostora v izobraževalni proces je bilo med drugim ugotovljeno, da se obravnavanje prostorskih problemov pojavlja izjemoma in v senci okoljskih vsebin, ki so bile že pred prenavo učnih načrtov v prejšnjem desetletju v naših šolah dobro zastopane. Zato je bilo nujno v vzgojo in izobraževanje za trajnostni razvoj vključiti tudi razumevanje in razreševanje problemov in konfliktov, ki jih v odnosu do okolja in prostora prinaša spremenjen življenjski slog in družbeno-ekonomski ter tehnični razvoj. Pregled obstoječih učnih načrtov je tudi pokazal, da je veliko prostorsko orientiranih vsebin v učne programe že vključenih. Zato so bile poudarjene nekatere specifične vsebine, posebno tiste s področja prostorskega načrtovanja. Zaradi družbenih sprememb, povezanih s postmodernimi vrednotami in participativno demokracijo, se je namreč čedalje bolj kazala potreba po večjemu vključevanju prebivalcev v proces prostorskega načrtovanja, s čimer bi se preprečilo netrajnostne oblike upravljanja s prostorom in doseglo boljše sodelovanje med prebivalci in investitorji ob upoštevanju vrednot prostora (Resnik Planinc, 2008).

Naše težnje so sovpadle s prenavo osnovnošolskih in srednješolskih učnih načrtov v Sloveniji, ki je potekala v letih od 2007 do 2008. Številna naša priporočila so bila upoštevana in danes lahko ugotavljamo, da predvsem učni načrti za geografijo vključujejo ustrezno število globalnih in etapnih učnih ciljev, povezanih s trajnostnim razvojem, obenem pa je težnje k trajnostnem razvoju prepoznati tudi v naboru kompetenc, sposobnosti in spretnosti. Prenova učnih načrtov z vključevanjem novih vsebin je seveda zahtevala nadaljnje strokovno spopolnjevanje učiteljev, zato je bilo organiziranih več seminarjev za učitelje na temo vzgoje in izobraževanja za trajnostni razvoj, ki so bili dobro obiskani.

Cilji, ki naj bi se jih doseglo pri izobraževanju za trajnostni razvoj, so povezani z dejstvom, da je potrebno dojeti omejenost planetarnega ekosistema in naših zmožnosti njegovega izkoriščanja. Prav tako so povezani z že omenjenim razumevanjem vsestranske zveze med naravnim, gospodarskim, družbenim in političnim sistemom ter soodvisnosti ljudi, ki živijo v različnih delih sveta, s širjenjem znanja o vrednotah prostora, razumevanjem povezanosti političnega, gospodarskega, okoljskega in družbenega, razmišljanjem o (prostorskih) problemih in načinih njihovega reševanja, zavedanjem posledic različnega ravnanja, razumevanjem prepletenosti in medsebojne odvisnosti dejavnosti v prostoru, razvijanjem odgovornega odnosa do prostora, ipd. Tako naj, če izpostavimo le najpomembnejše, učenci in dijaki:

- razumejo, da ima vsaka odločitev posledice;
- se zavedajo trajnih posledic posegov v prostor;
- ugotavljajo in vrednotijo posledice določenih posegov v prostor;
- spoznajo najbolj pereče prostorske probleme in predlagajo rešitve;
- spoznajo poklice, ki so povezani z urejanjem naravnega in grajenega prostora;
- razumejo pomen in vlogo prostorskega načrtovanja ter sodelovanja javnosti v postopkih sprejemanja odločitev o posegih v prostor;
- samostojno raziščejo varne poti v šolo za pešce in kolesarje ter načrtujejo izboljšave;

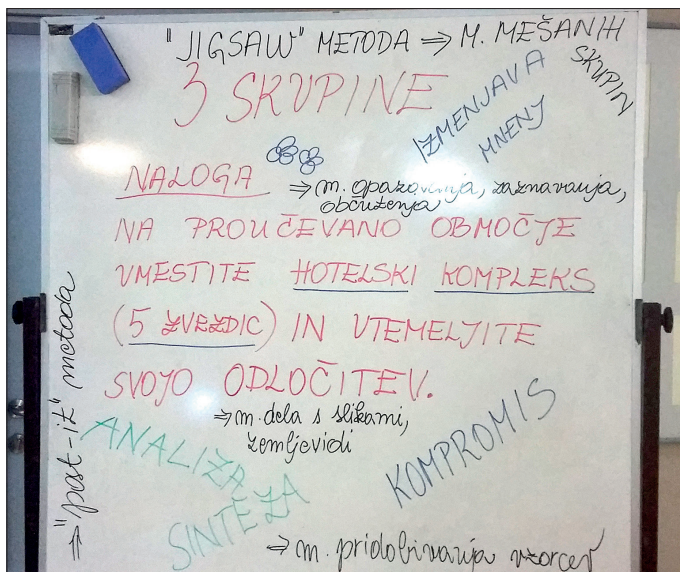
- dajejo pobude za urejanje okolice šole;
- razvijajo pozitiven odnos do lastne vloge pri načrtovanju prihodnjega razvoja (Fridl in sod., 2007).

V okviru izobraževanja za trajnostni razvoj se od učencev pričakuje aktivno sodelovanje, podajanje predlogov, samostojno delo, kritično razmišljanje, prepoznavanje, ipd. V današnjem času poučevanje o globalnih temah samo po sebi ne zadostuje več, kajti ljudje potrebujejo praktične veščine, ki jim bodo omogočile nadaljevanje učenja tudi potem, ko zapustijo šolo. Razumevanje tako globalnih kot lokalnih vsebin v globalnem kontekstu pogojuje zavedanje, da so te pogosto medsebojno povezane in imajo obenem svojo preteklost in prihodnost. Sposobnost razumevanja stvari z različnih vidikov je ob upoštevanju različnih stališč ključnega pomena za intra- in internacionalno razumevanje kot osnove za ustvarjanje pogojev sodelovanja, ki podpirajo trajnostni razvoj (McKeown, 2002).

Izsledki mednarodne raziskave, ki je potekala leta 2006 v sklopu že omenjenega mednarodnega projekta *R.A.V.E. Space*, in ki jo je kot projektni partner zasnoval Oddelek za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani ter jo izvedel s pomočjo drugih projektnih partnerjev iz Slovenije, Italije, Poljske, Grčije in Črne gore, so potrdili tezo, da med količino vsebin v učnih načrtih, ki se navezujejo na prostorski razvoj, in zanimanjem učencev zanje obstaja statistično pomembna povezava. Istočasno pa je po mnenju 1.897 učiteljev iz petih držav vsaj delno zanimanje učencev pogojeno tudi z okoljem, iz katerega prihajajo, saj je kar 67,7 % anketirancev prepričanih, da učenci prinesejo vsaj nekaj znanja tudi od doma. Če bi skušali na osnovi dobljenih rezultatov sklepati širše, bi prišli do zaključka, da teme, ki se nanašajo na trajnostni razvoj, prostor in njegove vrednote, pred desetimi leti še niso bile pomemben del vsakdana ljudi. Obenem pa na osnovi rezultatov raziskave lahko potrdimo dobro znano dejstvo, da bolj ko je družba izobražena, bolj stimulatивно okolje oziroma osnovo za mladostnikovo nadaljnje izobraževanje predstavlja. Sodelovanje in vključevanje javnosti je za delovanje učiteljev izredno pomembno, vendar pa velik del učiteljev sam od sebe ni pripravljen spreminjati stvari, ampak je pri tem odvisen od »višje« avtoritete (v primeru Slovenije od učnih načrtov) (Resnik Planinc, 2006).

8.2 Izobraževanje bodočih učiteljev geografije

Vsega zapisanega se dobro zavedamo tudi izobraževalci bodočih učiteljev geografije. Študenti geografije že v času študija na prvi stopnji pridobijo različna znanja o trajnostnem razvoju, ki jih nato v sklopu drugostopenjskega pedagoškega študija geografije nadgradijo z možnostmi prenosa v šolsko prakso. V konkretnem primeru se je aplikativni pristop izkazal kot daleč najboljši. Preko analize učnih načrtov za geografijo z vidika določenih učnih ciljev, kompetenc, sposobnosti in spretnosti skušamo v praksi izpeljati različne pristope, učne oblike in učne metode z namenom njihovega uresničevanja v vzgojno-izobraževalnem procesu (Slika 8.1). Tako že od leta 2007 s študenti v predavalnici ter na terenu proučujemo trajnostni razvoj in vrednote prostora (npr. Portorož, Ljubljana), se ukvarjamo s trajnostno lokalno oskrbo s hrano, oblikovanjem predstav o pokrajinah med mladimi, razvijanjem zavesti o pomenu trajnostne mobilnosti med mladimi itd.

(foto: T. Resnik Planinc, 2016)

Bodoči učitelji geografije se zavedajo pomena vzgoje in izobraževanja za trajnostni razvoj in s svojimi idejami pogosto kakovostno nadgradijo že obstoječe oz. poznane pristope k tej tematiki (Slika 6.2).

(foto: T. Resnik Planinc, 2016)

Slika 6.1:

Seznanjanje z različnimi pristopi, učnimi oblikami in učnimi metodami z namenom vzgoje in izobraževanja za trajnostni razvoj. Didaktični vikend študentov pedagoške smeri geografije v ČŠOD Breženka, november 2016.

Slika 6.2:

Terenskemu delu, v sklopu katerega je generacija študentov pedagoške smeri 2. stopnje proučevala vrednote prostora od marine Portorož do Sečovljskih solin, je sledil prikaz izsledkov na Guliverjem zemljevidu v učilnici ČŠOD Breženka.

6.3 Primer dobre prakse – izobraževanje za trajnostno mobilnost v Sloveniji

S smernicami trajnostnega razvoja in znotraj tega trajnostne mobilnosti se v Sloveniji srečujemo že vrsto let. Med prve glasnike trajnostnih prometnih praks pri nas

zagotovo sodijo okoljske nevladne organizacije (Focus, CIPRA Slovenija, Umanotera) in tudi javne ustanove (Urbanistični inštitut Slovenije). Na področju izobraževanja o trajnostni mobilnosti bi izpostavili zlasti nevladno organizacijo Focus, društvo za trajnostni razvoj. S prvimi aktivnostmi na področju neformalnega izobraževanja o trajnostni mobilnosti so začeli že v letu 2004 (projekt *Okolju in družbi prijazna mobilnost*), v letu 2007 so v okviru projekta *JPP je kul!* organizirali nagradni natečaj za šole na temo javnega potniškega prometa. Leta 2008 so v okviru istega projekta pripravili učno gradivo z učnimi listi za učitelje in učence od 1. do 4. razreda osnovne šole na temo trajnostne mobilnosti. S podobnimi aktivnostmi so nadaljevali tudi v letu 2009, ko so organizirali nagradni natečaj na temo trajnostne mobilnosti za srednje šole in seminar za učitelje, in leto kasneje, ko so organizirali podoben natečaj za srednje šole (Benčina, 2016). Postopno se je krog izvajalcev izobraževanja za trajnostno mobilnost širil, a formalno pojem trajnostne mobilnosti še dolgo potem, ko so se posamezne šole že srečale z omenjenimi vsebinami, ni našel mesta v procesu izobraževanja. Prvi večji premik v tej smeri je Slovenija dočakala v letu 2011, ko se je začel projekt *Do-bimo se na postaji*, ki je bil del aktivnosti tedanjega Ministrstva za infrastrukturo v smeri izboljšanja razmer v javnem potniškem prometu. Za naloge izobraževanja o trajnostni mobilnosti smo bili zadalženi na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani ter nevladna organizacija Focus, društvo za trajnostni razvoj.

Osnovna ideja projekta je bilo izobraževanje, informiranje ter ozaveščanje o javnem potniškem prometu, ciljne skupine pa so bile od otrok v vrtcih preko učencev v osnovnih šolah in dijakov v srednjih šolah do študentov na fakultetah. Hkrati so ciljno skupino predstavljali tudi učitelji osnovnih in srednjih šol ter vzgojitelji v vrtcih. Projekt se je končal v letu 2013, v dveh letih in pol pa je pustil v procesu izobraževanja o trajnostni mobilnosti pomemben pečat.

V vrtcih je bila opravljena promocija igre za otroke o trajnostni mobilnosti (*Beli zajček*) in priročnik za vzgojitelje o poučevanju trajnostne mobilnosti z naslovom *Trajnostna mobilnost - priročnik za vzgojitelje v vrtcih* (Otrin in sod., 2013), izvedene so bile tudi delavnice za srednješolce ter seminarji za njihove učitelje. Priročnik je prvi tovrstni dokument v Sloveniji, ki je zasnovan skladno z aktualno prakso vzgoje in izobraževanja v slovenskih vrtcih, in ki ponuja ključne vsebine trajnostne mobilnosti in predloge različnih učnih oblik in metod dela (Otrin in sod., 2013, str. 7). Vključuje opis trajnostne mobilnosti in javnega potniškega prometa, slovar pojmov, didaktična priporočila za vključevanje vsebin trajnostne mobilnosti v kurikulum za vrtce, primere dejavnosti in učne liste. Nadalje vsebuje pet vsebinskih sklopov (Pravica do gibanja, Avtomobili potrebujejo veliko prostora, Čisto zares z javnim potniškim prometom, Ranljive skupine v prometu, Potovalne navade in okolje), ki dajo vzgojiteljem vsebinsko podporo pri izvedbi igrin in ostalih aktivnosti. Na koncu priročnika je predstavljena še igra *Beli zajček*, ki je namenjena predšolskim otrokom. Osnovna ideja je, da z zmanjšanjem motoriziranih prihodov v vrtec otroci prispevajo k čistejšemu zraku in tako omogočijo zajčku, da njegov kožušček ponovno postane bel (Otrin in sod., 2013).

Izobraževanje za trajnostno mobilnost se je v okviru projekta nadaljevalo z aktivnostmi v osnovni šoli, ki je zajemalo izobraževalne seminarje za učitelje in nagradni natečaj za literarno delo ali risbo na temo trajnostne mobilnosti. Podobno kot za vzgojitelje v vrtcih smo tudi za učitelje osnovnih šol pripravili priročnik za poučevanje

trajnostne mobilnosti z naslovom *Trajnostna mobilnost - priročnik za učitelje osnovnih šol* (Ogrin in sod., 2013).

Struktura priročnika je podobna priročniku za vrtce. Na začetku sta opisana trajnostna mobilnost in javni potniški promet, nato sledijo didaktična priporočila učiteljem in tematski sklopi s primeri učnih ur (Javni potniški promet, Moja pot v šolo, Promet – okolje – človek, Potovalne navade razreda). Na koncu sledi primer igre na temo trajnostne mobilnosti za osnovne šole. To je igra *Prometna kača*, katere osnovna odega je skozi igro doseči čim večje število trajnostnih prihodov učencev v šolo ne le v času trajanja igre, pač pa tudi po njej. Otroci zbirajo nalepke in jih nalepijo na plakat prometne kače, in bolj kot je kača polepljena, bolj uspešen je razred. Glavni namen igre je seveda ozaveščati o pomembnosti trajnostne mobilnosti in doseči večji delež trajnostnih prihodov v šolo tudi po koncu igre.

Igro *Prometna kača* smo v okviru projekta *Dobimo se na postaji* s pomočjo učiteljic in učiteljev izvedli tudi na desetih slovenskih šolah v šolskem letu 2011/2012. Med leti 2014 in 2017 pa se igra izvaja v sklopu projekta *Traffic snake game network*, ki ga sofinancira program *Intelligent energy Europe*, na nacionalni ravni pa ga koordinira Razvojna agencija Sinergija. V šolskem letu 2014/2015 je igro izvajalo 29 slovenskih osnovnih šol, ki so v samo dveh tednih, kolikor traja igra, zabeležile v povprečju 77 % trajnostnih prihodov v šolo. V šolskem letu 2015/2016 je k tej igri pristopilo 65 slovenskih osnovnih šol (Karba, 2015).

(foto: Š. Berlot, 2016)

Slika 6.3:

Pomemben del izobraževanja za trajnostno mobilnost je prikaz in doživljanje primerov dobre prakse. Fotografija kaže zelo uspešen primer vinschgauske železnice z lepo urejeno železniško postajo v Meranu na Južnem Tirolskem, ki so si jo ogledali tudi nekateri učitelji.

V letu 2016 je Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani ponovno sodeloval pri projektu, povezanem z izobraževanjem za trajnostno mobilnost. Šlo je za projekt *Trajnostna mobilnost v praksi* (financiran v okviru sredstev Sklada za podnebne spremembe s strani Ministrstva za okolje in prostor). Projekt je v proces izobraževanja, ozaveščanja in dela s šolami vstopil v obliki dveh seminarjev za učitelje ter z vodeno izobraževalno ekskurzijo v Bolzano in okolico z namenom ogleda

dobrih praks trajnostne mobilnosti. Na dveh izbranih ljubljanskih osnovnih šolah so bile organizirane vodene kolesarske poti (Bicivlak) in vodeni pohodi (Pešbus) v šolo. V obeh primerih je bil odziv zelo pozitiven in je pokazal, da so trajnostne poti v šolo za učence tudi bolj vesele, družabne in prijetne.

Omeniti moramo še projekt, ki je nadaljevanje projekta *Trajnostna mobilnost v praksi* in se imenuje *Trajnostna mobilnost v šoli*. Nosilni partner je Ipop – Inštitut za politike prostora. Namen tega projekta je občinam in šolam pokazati enostavne in napredne rešitve na poti k trajnostni mobilnosti v okviru šolskih okolišev. Cilj je, da se pripravi mobilnostna načrta za podeželsko in mestno osnovno šolo, poleg tega pa bo poudarek tudi na ozaveščanju o trajnostni mobilnosti v šolah – tako učencev in njihovih staršev, kot tudi tam zaposlenih (CIPRA Slovenija, 2016).

Slika 6.4:

Pešibus je zelo primerna oblika druženja ter varna, zdrava in trajnostna pot v šolo.

(foto: Benčina/Zdravsolar.si)

(foto: Š. Berlot, 2016)

Slika 6.5:

Zgledno urejena kolesarska infrastruktura je predpogoj za razvoj urbane trajnostne mobilnosti. Na sliki je kolesarski most v Bolzanu.

6.4 Sklepne misli

Odnos med vzgojo in izobraževanjem ter trajnostnim razvojem je kompleksen. Raziskave kažejo, da je izobraževanje ključno, da bi družba razvijala in dosegala trajnostne cilje. Ravno tako so raziskave potrdile, da je domišljena kombinacija visokošolskega izobraževanja, raziskovanja in vseživljenjskega učenja nujna za prehod v informacijsko oz. na znanju temelječe gospodarstvo, ki ga v večji meri kot (uvožena) tehnologija poganjajo lokalne inovacije in kreativnost (Educational Innovation ..., 1998).

Morda se sodobna družba še vedno v premajhni meri zaveda prepleta različnih in različno pomembnih vrednot vsakega posameznika ter lokalne in širše skupnosti v kateri živi, dela in se odloča. Posameznika ne vzgaja in izobražuje samo šola, temveč tudi domače in širše okolje. Naloga šole je, da ne samo uči o trajnostnih vrednotah, temveč da jih sprejema kot živ organizem, ki v različnih soodvisnostih različno reagira, ter da je obenem z ustrežno mero kritične distance odprta do njihove raznolikosti in večplastnosti. Le na tak način bomo vzgojili in izobrazili posameznika, ki bo usposobljen za življenje, delo in odločanje v sodobni družbi.

Vzgoja in izobraževanje za trajnostni razvoj se organsko prepletata z raziskovalnim delom v okviru programske skupine na Oddelku za geografijo. Študijski programi geografije v precejšnji meri že vključujejo vsebine, ki so temeljne za razumevanje in udejanjanje ciljev trajnostnega razvoja.

Viri in literatura

Bandelj, I., 2007. Geografsko izobraževanje in vrednote prostora. Diplomsko delo, Oddelk za geografijo, Filozofska Fakulteta, Univerza v Ljubljani, 175 str.

Benčina, M. Informacije o projektih v preteklosti. (Osebni vir 13. 12. 2016).

- CIPRA Slovenija, 2016. Informacija o projektu. (Osebni vir, 15. 12. 2016).
- Demšar Mitrovič, P., Resnik Planinc, T., Urbanc, M., 2007. Geografsko izobraževanje o vrednotah prostora za zagotavljanje trajnostnega razvoja. *Geografija v šoli*, 16, 3, str. 3–11.
- Education for Sustainable Development. A Manual for Schools. The Royal Town Planning Institute. London, 2004, 70 str.
- Educational Innovation for Sustainable Development. Educational Innovation for Sustainable Development Report of the Third UNESCO-ACEID International Conference. Bangkok, 1998. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001106/110683Eo.pdf> (citirano 1. 12. 2016).
- Fridl, J., Kušar, S., Resnik Planinc, T., Simoneti, M., 2007. Vključevanje vrednot prostora v proces izobraževanja. V: Žakelj, A., 2007. Kurikul kot proces in razvoj: zbornik prispevkov posveta, Postojna, 17.-19. 1. 2007, Ljubljana.
- Karba, K., 2015. Informacije o prometni kači. (Osebni vir. 11. 12. 2015).
- Kolenc-Kolnik, K., 1996. Spatial perception of a frontier region by young people. V: Nove smeri prostorskega razvoja, Maribor, Pedagoška fakulteta.
- Learning from each other. The UNECE Strategy for Education for Sustainable Development. 2009. United Nations Economic Commission for Europe, Genève, 150 str. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/798ece5.pdf> (citirano 15. 12. 2016).
- McKeown, R., 2002. Education for Sustainable Development Toolkit. URL: <http://www.esdtoolkit.org/default.htm> (citirano 11. 10. 2016).
- Ogrin, M., Resnik Planinc, T., Ilc Klun, M., Plevnik, A., 2013. Trajnostna mobilnost priročnik za učitelje v osnovnih šolah. Ljubljana, Ministrstvo za infrastrukturo in prostor, 93 str.
- Otrin, K., Benčina, M., Živčič, L., Resnik Planinc T., Plevnik, A., 2013. Trajnostna mobilnost priročnik za vzgojitelje v vrtcih. Ljubljana, Ministrstvo za infrastrukturo in prostor, 74 str.
- Resnik Planinc, T., 1994. Mednarodna listina o geografskem izobraževanju. V: Haubrich, H. (ur.). *International charter on geographical education*. Nürnberg: Hochschulverband für Geographie und ihre Didaktik, 17 str.
- Resnik Planinc, T., 2006. Vrednote prostora kot integralni del izobraževanja. *Geografski vestnik*, 78, 2, Ljubljana, Zveza geografskih društev Slovenije, str. 9–24.
- Resnik Planinc, T., 2008. Geographical education and values of space: a comparative assessment from five European countries. *Int. res. geogr. environ. educ.*, vol. 17, no. 1, str. 56–73.
- Shallcross, T., 2006. Whole school approaches, forging links and closing gaps between knowledge, values and actions. Creating sustainable environments in our schools, Wals, A. E. Y., Schallcross, T., Robinson J., Pace P. (ur.), Stoke-on-Trent, Trentham, str. 29–46.

Smernice vzgoje in izobraževanja za trajnostni razvoj od predšolske vzgoje do douniverzitetnega izobraževanja. 2007. Ljubljana, Ministrstvo RS za šolstvo in šport, 8 str.

Urbanc, M., Fridl, J., 2007. Ozaveščanje o prostoru kot pomemben dejavnik izobraževanja za trajnostni razvoj; primer projekta R.A.V.E. Space. V: Veliki razvojni projekti in skladni regionalni razvoj, Regionalni razvoj 1, Ljubljana, Založba ZRC.

YouthXchange. Izobraževalni priročnik za odgovorno potrošnjo. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, 84 str.

7 Vrednotenje geodiverzitete in trajnostni razvoj

Uroš Stepišnik

7.1 Uvod

Fizično okolje predstavlja najpomembnejši naravni vir, ki nam zagotavlja najosnovnejše pogoje za preživetje. Vendar pa sta tako biotski kot abiotski del okolja bolj kot kdajkoli na udaru zaradi nesmotrnega in prekomernega izkoriščanja. Prav zato se je zavedanje o človekovem pretiranem izkoriščanju in degradaciji narave v zadnjih petdesetih letih postopno krepilo. Na najbolj očitno in tudi najbolj dramatično izumiranje živalskih in rastlinskih vrst, ki je posledica izjemne dinamike izgube habitatov, je najprej začela opozarjati znanost. Posledice izumiranja so se najočitneje pokazale v nepovratnem procesu izgube raznolikosti živega sveta. Ne le število vrst, tudi raznolikost živega sveta je postala pomembna vrednota. Sledili so vse številnejši pozivi k ukrepanju s strani različnih nevladnih organizacij in celotne družbe. Prav zato je v današnjem času pri preučevanju narave veliko večja pozornost namenjena biotskemu delu narave (Pettersson, Keskitalo, 2013). Po podpisu *Konvencije o biološki raznovrstnosti* v Rio de Janeiru leta 1992 se je število raziskav na tem področju skokovito povečalo; vrstile so se študije o vrednotenju, zaščiti in ohranjanju raznovrstnosti žive narave. Raznovrstnost žive narave se nanaša na gensko (ohranjanje genske raznovrstnosti), vrstno (zmanjšanje upadanja števila vrst) in ekosistemsko raznovrstnost (vzdrževanje in zaščita habitatov) ter na ohranjanje povezav med njimi. Izraz biotska ali biološka raznovrstnost se je kot znanstveni pojem začel uporabljati sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja, ko je bil splošno sprejet v skrajšani obliki kot *biodiverzitet*a (Gray, 2013).

Prvi primeri vrednotenja narave so temeljili na vrednotenju njenega abiotskega dela. To se je v devetnajstem stoletju odražalo tudi v oblikovanju prvih zavarovanih območij na svetu, ki so temeljili na izredni geološki in geomorfološki pestrosti (Gray, 2013). Šele z razvojem celostnega pogleda na ohranjanje in zaščito narave se je namreč v zadnjih petnajstih letih iz koncepta varovanja ekosistemov postopno razvila misel o povezanosti habitatov in pokrajine oziroma žive in nežive narave, ki vključuje tudi vplive človeka (Serrano, Ruiz-Flaño, 2007). Ponovno se je začel kazati interes za varovanje in vrednotenje neživega dela narave (Gray, 2013; Melelli, 2014). Sodobni termin *geodiverzitet*a tako predstavlja analogijo terminu *biodiverzitet*a in obsega pestrost nežive narave v smislu geoloških (kamnine, minerali, fosili) in geomorfoloških elementov (oblike in procesi) ter prsti (Gray, 2013). Na ponovno oživitev interesa za vrednotenje nežive narave pa ne kažejo le strokovni članki in iskanje najustreznejših metod vrednotenja elementov nežive narave. Pojavlja se tudi vse večje zanimanje

za t. i. geoturizem, ki temelji na povezavi interpretacije geoloških in geomorfoloških prvin pokrajine in rekreacije (Necheš, 2016), ustanavljajo pa se tudi geoparki, ki so neposredna posledica povečanega zanimanja za nežive elemente narave.

Identifikacija in ustrezno razumevanje ter vrednotenje elementov fizičnega okolja je ključ do učinkovitega trajnostnega razvoja. Poleg raznovrstnosti biotskega dela narave, na katerega je trenutno usmerjen večji del pozornosti varstva, je izrednega pomena tudi raznovrstnost abiotskega dela narave, ki z ustreznim razumevanjem in vrednotenjem lahko vodi v celostno sonaravno upravljanje s fizičnim okoljem.

7.2 Geodiverziteteta in vrednotenje nežive narave

Raziskovanje in zaščita geološke dediščine imata predvsem v Evropi in Ameriki mnogo daljšo zgodovino, kot jo ima zavedanje pomena raznovrstnosti žive narave. Ustanovitev prvega narodnega parka na svetu Yellowstone sega v leto 1872, v Evropi pa je bil prvi geološki rezervat Siebengebirge na območju današnje Nemčije zasnovan že leta 1836 (Gray, 2004). Danes je to naravni park. Oba omenjena primera sicer povezuje izstopajoči vulkanski relief, a tudi v Sloveniji ne moremo mimo ustanovitve Alpskega varstvenega parka v Dolini Triglavskih jezer, ki je predstavljal zametek našega edinega narodnega parka (Erhartič, 2011).

Abiotski del narave (geološka podlaga, relief, hidrografske značilnosti) ima veliko vlogo pri vrednotenju oziroma ukrepah za varovanje. Kljub temu pa se je razumevanje pomena raznolikosti nežive narave šele pred kratkim uveljavilo kot samostojno znanstveno in strokovno področje preučevanja z lastno terminologijo in metodologijo. Serrano, Ruiz-Flaño (2007) navajata, da je termin geodiverziteteta (v obliki »geodiversidades«) prvič uporabil argentinski geograf Federico Alberto Daus leta 1940, in sicer za opisovanje razlik v kulturah določene pokrajine. Današnjemu pomenu so se sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja približevali izrazi pokrajinska ali geomorfološka pestrost (Serrano, Ruiz-Flaño, 2007; 2009; Gray, 2013).

V proučevanju geoloških in geomorfoloških posebnosti Tasmanije je več avtorjev (Sharples, 1993; Dixon, 1995; Kiernan, 1996) uporabilo izraz geodiverziteteta (Gray, 2004). Termin je bil uradno potrjen ob sprejetju dokumenta o varovanju avstralske naravne dediščine leta 1996, kjer se je definicija glasila: »*Geodiverziteteta je naravni razpon ali pestrost geoloških (kamnine), geomorfoloških (površinski procesi) in pedoloških značilnosti, skupin, sistemov in procesov*« (Gray, 2013). Opredelitev pojma geodiverziteteta je še veliko, večina temeljnih pa z različnimi poudarki opredeljuje elemente nežive narave (geološke, geomorfološke, hidrološke in pedološke) kot ključne dejavnike naravne raznolikosti. Nekateri avtorji pri tem zagovarjajo večjo vlogo raznolikosti nežive narave, saj ta omogoča pestrost in bogastvo biotopov, ekosistemov in habitatov. Tako naj bi bila biodiverziteteta odvisna od geodiverzitetete oziroma bi naj bila celo njen del (Sharples, 1993; Sharples, 1995).

Naraščajoče zanimanje za neživi del narave je narekovalo oblikovanje metod vrednotenja, s katerimi bi posredno omogočili sonaravno upravljanje z naravo, hkrati pa bi prispevale k trajnostnemu razvoju. Vrednotenje geodiverzitetete je torej povezano s

celovitejšim varovanjem narave pa tudi boljšim upravljanjem zavarovanih območij. Pri tem je potrebno razlikovati med vrednostjo posameznega elementa geodiverzitet in vrednostjo, ki jo podaja pestrost elementov na posameznem območju (Gray, 2013), kar je pravzaprav osnova vrednotenja geodiverzitet. Identifikacija elementov geodiverzitet in njihovo vrednotenje je odvisno od odnosa človeka do narave, vprašanj varstva okolja in ekonomskega potenciala naravnega vira.

Potem ko je bil razvit pojem geodiverzitet, je vsak prispevek s področja njenega vrednotenja predstavil svojo metodo, ki je bila prilagojena določenemu območju in namenu. Mednarodna geomorfološka zveza navaja tri ločene skupine vrednot, ki so v grobem skupne vsem metodam vrednotenja (Reynard, Coratza, 2007; Reynard in sod., 2007; 2016):

- znanstvene vrednote, ki imajo pomen za poznavanje zemeljske zgodovine in za interpretacijo površinskih procesov in vključujejo redkost, tipičnost in celovitost oziroma ohranjenost elementov geodiverzitet;
- dodane vrednote, ki vključujejo estetske, ekološke in kulturne vidike elementov geodiverzitet;
- vrednote upravljanja in uporabnosti, ki obsegajo izobraževalne, ekonomske in varstvene potencialne posameznih elementov.

Vrednotenje raznolikosti nežive narave je bilo sprva namenjeno inventarizaciji naravne dediščine, zato so metode temeljile zlasti na znanstvenih kriterijih. Z naraščanjem zanimanja za geodiverzitetu in širjenjem pomena elementov nežive narave pa se je širil tudi kontekst uporabe z opredeljevanjem dodanih vrednosti in vrednotenjem upravljanja in uporabnosti. Poskusi poenotenja in izdelave univerzalnih smernic za vrednotenje niso bili doseženi, saj je izbor metode odvisen od ciljev in namenov raziskave (Reynard in sod., 2016).

Poleg različnih ciljev vrednotenja, ki so lahko namenjeni upravljanju z naravnimi viri (Serrano, González-Trueba, 2005; Panizza, Mennella, 2007; Pereira in sod., 2007; Zouros, 2007), vrednotenju ranljivosti okolja (Erhartič, 2010a; Ruban, 2010), ocenjevanju geoturističnega (Pralong, 2005) ter izobraževalnega potenciala (Newsome, Johnson, 2013; García-Rodríguez, Fernández-Escalante, 2016), se metode vrednotenja razlikujejo glede na način zajema prostorskih podatkov o elementih geodiverzitet ter njihovi predstavitvi v prostoru. Tako lahko v osnovi ločimo tri skupine metod. Najpreprostejše so metode, ki elemente geodiverzitet na nekem zaključenem območju obravnavajo kot posamezne točke. Druga vrsta metod temelji na vrednotenju večjih sklenjenih območij. Tretja skupina metod temelji na celovitem vrednotenju območja proučevanja.

Najpreprostejšo metodo vrednotenja geodiverzitet, ki temelji na vrednotenju posameznih elementov geodiverzitet kot točk znotraj proučevanega območja, so razvili na Inštitutu za geografijo Univerze v Lozani v Švici (Reynard in sod., 2007). Metoda je zasnovana v šestih korakih določevanja vrednosti, pri čemer v prvem in drugem zberemo osnovne in opisne podatke elementov geodiverzitet, tretji in četrti korak vključujeta identifikacijo znanstvenih in dodanih vrednosti. Zadnji korak je sinteza, ki poda skupno vrednost posameznega elementa geodiverzitet (prav tam). Po tej metodi vsakemu izbranemu elementu geodiverzitet določimo več vrednosti, ki jih

obravnavamo točkasto in nato njihove vrednosti prostorsko prikažemo na zemljevidih. Pri tej metodi pravzaprav ne gre za vrednotenje geodiverzitet na izbranem proučevanem območju, ampak se le določa vrednost posameznega elementa. V literaturi obstaja veliko različic te metode (Panizza, Mennella, 2007; Erhartič, 2007; Zouros, 2007; Hjort, Luoto, 2010), ki so si v osnovi precej podobne in so primerne za analize manjših območij. Najpomembnejše pomanjkljivosti te metode se odražajo v občutni subjektivnosti ocenjevalcev, saj je tako kvalitativno kot kvantitativno vrednotenje podvrženo odnosom ocenjevalcev do naravnega okolja in vprašanju varstva narave (Stepišnik, Repe, 2015). Dodatna pomanjkljivost te metode je odsotnost opredeljevanja pestrosti posameznih elementov ocenjevanja na določeno prostorsko enoto, kar bi morala biti osnova vrednotenja geodiverzitet.

Druga vrsta metod temelji na razdelitvi proučevanega območja na manjše prostorske enote, katerim se opredeli vrednost geodiverzitet. Eno temeljnih tovrstnih metod so razvili na Oddelku za geografijo na Univerzi v Valladolidu v Španiji (Serrano, González-Trueba, 2005). Vključuje inventarizacijo in analizo posameznih elementov geodiverzitet znotraj posameznih prostorskih enot. Tem prostorskim enotam se določi vrednost oziroma indeks geodiverzitet na osnovi števila različnih elementov geodiverzitet znotraj posameznega območja in razčlenjenosti površja prostorske enote, ki je odvisna tudi od velikosti prostorske enote:

Pri tem je G indeks geodiverzitet, N število različnih elementov geodiverzitet, R koeficient razgibanosti površja in $\ln S$ naravni logaritem površine območja v km^2 . V literaturi obstaja mnogo različnih uporab te metode za vrednotenje obsežnejših območij (Serrano, Ruiz-Flaño, 2009; Erhartič, 2011; Pellitero in sod., 2011; Erhartič, 2012). Te metode upoštevajo odnose med posameznimi elementi geodiverzitet v smislu njihove gostote in pestrosti, zato jih lahko opredelimo kot primerne za ugotavljanje geodiverzitet na zaključenih prostorskih enotah. Kljub temu da je metoda zasnovana numerično, kar v veliki meri izloča subjektivne vplive ocenjevanja, je opredeljevanje manjših prostorskih enot še vedno stvar presoje ocenjevalcev.

Vrednotenje geodiverzitet stremi k čim manjšemu vplivu subjektivnih presoj, zato se razvijajo nove delno avtomatizirane kvantitativne metode vrednotenja, ki so podprte z geoinformacijskimi orodji. Takšne metode vrednotijo celotno preučevano območje v okviru gostote elementov geodiverzitet, pestrosti elementov geodiverzitet na prostorsko enoto ter razgibanosti površja (Pereira in sod., 2013; de Paula Silva in sod., 2014; Melelli, 2014; Stepišnik, Repe, 2015; Trenchovska, 2016). Eden prvih primerov uporabe takšne metode vrednotenja geodiverzitet je bil izdelan za regionalni park Monte Subasio v Umbriji, Italija (Melelli, 2014). Metoda je primerna za različno velika območja, za katera imamo sistematično zbrane podatke o prostorski razporeditvi elementov geodiverzitet in dovolj natančne digitalne modele reliefa (Stepišnik, Repe, 2015).

7.3 Naravne vrednote in geodiverzitet v Sloveniji

Vrednotenje abiotskega dela narave ima v svetovnem in slovenskem merilu dolgo tradicijo. Na območju Slovenije so se prvi primeri vrednotenja, ki so bili povezani z zakonsko ureditvijo naravnih spomenikov, pojavili leta 1958 (Zakon o varstvu kulturnih

spomenikov in naravnih znamenitosti, 1958). Takrat je bil sprejet *Zakon o varstvu kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti*, ki je obravnaval vse zavarovane objekte enako, ne glede na njihovo pomembnost ali vrednost. Sledil je *Zakon o varstvu narave*, ki je urejal varstvo narave kot celote (*Zakon o varstvu narave*, 1970).

Naslednji poskus vrednotenja naravne dediščine je bil narejen v okviru *Inventarja najpomembnejše naravne dediščine Slovenije* (Peterlin in sod., 1976) predstavljal pa je prvi pravi izbor vrednejših naravnih območij in objektov. Določena so bila merila vrednotenja identificiranih elementov naravne dediščine: znanstvena vrednost, izjemnost ali redkost, značilnost ali tipičnost, kulturno vzgojna vrednost, ekološka vrednost, krajinska oblikovana vrednost, rekreacijska vrednost in ogroženost. Inventar je bil nato dopolnjen leta 1988 (Skoberne, Peterlin, 1988) in 1991 (Skoberne, Peterlin, 1991), ko so bila merila vrednotenja tudi nekoliko modificirana.

Sledil je *Zakon o naravni in kulturni dediščini* (1981), ki je zamenjal *Zakon o varstvu narave* (1970). Zakon je namesto termina naravni spomenik uvedel pojem naravna dediščina. Poleg tega je naravno in kulturno dediščino obravnaval skupaj (*Zakon o naravni in kulturni dediščini*, 1981). Leta 1993 je *Zakon o varstvu okolja* vzpostavil nov, celovit krovni sistem varstva okolja in narave. Za poimenovanje izbranih, posebej vrednih delov narave, je uvedel pojem naravne vrednote. Poleg tega je kot sestavni del narave vključil človeka ter opredelil trajnostno rabo in varstvo naravnih dobrin (*Zakon o varstvu okolja*, 1993).

Danes je varstvo narave sistemsko urejeno z *Zakonom o ohranjanju narave* iz leta 1999 in kasnejšimi dopolnitvami (leta 2004, 2006, 2010 in 2014). Zakon je v celoti odpravil poimenovanje naravna dediščina, prevzel pa je pojem naravne vrednote ter tako v nov sistem prevzel tudi vse do tedaj prepoznane, strokovno evidentirane enote naravne dediščine (*Zakon o ohranjanju narave*, 1999). Z dodatnim zakonom so bile tudi jame opredeljene kot naravne vrednote (*Zakon o varstvu podzemnih jam*, 2004).

Naravne vrednote se identificirajo v postopku vrednotenja narave. *Zakon o ohranjanju narave* (1999) opredeljuje naslednja strokovna merila za kvalitativno vrednotenje:

- izjemnost: del narave ima izjemne merske, oblikovne ali druge lastnosti (izjemno velik, majhen, izstopajoče oblikovan);
- tipičnost: del narave ima nazorno prepoznavne lastnosti, tipični deli narave so kot taki pogosto opisani v literaturi;
- kompleksna povezanost: deli narave z različnimi naravnimi pojavi in oblikami so povezani v funkcionalno celoto ali se nahajajo na geografsko zaključenem območju;
- ohranjenost: na delu narave je bil vpliv človeka majhen ali tako časovno oddaljen, da lastnosti naravnih pojavov ali oblik niso bistveno spremenjene;
- redkost: del narave vsebuje redke (absolutna/relativna redkost pojavljanja) naravne oblike ali pojave;
- ekosistemska pomembnost: del narave je pomemben z vidika ohranjanja biotske raznovrstnosti; ima lastnosti ekološko pomembnega območja/genetske banke;

- znanstveno raziskovalna pomembnost: del narave je pomemben kot znanstveni dokaz (npr. pojav ali oblika, na podlagi katerega je nastala znanstvena teorija ali je bil pojav ali proces znanstveno poimenovan);
- pričevalna pomembnost : del narave je povezan s kulturnimi dogodki, ima simbolični pomen za slovenski narod ali je značilen in prepoznaven za Slovenijo.

Slika 7.1: Izvir Krupe je naravna vrednota, saj ustreza merilu tipičnega kraškega izvira pod zatrepom (Skoberne, Peterlin, 1991).

(foto: U. Stepišnik)

Naravne vrednote so osnovni deli narave, ki vsebujejo posebne vrednostne lastnosti, na osnovi katerih se naravne vrednote opredelijo po zvrsteh. Vsaka identificirana naravna vrednota se opredeli z eno ali več zvrstmi na (Zakon o ohranjanju narave, 1999):

- površinsko geomorfološko, podzemeljsko geomorfološko ali geološko zvrst;
- hidrološko zvrst;
- ekosistemsko zvrst;
- botanično ali zoološko zvrst;
- drevesno zvrst;
- zvrst oblikovane naravne vrednote;
- zvrst krajinske vrednote.

Sprejetje predpisa s strani ministrstva in s tem določitev naravne vrednote poleg same identifikacije obsega tudi evidentiranje naravne vrednote z opisom vrednostnih lastnosti glede na zvrst ter njihovo geolociranje. Naravne vrednote obsegajo

tudi njihovo neposredno okolico, v primeru identifikacije večjih območij z vrednostnimi lastnostmi se opredeli večja območja oz. velike naravne vrednote.

Slika 7.2: Naravna vrednota Jezero pri Podpeči je po vrsti hidrološka in botanična naravna vrednota (Skoberne, Peterlin, 1991).

(foto: U. Stepišnik)

Kljub temu da je vrednotenje abiotskega dela narave v smislu geodiverzitete relativno mlado (e.g. Gray, 2013), je bil prvi objavljen primer vrednotenja na območju Slorvenije izdelan že zelo zgodaj (Orožen Adamič, 1970). V povezavi z opredeljevanjem vrednosti slovenskih dolin v območjih gradnje hidroelektrarn avtor zapiše: »Zato se je v zvezi z varovanjem okolja treba odločiti, da ločimo dejstva od čustev in poiščimo metodo, s katero bi številčno ponazorili naše dokaze.« (Orožen Adamič, 1970, 152). Tako je s preprosto numerično metodo, ki je vključevala oblikovanost reliefa, faktor razgleda, krajinsko zanimivost in stopnjo urbanizacije, avtor opredelil značaj doline, oziroma stopnjo atraktivnosti (Orožen Adamič, 1970; Peterlin in sod., 1970).

V zadnjem desetletju je prišlo do sistematičnega vrednotenja geodiverzitete različnih območij Slovenije (Erhartič, 2010b; 2010a; 2012). Prva metoda aplikacije vrednotenja geodiverzitete (Erhartič, 2010b) je obravnavala slapove v Sloveniji, ki so že bili opredeljeni kot naravna vrednota (Zakon o ohranjanju narave, 1999). Temeljila je na aplikaciji štirih različnih metod vrednotenja geodiverzitete (Pralong, 2005; Serrano, González-Trueba, 2005; Pereira in sod., 2007; Reynard in sod., 2007), ki jih je avtor delno poenotil, tako da so bile končne vrednosti med seboj primerljive. Na podlagi rezultatov je avtor povzel, da so vse uporabljene metode problematične zaradi pretirane subjektivnosti, ki jih dovoljujejo kriteriji vrednotenja (Erhartič, 2010b).

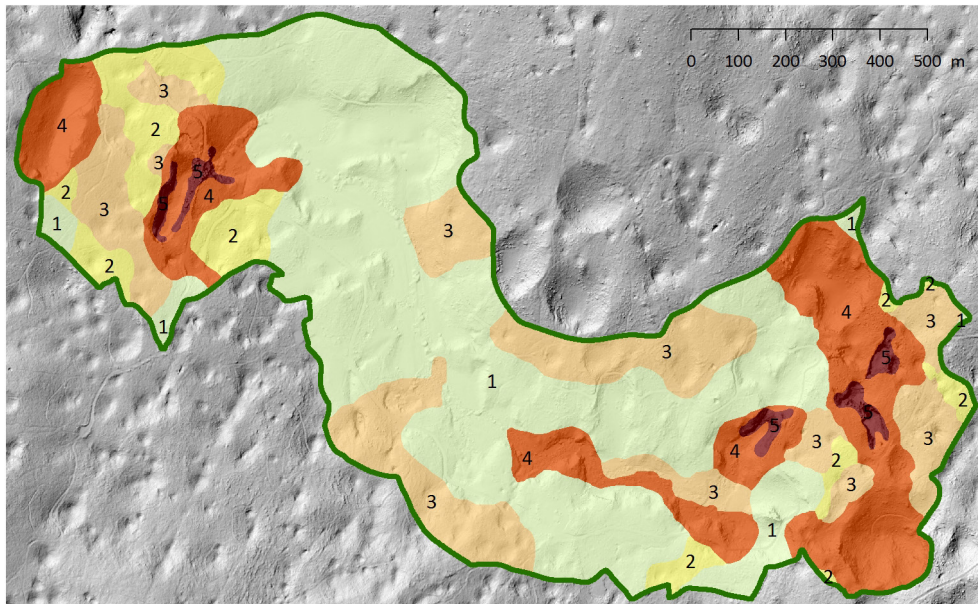
Sledil je poskus inventarizacije geodiverzitete (Erhartič, 2010a) v okolici Blejskega jezera. Avtor ni izdelal osnovne morfografske karte, ki bi služila identifikaciji elementov

geodiverzitate, ampak je v karto vključil že znane naravne vrednote (Zakon o ohranjanju narave, 1999). Končni rezultat je bila splošna pregledna karta, ki vsebuje abiotske naravne vrednote, ki so osnova za nadaljnji geoturistični razvoj lokalne skupnosti (Erhartič, 2010a).

Najobsežnejša aplikacija vrednotenja geodiverzitate je bila izdelana za območje Doline Triglavskih jezer (Erhartič, 2011; 2012). Celotno preučevano območje je avtor razdelil na 17 manjših območij oziroma geomorfoloških enot. Nato pa je na podlagi modificirane metode vrednotenja (Reynard in sod., 2007) opredelil posamezne vrednosti. Vsako območje je vrednotil na podlagi znanstvenih in dodanih vrednosti. Znanstvene vrednosti so vključevale redkost, tipičnost, celovitost in paleogeografsko vrednost. Dodane vrednosti pa ekološko, estetsko, kulturno in ekonomsko vrednost ter dostopnost. Znanstvene in dodane vrednosti so podane numerično med 0 in 1, enako kot pri metodi, ki jo je predlagal Reynard in sod. (2007). Skupno vrednost z izobraževalno vrednostjo, posameznih geomorfoloških enot je avtor podal opisno (Erhartič, 2011; 2012).

Prvi poskus vrednotenja geodiverzitate na osnovi metode, ki zajema celovito območje preučevanja, je bil uporabljen na primeru identifikacije območij z visokim indeksom geodiverzitate oz. vročih točk geodiverzitate v krajinskem parku Rakov Škocjan (Stepišnik, Repe, 2015). Metoda upošteva identifikacijo elementov geodiverzitate, ki ji sledi izračun pestrosti elementov geodiverzitate na posameznih delih površja ob upoštevanju razgibanosti površja.

Slika 7.3: Primer celovitega vrednotenja geodiverzitate na območju Slovenije, kjer so bila na območju Rakovega Škocjana določena območja z različnim indeksom geodiverzitate (Stepišnik, Repe, 2015).

Legenda

indeks geodiverzitate

 1 izjemno nizek	 4 visok
 2 nizek	 5 izjemno visok
 3 srednji	 meje krajinskega parka

oblikovanje in kartografija: Uroš Stepišnik, Blaž Repe
 Oddelek za geografijo, FF UL 2015
 vir podlage: GURS, 2011, ARSO, 2015

7.4 Zaključek

Za uspešno doseganje koncepta trajnostnega razvoja, s katerim bi ohranili biotski in abiotski del narave, je poznavanje, razumevanje, evidentiranje in vrednotenje fizičnega okolja izrednega pomena. Na področju biotske raznovrstnosti in živega dela narave obstaja mnogo pristopov, ki se uspešno uporabljajo za evidentiranje in vrednotenje genetske, vrstne in ekosistemske pestrosti ter za ohranjanje povezav med njimi (Gray, 2013; Pettersson, Keskitalo, 2013).

Koncept varovanja nežive narave močno zaostaja za varovanjem žive narave. Pojem geodiverziteta se je sistematično začel uporabljati šele leta 1996, ko je bil prvič uporabljen kot analogija termina biodiverziteta v kontekstu varovanja naravne dediščine na Tasmaniji. Tako današnji termin geodiverziteta obsega pestrost nežive narave v smislu geoloških (kamnine, minerali, fosili) in geomorfoloških elementov (oblike in procesi) ter prsti (Gray, 2013).

Kljub temu da je geodiverziteta mlad koncept identifikacije in vrednotenja posameznih delov narave, je bilo do sedaj predlaganih mnogo različnih metod. Prve metode vrednotenja nežive narave, ki so hkrati tudi najpreprostejše, temeljijo na identifikaciji in vrednotenju posameznih točk nežive narave. Tovrstne metode sicer uspešno identificirajo elemente nežive narave in jim pripisujejo vrednosti po različnih kriterijih, ne vrednotijo pa prostorskih odnosov med njimi. Prav zato tovrstnih jih nikakor ne moremo šteti med metode vrednotenja geodiverzitete, saj ta zahteva opredeljevanje raznovrstnosti posameznih elementov na izbrano prostorsko enoto. Kljub vsemu pa te metode predstavljajo prve poskuse sistematičnega vrednotenja nežive narave in temelje razvoja metodologije vrednotenja geodiverzitete. Tudi postopek, ki ga predvideva slovenski *Zakon o ohranjanju narave* (1999), identificira in opredeljuje naravne vrednote na tovrsten način.

Prvim poskusom sistematičnega vrednotenja nežive narave so sledili pristopi, ki so opredeljevali vrednost nežive narave znotraj zaključenih prostorskih enot, na katere je razdeljeno širše območje preučevanja. Čeprav te metode vrednotijo neživo naravo po kvalitativnih in kvantitativnih kriterijih in so kot take izredno podvržene subjektivni presoji ocenjevalca, je z njimi mogoče ugotoviti tudi število različnih elementov nežive narave znotraj prostorskih enot. Tovrstne metode so torej prilagojene osnovni identifikaciji pestrosti neživih elementov narave na prostorsko enoto oziroma ugotavljanju geodiverzitete. Takšna metoda je bila v Sloveniji uspešno aplicirana pri raziskavi na območju Doline Triglavskih jezer (Erhartič, 2011; 2012), kjer se je pri ugotavljanju različnih vrednostnih vidikov pokrajine izkazala za uspešno. Zaradi vrednotenja pestrosti posameznih elementov geodiverzitete, ki jih Erhartič (2012) imenuje geomorfološke naravne vrednote, ta raziskava velja za prvo pravo vrednotenje geodiverzitete na območju Slovenije.

Najmodernejše metode vrednotenja geodiverzitete zajemajo vrednotenje razgibanosti celotnega preučevanega območja in pestrosti vseh elementov nežive narave na tem območju (de Paula Silva in sod., 2014; Melelli, 2014; Stepišnik, Repe, 2015; Trenčovska, 2016). Prav zaradi celostnega pristopa k vrednotenju geodiverzitete, kjer je v veliki meri izločen subjektivni vpliv ocenjevalcev, ta tip metod velja za zelo uspešnega

pri identifikaciji in prostorski omejitvi območij z visokimi vrednostmi geodiverzitete. Pri metodi ne gre za ugotavljanje vrednosti določenim točkam v prostoru ali večjim vnaprej določenim prostorskim enotam, ampak je sama metoda, ki je delno avtomatizirana v geografskih informacijskih sistemih, namenjena identifikaciji teh enot. Kljub temu da so prvi primeri uporabe tovrstnih pristopov relativno novi (de Paula Silva in sod., 2014; Melelli, 2014), je bil prvi primer uspešne aplikacije te metode uspešno uporabljen v Sloveniji, in sicer na območju krajinskega parka Rakov Škocjan (Stepišnik, Repe, 2015).

Velik napredek v konceptu vrednotenja okoljskih virov, ki poleg biotskega dela narave upošteva tudi nežive elemente naravnega okolja, je nedvomno velik korak v smeri uspešnega razumevanja, vrednotenja in upravljanja z njimi. Kljub temu da je vrednotenje geodiverzitete še razmeroma v začetni fazi razvoja, so bili do sedaj predstavljeni in uspešno aplicirani številni poizkusi, ki bodo v prihodnje predstavljali temelj enotnega, preudarnega in smotrnega vrednotenja in upravljanja z okoljem in njegovimi viri ter na tak način prispevali tudi k implementaciji trajnostno naravnega (regionalnega) razvoja.

Literatura in viri

- de Paula Silva, J., Rodrigues, C., Pereira, D. I., 2014. Mapping and Analysis of Geodiversity Indices in the Xingu River Basin, Amazonia, Brazil. *Geoheritage*, 7, 4, str. 337–350.
- Dixon, G., 1995. Aspects of Geoconservation in Tasmania: A Preliminary Review of Significant Earth Features. Hobart, Parks and Wildlife Service, Tasmania, str. 126.
- Erhartič, B., 2007. Reliefne oblike kot geodiverziteta (geomorfološka naravna dediščina). *Dela*, 28, 1, str. 59–74.
- Erhartič, B., 2010a. Conserving geoheritage in Slovenia through geomorphosite mapping. V: Regolini-Bissig, G., Reynard, E. (ur.). *Mapping geoheritage*. Lusanne, Université, Institut de géographie, str. 47–63.
- Erhartič, B., 2010b. Geomorphosite Assessment. *Acta geographica Slovenica*, 50, 2, str. 295–319.
- Erhartič, B., 2011. Naravovarstveno vrednotenje geomorfološke dediščine v Dolini triglavskih jezer z metodo geomorfološkega kartiranja. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, 229 str.
- Erhartič, B., 2012. Geomorfološka dediščina v Dolini Triglavskih jezer. Ljubljana, Založba ZRC, 187 str.
- García-Rodríguez, M., Fernández-Escalante, E., 2016. Geo-Climbing and Environmental Education: the Value of La Pedriza Granite Massif in the Sierra de Guadarrama National Park, Spain. *Geoheritage*, str. 1–11.
- Gray, M., 2013. *Geodiversity: Valuing and Conserving Abiotic Nature*. Chichester, Wiley-Blackwell, 508 str.
- Hjort, J., Luoto, M., 2010. Geodiversity of high-latitude landscapes in northern Finland. *Geomorphology*, 115, 1–2, str. 109–116.

- Kiernan, K., 1996. Conserving geodiversity and geoheritage: the conservation of glacial landforms. Hobart, Forest Practices Unit, 244 str.
- Melelli, L., 2014. Geodiversity: a New Quantitative Index for Natural Protected Areas Enhancement. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 13, 1, str. 27–37.
- Necheş, I.-M., 2016. Geodiversity beyond material evidence: a Geosite Type based interpretation of geological heritage. *Proceedings of the Geologists' Association*, 127, 1, str. 78–89.
- Newsome, D., Johnson, C. P., 2013. Potential Geotourism and the Prospect of Raising Awareness About Geoheritage and Environment on Mauritius. *Geoheritage*, 5, 1, str. 1–9.
- Orožen Adamič, M., 1970. Kako naj vrednotimo pokrajino? *Proteus*, 33, 4, str. 152–156.
- Panizza, V., Mennella, M., 2007. Assessing geomorphosites used for rock climbing. The example of Monteleone Rocca Doria (Sardinia, Italy). *Geographica Helvetica*, 62, 3, str. 181–191.
- Pellitero, R., Gonzalez-Amuchastegui, M. J., Ruiz-Flano, P., Serrano, E., 2011. Geodiversity and Geomorphosite Assessment Applied to a Natural Protected Area: The Ebro and Rudron Gorges Natural Park (Spain). *Geoheritage*, 3, 3, str. 163–174.
- Pereira, D. I., Pereira, P., Brilha, J., Santos, L., 2013. Geodiversity assessment of Paraná State (Brazil): An innovative approach. *Environmental Management*, 52, 3, str. 541–552.
- Pereira, P., Pereira, D., Caetano Alves, M. I., 2007. Geomorphosite assessment in Montesinho Natural Park (Portugal). *Geographica Helvetica*, 62, 3, str. 159–168.
- Peterlin, S., Ravbar, M., Smerdu, R., Vardjan, F., 1976. Inventar najpomembnejše naravne dediščine Slovenije: stanje leta 1975. Ljubljana, Zavod SRS za spomeniško varstvo, 859 str.
- Peterlin, S., Sedej, I., Curk, I., Orožen Adamič, M., Vardjan, F., 1970. Predvidena HE Kobarid v slovenskem krajinskem prostoru. Ljubljana, Zavod za spomeniško varstvo SR Slovenije, 93 str.
- Pettersson, M., Keskitalo, E. C. H., 2013. Adaptive capacity of legal and policy frameworks for biodiversity protection considering climate change. *Land Use Policy*, 34, str. 213–222.
- Pralong, J. P., 2005. A method for assessing tourist potential and use of geomorphological sites. *Géomorphologie: relief, processus, environnement*, 3, 1, str. 189–196.
- Reynard, E., Coratza, P., 2007. Geomorphosites and geodiversity: a new domain of research. *Geographica Helvetica*, 62, 3, str. 138–139.
- Reynard, E., Coratza, P., Hobléa, F., 2016. Current Research on Geomorphosites. *Geoheritage*, 8, 1, str. 1–3.
- Reynard, E., Fontana, G., Kozlik, L., Scapozza, C., 2007. A method for assessing „scientific“ and „additional values“ of geomorphosites. *Geographica Helvetica*, 62, 3, str. 148–158.

- Ruban, D. A., 2010. Quantification of geodiversity and its loss. *Proceedings of the Geologists' Association*, 121, 3, str. 326–333.
- Serrano, E., González-Trueba, J. J., 2005. Assessment of geomorphosites in natural protected areas: the Picos de Europa National Park (Spain). *Géomorphologie: relief, processus, environnement*, 3, 1, str. 197–208.
- Serrano, E., Ruiz-Flaño, P., 2007. Geodiversity. A theoretical and applied concept. *Geographica Helvetica*, 62, 3, str. 140–147.
- Serrano, E., Ruiz-Flaño, P., 2009. Geomorphosites and geodiversity. V: Reynard, E., Coratza, P., Regolini-Bissig, G. (ur.). *Geomorphosites*. München, Verlag Dr. Friedrich Pfeil, str. 49–61.
- Sharples, C., 1993. *A Methodology for the Identification of Significant Landforms and Geological Sites for Geoconservation Purposes*. The Forstry commission, Tasmania, 31 str.
- Sharples, C., 1995. *Geoconservation in forest management - principles and procedures*. *Tasforests*, 7, 1, str. 37–50.
- Skoberne, P., Peterlin, S., 1988. *Inventar najpomembnejše naravne dediščine Slovenije; 1. del. Vzhodna Slovenija*. Ljubljana, Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, 436 str.
- Skoberne, P., Peterlin, S., 1991. *Inventar najpomembnejše naravne dediščine Slovenije; 2. del. Osrednja Slovenija*. Ljubljana, Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, 606 str.
- Stepišnik, U., Repe, B., 2015. Identifikacija vročih točk geodiverzitete na primeru krajskega parka Rakov Škocjan. *Dela*, 44, str. 45–62.
- Trenchovska, A., 2016. *Inventarizacija in vrednotenje geodiverzitete na odmočju Kratova, Makedonija*. Magistrsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za geografijo, 73 str.
- Zakon o naravni in kulturni dediščini. 1981. Uradni list Socialistične republike Slovenije, št. 1/81 in 42/86.
- Zakon o ohranjanju narave. 1999. Uradni list Republike Slovenije, št. 96/04.
- Zakon o varstvu kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti. 1958. Uradni list LRS, št. 22/58 in 26/61.
- Zakon o varstvu narave. 1970. Uradni list Socialistične republike Slovenije, št. 7 - 21/1970.
- Zakon o varstvu okolja. 1993. Uradni list Republike Slovenije, št. 32/1993
- Zakon o varstvu podzemnih jam. 2004. Uradni list Republike Slovenije, št. 2/04.
- Zouros, N. C., 2007. Geomorphosite assessment and management in protected areas of Greece: case study of the Lesvos island - coastal geomorphosites. *Geographica Helvetica*, 62, 3, str. 169–180.

Summary

Research and development practices and gaps related to sustainable development of Slovenia

The basic premise of research within the research programme Sustainable Regional Development of Slovenia is that Slovenia has sufficient (geographic) potentials for a more decisive direction towards sustainable regional development. During the four-year period, we directed our research endeavours and activities towards developing new methodologies and forming new or adapted theoretical approaches – all with the goal of contributing to the transformation of the existing developmental model towards increased sustainability. Numerous applied studies that upgraded the theoretical and methodological premises using direct empirical data are no less important, while regional studies provided insight into the circumstances and processes in the heterogeneous Slovenian territory.

The decision for the sustainable regional development concept is paralleled by the initial finding that studies so far, mostly based on developmental paradigm in accordance with the continuity of trends to date, have run out and that new approaches have to be found. This is offered by the sustainable paradigm: the direction of future thinking, planning, working, and managing has to consider the principles of sustainability as a primary, most important aspect of development.

In the last two decades in Slovenia, regional developmental differences and environmental pressures have been increasing. Economic development is still generated through the exploitation of natural resources and human capital, landscape vulnerability is increasing due to climate changes, and the surface area of the best agricultural land is decreasing. New constructions are almost always undertaken on flatland and therefore most agriculturally suitable land, thereby directly and indirectly decreasing the level of national and regional self-sufficiency in food. Despite numerous measures and endeavours, this remains at a worryingly low level. The second significant problem is the quite localised regional development, which primarily solved issues of local infrastructure and developed small commercial zones, which resulted in much smaller gains than expected. On the other hand, these approaches were often wasteful in terms of energy and space, provided short-term effects, and were completely unambitious. Instead of the declared basis of increased use of knowledge, new technologies, and related growth of new jobs, it was the service sector that was primarily expanded, based on increased consumption and growth of demand. Environmental strains are becoming a significant cost and therefore a brake on the economy. In a world of limited resources, this does not represent a sustainable orientation. From the perspective of geographic potentials of Slovenian regions, it is therefore necessary or at least recommended to create a development orientation aimed towards a more coherent sustainable regional development, increased, planned and innovative use of regional developmental potentials, a more sensitive and expertly evaluated future siting of activities,

directed promotion of environment-friendly products and services, development of sustainable transport and tourism, production of quality and healthy food, appropriate ecosystem evaluation and marketing of protected areas (Plut et al., 2004; Vintar Mally, 2009; Lampič, Ogrin, 2009; Lampič, Mrak, Plut, 2012; Potočnik Slavič et al., 2016; Lampič et al., 2016). The same applies to the local level.

Because of the mentioned tendencies, it is necessary that geographers contribute to an actual and faster transition to a more sustainably orientated society. In addition to many scientific and expert contributions, monographs and parts thereof, presentations at renowned foreign and domestic scientific conferences, etc., we also present a portion of our findings in our joint monograph, warning of the fundamental obstacles and showing the possibilities for searching for some solutions. Due to its scope alone, the publication cannot present all fields included in the four-year studies. We're only presenting some of the most relevant ones.

The first, largest part analyses in detail the various aspects of sustainable regional development in the selected fields, from regional development of countryside town and urban environments to specific problems and perspective of marginal social groups. The presentation is logically concluded by the chapter of the quality of life: probably the key developmental premise if we talk about the purpose of sustainability. The second part presents a completely independent group of issue on schooling and education for sustainability. The conclusion of the publication presents the importance and some approaches of recognising and evaluating the geodiversity.

The chapter on the challenges of sustainable regional development in Slovenia is based on two methodologically different studies, which consider the same problem from two perspectives – **evaluation of possibilities of Slovenian statistical regions for future, more sustainability-oriented development**. For the purpose of both examinations, two comprehensive indicator systems were prepared, whereby the purpose of the first was the evaluation of performance of Slovenian region in implementing sustainable development so far (in terms of economic, social, and environmental development), whereas the purpose of the second one was evaluation of vulnerability of regions to selected future challenges of sustainable development (i.e. challenges related to economic and social aspects of globalisation, demographic changes, climate change, and sustainable energy use). The examination results help us determine the relative rank of the regions by individual developmental field and their comparative analyses, and we also calculated two new synthetic indicators (i.e. sustainable regional development indicator and region vulnerability indicator). Comparing the examination results, we can conclude that implementation of sustainable development is weakest in economically less developed regions of Slovenia, which are also the most vulnerable to future global challenges. On the other hand, economically less developed regions have better options in the environmental segment of sustainable development. It has been shown once again that Slovenian regions are extremely diverse in terms of development, and that sustainable development strategies adapted to individual regions with appropriately tailored responses to detected developmental threats will need to be prepared to achieve a higher level of overall sustainability.

Considering the settlement characteristics of Slovenia, a special consideration has to be given to the rural areas, which are an exceptionally diverse, dynamic, and changeable multi-function space. Sustainable development of rural areas, which is the goal of development policies, has been studied qualitatively and quantitatively by recognising diverse forms and levels of resilience of relevant stakeholders. Even though their number has been constantly decreasing, family farms play an important role in the development of European and Slovenian rural areas. It is therefore necessary to research **how and in which fields farms should be adaptable, i. e. resilient** in order to contribute to the implementation of sustainable development of rural areas in Slovenia.

When explaining resilience, we use the so-called adaptive cycle (Darnhofer et al., 2016), with which we consider the non-linear dynamics of social-ecological systems and qualitatively illustrate the different types of changes. This is a continuous process composed of four phases. In the (1) exploitation phase, agriculture is adapted to the environment and oriented towards increasing efficiency, with the farm implementing small adjustments; in the (2) conservation phase, work on the farm is rationalised, uniform, with increased stability, and the farm implementing only necessary changes; in the (3) release phase, the farm has well established activities, but any small change causes uncertainty and threatens its organisation, since it demands creative experimentation, innovation, and a new direction; in the (4) reorganisation phase, the farm established new connections, uses new resources, and connects them in unusual ways.

A resilient farm therefore represents a social-ecological system that has to be capable of managing the adaptive cycle. With social and other changes in agriculture, uncertain phases are becoming increasingly more common on farms as well: the farm has to learn to react to disruptions, buffer the shocks, adapt to changes and (relatively quickly) form new, resilient operational patterns.

If we recognise a flexible farm as one of the key elements for the development of rural regions, the developmental dynamic of urban systems towards sustainable development requires different starting points. The current prevailing developmental paradigm of humanity is not compatible with nature and is not sustainable. Cities are the center **of global environmental imbalance** and of a material activity that does not have a future on a planet with limited environmental resources and self-purifying capacity. Cities, especially, therefore require a spatial organisation and method of production and consumption that will be in permanent balance with the environmental capacity (Plut, 2006). **The form of urban settlement** is a fundamental strategic factor that determines a city's sustainability. **The compact city concept** has become one of the solutions for sustainable city development. This concept establishes a development model that emphasises urban density but also prevents the cities from spreading outwards. There are three alternatives of further settlement patterns of high-density areas: dispersed distribution of population and activities, concentration in regional centres (compact city), and decentralised concentration. Comparative analyses show that, from the perspective of the three key goals of sustainable development, the decentralised concentration is optimal. This means a moderate strengthening of regional centres and certain settlement centres on the margins, with mixed land use and functions (Hilgardt, 1998). Spatial development of

Slovenian cities and wider urban areas on one hand represents a continuation of dispersed urbanisation within wider urban areas, which lately expanded outside urban regions to easily accessible rural areas. At the end of the 20th century, with increased demand for construction land for residential and commercial use, an important shift towards a more intensive internal development of cities occurred. Municipalities, which generally understand development as attracting investments for construction of apartments, economic zones, commercial premises, and infrastructure, have been obsequiously adapting their spatial plans to the interests of potential investors. Thus, many cases of inappropriate development and localisation of unsuitable activities on inappropriate locations have occurred.

Settlement areas of marginal social groups require completely different approaches. In Slovenia, these are primarily Romani settlements. Their primary problem is their disconnect with the local environment and lack of legality. City slums and primarily Romani settlements are islands of isolated world of Slovenian settlement system, which also burden their immediate surroundings, while not enabling their residents to participate on equal terms in education and later in the work environment. Practice so far has been dominated by minimalist corrective approaches, which maintained the dependency and a tutorial relationship. Developmental perspective were most often not even mentioned. However, based on new studies in this field, we can confirm that sustainable development of Romani settlements is not merely possible, but that it is their only realistic option. Marginal settlement areas have a specific spatial, as well as human and cultural capital. Their activation mobilises residents for a more responsible attitude to their own residential environment (apartment, home) and to the public and open space, while also allowing the development of aesthetic features of settlements, promotion of cultural heritage, and – in a limited scope – food production.

A special subset of research was dedicated to the **problems of defining, measuring, and implementing a sustainable regional quality of life in Slovenia**. These problems were not addresses in a large-scale and systematic manner, but through a discussion to connect the views, problems, examples of good practices, ideas, and questions presented in the studies so far. We presented up-to-date and potential contributions of geography and related “spatial” sciences to the study and support for implementation of a sustainable quality of life. Because a special chapter of this book (Vintar Mally, Kušar) is dedicated to an objective measurement of sustainable regional development in Slovenia, this contribution focuses slightly more on the **subjective evaluation of a regional quality of life** and a discussion on its **potential contribution to the implementation of a sustainable quality of life**. To illustrate the discussed problems, we use some selected results of the study on subjective evaluation of district and even regional quality of life in Slovenia. Among the central challenges and opportunities for studying sustainable quality of life in the future, we would like to highlight the following: upgrade of hedonistic with more eudemonic and sustainability-oriented goals of development of society; effective correlation of measuring the level of achieving the sustainable quality of life with measureable elements of everyday lives of individuals and local communities; effective “information-action loop” – a system of notifications, raising awareness, empowerment, and assistance for activities of individuals and local communities; searching for effective

ways for establishing values and practices that allow the sustainable quality of life to become the fundamental goal of individuals and society.

Inclusion of sustainable development in the education process must not be just an extra subject – sustainable development, as a foundation of all human activities, must be included in educational programmes. Education must also be directed towards an active mind-set, critical thinking, and has to consider a multi-disciplinary, inter-disciplinary, as well as a problem-oriented approach. Contents and approaches covered by the sustainable paradigm are familiar to the teaching of geography. In its essence, geography originates from a horizontal, integrated approach, but is also based on the field method or experiential learning; therefore, integration of the principles of sustainability with the teaching of geography does not represent a revolutionary change. The principles of sustainable development, as well as other contents related to space, are being included in the geography education for over a decade. This practice is also being implemented in the Department of Geography at the Faculty of Arts of the University of Ljubljana, as we participated in different projects related to the subject at hand. At first, the emphasis was on a sustainable attitude towards space, e.g. project *R.A.V.E. Space – Raising Awareness of Values of Space through the Process of Education* (INTERREG IIIB CADSES Programme, 2005–2007), but later developed into teaching sustainable mobility (project *Sustainable Mobility in Practice and Let's Meet at the Station*). Experience obtained with these and similar projects show that, for sustainable development, schooling and education are both processes that require a comprehensive approach not only in the formal education process, but also outside educational institutions, in everyday life.

Physical environment is the most important natural resource, basic conditions for survival. Nevertheless, both the biotic and abiotic component of the environment are under threat due to reckless and excessive exploitation of nature. A comprehensive method for evaluating species, genetic, and ecosystem diversity, dealing with biotic part of nature, has been established so far. Even though the abiotic part of the natural environment is also an important natural resource, its systematic assessment, which could contribute to its effective use, has only been performed in the last fifteen years.

The system of documenting, assessing, and protecting the abiotic nature is therefore lagging far behind the biotic nature protection. And even though geodiversity is a relatively new approach of identification and evaluation of individual abiotic parts of nature, many different methods have already been proposed. The first methods were intended only for identification of individual elements of nature with aim towards of geoconservation or geotourism. However, partially automatic methods are being recently employed, which comprehensively consider all elements of abiotic nature and terrain diversity in the studied region. Based on these two elements, indexes of diversity, density, and spatial distribution of individual elements are determined, which are the foundation for systematic and objective assessment of geodiversity indexes in a specific area. Even though geodiversity evaluation is lagging far behind, it is developing appropriate methodological foundations that will enable evaluation of abiotic nature on the same level as evaluation of biotic nature in the future.

Translated by GRENS-TIM d.o.o.

Kazalo preglednic

- Preglednica 1.1: Kazalniki vrednotenja udejanjanja trajnostnega razvoja v slovenskih regijah. 15
- Preglednica 1.2: Povprečne ocene in rangi slovenskih statističnih regij na glavnih razvojnih področjih, 2010–2014. 16
- Preglednica 1.3: Dejavniki, ki opredeljujejo prihodnje izzive doseganja trajnostnega razvoja. 19
- Preglednica 1.4: Kazalniki, ki pojasnjujejo dejavnike prihodnjih izzivov doseganja trajnostnega razvoja. 20
- Preglednica 1.5: Rangirani ranljivosti slovenskih regij na razvojne izzive. 22
- Preglednica 1.6: Spremembe indeksa razvojne ogroženosti in kazalnika trajnostnega regionalnega razvoja od konca 20. stoletja dalje v primerjavi s kazalnikom ranljivosti regij na razvojne izzive. 24
- Preglednica 2.1: Pogoste oblike udejanjanja prilagoditvenega cikla na preučevanih slovenskih kmetijah. 37
- Preglednica 4.1: Pet korakov do prostorske vključenosti romskih naselij v slovenski naselbinski sistem 78
- Preglednica 6.1: Potrebno znanje, sposobnosti in veščine učencev in dijakov za trajnostni razvoj. 105

Kazalo slik

Slika 1.1: Rangirani regije po razvojnih področjih in ocena možnosti prihodnjega udejanjanja trajnostnega razvoja.	17
Slika 1.2: Rangirani regije po razvojnih področjih in ranljivosti regije na razvojne izzive.	21
Slika 1.3: Primerjava sinteznih mer razvoja slovenskih statističnih regij.	25
Slika 2.1: Prožnost kmetije in prilagoditveni cikel kmetije v sistemu razumevanja trajnostnega razvoja podeželja.	31
Slika 2.2: Opredelitev trajnosti kmetijstva Slovenije na regionalni ravni.	34
Slika 2.3: Kvalitativni profil 1 (kmetija I6).	39
Slika 2.4: Kvalitativni profil 2 (kmetija I21).	40
Slika 2.5: Prikaz procesov prilagajanja v smeri eko-gospodarstva (na ravni kmetije).	42
Slika 3.1: Načelo zgoščevanja mesta znotraj AC-obročja z ohranjanjem zelenih klinov.	56
Slika 3.2: Načelo okrepljenega razvoja mesta ob krakih – mestnih vpadnicah.	56
Slika 3.3: Namenska raba prostora MOL.	57
Slika 3.4: Razvoj prebivalstva v Ljubljanski urbani regiji med letoma 2002 in 2012.	61
Slika 3.5: Območja razpršene poselitve v Ljubljani.	64
Slika 4.1: Vila v romskem naselju, odraz socialnih sprememb. Vanča vas v Prekmurju.	70
Slika 4.2: Starejši stavbni fond je lahko kulturna točka v naselju. Pušča v Prekmurju.	76
Slika 4.3: Oblikovanje vrtičkov ob stavbah je trend, ki potrebuje podporo. Pušča v Prekmurju.	76
Slika 5.1: Primer lokalnega večkriterijskega vrednotenja kakovosti bivalnega okolja na Polulah, v Ločnici in Zagradu.	89
Slika 5.2: Samoocena splošnega zadovoljstva z življenjem po statističnih regijah v Sloveniji leta 2015.	94
Slika 5.3: Spreminjanje samoocen splošnega zadovoljstva z življenjem po statističnih regijah v Sloveniji v obdobju 2012–2015.	95
Slika 5.4: Primer hedoničnega (a) in evdemoničnega (b) pogleda na regionalno kakovost življenja v Sloveniji.	96
Slika 6.1: Seznanjanje z različnimi pristopi, učnimi oblikami in učnimi metodami z namenom vzgoje in izobraževanja za trajnostni razvoj. Didaktični vikend študentov pedagoške smeri geografije v ČŠOD Breženka, november 2016.	108

Slika 6.2: Terenskemu delu, v sklopu katerega je generacija študentov pedagoške smeri 2. stopnje proučevala vrednote prostora od marine Portorož do Sečoveljskih solin, je sledil prikaz izsledkov na Guliverjem zemljevidu v učilnici CŠOD Breženka.	108
Slika 6.3: Pomemben del izobraževanja za trajnostno mobilnost je prikaz in doživljanje primerov dobre prakse. Fotografija kaže zelo uspešen primer vinschgauske železnice z lepo urejeno železniško postajo v Meranu na Južnem Tirolskem, ki so si jo ogledali tudi nekateri učitelji.	110
Slika 6.4: Pešibus je zelo primerna oblika druženja ter varna, zdrava in trajnostna pot v šolo.	111
Slika 6.5: Zgledno urejena kolesarska infrastruktura je predpogoj za razvoj urbane trajnostne mobilnosti. Na sliki je kolesarski most v Bolzanu.	112
Slika 7.1: Izvir Krupe je naravna vrednota, saj ustreza merilu tipičnega kraškega izvira pod zatrepom (Skoberne, Peterlin, 1991).	120
Slika 7.2: Naravna vrednota Jezero pri Podpeči je po zvrsti hidrološka in botanična naravna vrednota (Skoberne, Peterlin, 1991).	121
Slika 7.3: Primer celovitega vrednotenja geodiverzitete na območju Slovenije, kjer so bila na območju Rakovega Škocjana določena območja z različnim indeksom geodiverzitete (Stepišnik, Repe, 2015).	122

Stvarno kazalo

A

aktiviranje virov 32, 42, 44
akumulacija kapitala 59,

B

blaginja 11, 14, 49, 84, 86–87, 90

C

cilji trajnostnega razvoja 12, 15, 17–18,
49–50, 85–87, 91, 97, 112

Č

človeški viri 9, 14, 18–19, 21, 32, 34–37

D

decentralizirana koncentracija 52
degradirano urbano območje 50, 53–
54, 62–63
demografska struktura 14, 22, 55
demografska vitalnost 38
dohodek na kmetiji 34–36, 43–44
dopolnilna dejavnost na kmetiji 39,
43–45
družinska kmetija 30, 33, 45–46

E

eko-gospodarstvo 42, 45
ekološko kmetijstvo 15, 40, 42–43
ekonomski kazalniki 13, 15–16
ekonomski vidiki 18–25
evdemonični pogled 86–88, 90–91, 95–98

G

geodiverziteta 11, 115–118, 121–124
geoturizem 116–117, 122
globalizacija 18, 22–23, 58

H

hedonistični pogled 86–87, 90–91, 93,
95–98

I

indeks geodiverzitete 118, 122
indeks razvojnega ogroženosti 13, 23–24, 26

inovativnost 33, 38–44, 92

integracija 11–12, 58, 67–69, 71–73,
76–77, 81

izkustveno učenje 11, 103

izobraževalni sistem 102

izobraževanje 10–11, 14, 19–20, 37, 74,
79–81, 102–110, 112

K

kapitalski viri 34

karierna sidra 40–41

kazalnik ranljivosti regij 18, 21–22, 24

kazalnik trajnostnega regionalnega ra-
zvoja 15–16, 24–26, 85

kazalniki trajnostnega razvoja 12–14,
17, 98

kmetijstvo 9–10, 19–20, 30–34, 41–42,
44–45

kompaktno mesto 50–52, 57

kompetence 104, 106–107

L

Ljubljana 11, 53, 55–58, 60–64, 69, 93,
104–105, 107, 109–111

Ljubljanska urbana regija 11, 58, 60–61

M

marginalne skupnosti 73

marginalni prostor 67, 81

medregionalne razlike 17, 93

mešana raba zemljišč 50–55, 57

mreženje 32, 35, 43

N

nabor kazalnikov 10–11, 13–14, 26

napredek 10, 12–14, 16, 26–27, 35, 69,
81, 85, 88, 111, 124

naravni viri 9, 11–12, 32–34, 42, 44,
49–50, 85, 105, 115, 117

naselbinski sistem 11, 67, 69, 71, 73–74,
77–80

neživa narava 115–117, 123–124

notranji razvoj naselij 53–54, 61–62, 64

O

občinski prostorski načrt 55–58, 60, 63
objektivni kazalci 85, 88
obmestje 57–60
obnovljivi viri energije 19–20, 22, 45, 49–50
okoljski kazalniki 13–17, 24–26
okoljski vidiki 18–20, 22, 24, 27, 33, 42
okoljski viri 12, 16, 24, 27, 124
opolnomočenje 81, 87, 92, 97–98
ozaveščanje 37, 92, 97–98, 109–111

P

periurbanizacija 60
podnebne spremembe 9, 18–20, 22–23, 25–26, 32, 37, 110
prenova naselij 53–54, 78
prilagoditveni cikel 31–32, 35–37, 40, 42–43
profil vitalne kmetije 39
prostorsko načrtovanje 55–60, 64, 72, 77, 81, 84, 106
prožna kmetija 11, 30–32, 35–36, 38–40
prožnost 11, 20, 35–36, 38–39, 41–45

R

rangiranje 21–24, 96
razbremenitev 36–37, 39–40, 43
razpršena poselitev 50, 52–54, 60–61, 63
razvojna ogroženost 13, 24, 26–27
razvojne možnosti 38, 69, 75
razvojni izzivi 18–20, 22–27, 38
regionalna kakovost življenja 11, 84–85, 93, 96, 98
regionalni razvoj 9–10, 12
reorganizacija 36–37, 40, 43
Romi 11, 67–75, 77–78, 80–81
romska naselja 11, 67–81

S

sintezni kazalnik 14, 16–18, 21, 24–26
sistem trajnostne kakovosti življenja 85, 91–92, 97–98
Slovenija 9–14, 16–18, 20–27, 30, 34–36, 38–42, 44, 53–54, 58–59, 61–62, 69, 71–73, 80, 84–85, 88–89, 96–98, 104, 106–109, 111, 116, 118–124

socialni kazalniki 14–16
socialni vidiki 18–20, 22–25, 79
standardizacija 15, 33, 85, 98
statistične regije 13, 16, 20–22, 25–26, 41, 85, 93–97
Strategija prostorskega razvoja Slovenije 53–54
strukturalizem 59
subjektivni kazalci 88, 90
suburbanizacija 57, 60

U

učinkovito obveščanje 87
učni načrt 105–107

V

veščine 36, 45, 102–105, 107
vzgoja 11, 68, 79–80, 102–109, 112, 119

Z

zunanje okolje 32, 35, 43, 45

Doslej izdane publikacije iz zbirke E-GeograFF

E-GeograFF 1 – 2010

Uroš Stepišnik: Udornice v Sloveniji

E-GeograFF 2 – 2011

Uroš Stepišnik, Manja Žebre: Glaciokras Lovčena

E-GeograFF 3 – 2011

Uroš Stepišnik: Reliktne vršaji kontaktnega krasa

E-GeograFF 4 – 2012

Petra Gostinčar, Uroš Stepišnik: Geomorfološke značilnosti Kočevskega Roga in Kočevske Male gore s poudarkom na fluviodenudacijskem površju

E-GeograFF 5 – 2012

Lea Nemec, Tatjana Resnik Planinc: Razvijanje kompetentnosti bodočih učiteljev geografije na primeru učne strategije pojmovnih mrež

E-GeograFF 6 – 2013

Blaž Kodelja, Manja Žebre, Uroš Stepišnik: Poledenitev Trnovskega gozda

E-GeograFF 7 – 2013

Dušan Plut, Tajan Trobec, Barbara Lampič: Regionalni viri Slovenije. Vodni viri Bele Krajine

E-GeograFF 8 – 2015

Dejan Cigale: Prostočasna potovanja in slovensko prebivalstvo

○ avtorjih

Vsi avtorji so sodelavci Oddelka za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in predstavljajo že uveljavljena imena na različnih raziskovalno-pedagoških geografskih področjih: Marko Krevs, Simon Kušar, Matej Ogrin, Irma Potočnik Slavič, Dejan Rebernik, Tatjana Resnik Planinc, Katja Vintar Mally, Uroš Stepišnik ter avtorja in urednika Barbara Lampič ter Jernej Zupančič so v tej monografiji prikazali širino, raznolikost in kompleksnost, a tudi povezanost in celovitost geografske vede.

Poudarki iz recenzije

Osnovni namen monografije je vsebinsko široko zasnovana geografska presoja potencialov, praks in omejitev Slovenije ter njenih regij z vidika koncepta trajnostnega razvoja. Avtorji iz različnih geografskih vsebinskih polj izhajajo iz razvojno-varovalne postavke, da vsebinsko troplastni (okoljski, ekonomski in družbeni) koncept splošnega in regionalnega razvoja predstavlja osnovnim geografskih strukturam potencialno optimalni prostorski koncept. Predlagajo uporabo geografskih gradnikov trajnostno sonaravnega regionalnega razvoja, kot so inovativne, prožne kmetije, prenovljena urbana območja, sanirana in v naselbinski sistem integrirana romska naselja, večplastno in trajnostno ovrednotenje geodiverzitete in geografsko polje regionalne in lokalne kakovosti življenja.

dr. Dušan Plut

V monografiji avtorji predstavljajo rezultate empiričnih raziskav, na drugi strani pa so prispevki, ki dajejo pregledno podobo stanja in procesov na posameznih področjih. Njihova pomembna dodana vrednost je hkratna obravnava različnih vsebinskih področij, ki so sicer le redko deležna obravnave na enem mestu. Pri tem raznolikost pristopov omogoča pogled na trajnostni razvoj v Sloveniji z različnih zornih kotov. Do izraza pride tudi pogost prepad med deklariranimi razvojnimi usmeritvami in dejanskim stanjem. Monografska publikacija tako ne predstavlja samo večplastne podobe stanja na področju trajnostnega razvoja v Sloveniji, ampak tudi dobrodošlo izhodišče za razmislek o nadaljnjih razvojnih smereh.

dr. Dejan Cigale

E-GeograFF

Monografije iz serije E-GeograFF predstavljajo izvirne raziskovalne dosežke in rezultate znanstvenega ter strokovnega dela sodelavcev Oddelka za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Namenjene so strokovni javnosti, študentom, učiteljem geografije in vsem, ki jih zanimajo poglobljene razlage aktualnih prostorskih procesov, problemov in izzivov.